

General-pukovnik
RADE HAMOVIĆ

O rukovođenju na strategijskom nivou u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije

Oružanom borbom i revolucijom na celom prostranstvu našeg ratišta, za sve vreme narodnooslobodilačkog rata rukovodio je — u najpotpunijem smislu te reči — Josip Broz Tito. On je bio ne samo vrhovni komandant naše vojske već i glavni strateg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Za optimalno efikasno i uspešno rukovođenje oružanom borbom i revolucijom od velikog značaja je bilo to što je Tito imao merodavna ovlašćenja za donošenje vojnih i političkih odluka na najvišem nivou rukovođenja. Time je maksimalno ostvareno jedinstvo i međusobno prožimanje vojne i političke strategije narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. To je bilo posebno značajno zbog opštenarodnog i revolucionarnog karaktera naše narodnooslobodilačke borbe, kao i zbog njenih osobenosti u pojedinim krajevima naše zemlje.

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije bio je organ Vrhovnog komandanta za operativno i strategijsko rukovođenje oružanim snagama narodnooslobodilačkog pokreta i usmeravanja oružane borbe. Formiran na inicijativu Tita, štab je radio i razvijao se, do kraja svog postojanja, pod njegovim rukovodstvom, u skladu sa njegovim načinom rada i rukovođenja. Pred kraj rata, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije preformiran je u Generalštab Jugoslovenske armije, koji se proširuje i modernije organizuje.

Od ukupnog broja članova Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije samo manji broj je

radio u Vrhovnom štabu. Ostali su bili na drugim dužnostima, tako da je sve do njegovog prerastanja u Generalštab Jugoslovenske armije samo nekoliko članova Vrhovnog štaba činilo njegov stalni sastav. Ostali članovi Vrhovnog štaba, zavisno od situacije, imali su određene zadatke u potčinjenim štabovima, a tamo su bili radi pružanja pomoći i sticanja ličnog uvida u stanje i prilike na terenu i u tim štabovima.

Odluke o svim važnijim pitanjima donosio je drug Tito. Vrhovni štab je predlagao odluke, ponekad i u više varijanti, a zatim bi formulisao odluku druga Tita. Prateći sprovođenje Titovih zamisli i odluka, Vrhovni štab je morao veoma često da kontaktira sa potčinjenim komandama i glavnim štabovima i da im povremeno pruža neposrednu pomoć; da izdaje, po potrebi, dopunske direktive i zapovesti, čiji je cilj bio objašnjenje ili dopuna osnovne Titove odluke. Veliki je broj dokumenata koji su upućeni iz Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba, a koji nemaju Titov potpis. Međutim, među njima nema nijednog važnog dokumenta koji je upućen bez Titovog znanja, odnosno njegovog naknadnog obaveštenja. Svi takvi dokumenti Vrhovnog štaba bili su u duhu Titovih opštih odluka i zamisli. Tako se, na primer, dogodilo da drug Tito nije potpisao jedan važan dokumenat, — zapovest za proboj fronta u Sremu i za početak završnih operacija za konačno oslobođenje naše zemlje. Tu zapovest Tito nije mogao da potpiše jer je u to vreme bio u poseti Sovjetskom Savezu. Međutim, nedostajanje njegovog potpisa na toj zapovesti formalno je pitanje i samo je rezultat pomenutih okolnosti. Ta zapovest je potpuno izražavala njegovu zamisao o probou fronta u Sremu i početku završnih operacija, jer je Tito unapred dao saglasnost za sprovođenje te zamisli. Poverenje, međusobna saradnja i odnosi između Generalštaba Jugoslovenske armije i potčinjenih štabova i jedinica bili su na zavidnoj visini, tako da nepostojanje Titovog potpisa nije zasmetalo nikome od izvršilaca te značajne zapovesti. Pred polazak na put drug Tito je naredio da proboj u Sremu započne kako je odlučeno i dogovoreno sa štabovima armija i glavnim štabovima. Pored toga, rekao je da očekuje potpun uspeh naše ofanzive i da ga o tome redovno obaveštavamo.

Sprovođenje dogovora i sporazuma druga Tita sa saveznicima u vezi sa daljim vođenjem rata bio je zadatak Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno Generalštaba Jugoslovenske armije. U završnoj fazi rata bio je povećan obim rada Vrhovnog štaba (Generalštaba) sa savezničkim vojnim misijama, posebno u vezi sa razmenom infor-

macija o snagama i namerama neprijatelja,¹ kao i oko usklađivanja planova i organizovanja sadejstva. Veoma su bila aktuelna i sledeća pitanja: način na koji su Englezi organizovali snabdevanje i dotur razne ratne opreme za neke naše jedinice pomorskim, a naročito vazдушnim putem; povremena vazduhoplovna podrška nekih naših jedinica; evakuacija naših ranjenika, posebno sa još neoslobođenih terena u bolnice na teritoriji saveznika; prebacivanje spasenih savezničkih pilota itd. Posle oslobođenja Beograda, razvila se šira saradnja sa Crvenom armijom, posebno u vezi sa reorganizacijom i preoružavanjem nekih naših jedinica i preobukom kadrova na savremenijim sredstvima ratne tehnike. Bilo je i izvesnih stručnih konsultacija sa Generalštabom Sovjetske armije u Moskvi, te usklađivanja borbenih dejstava sa delovima Trećeg ukrajinskog fronta.

Za Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, odnosno Generalštab Jugoslovenske armije, može se reći da je, pogotovo u završnoj fazi rata, veoma operativno rukovodio i sarađivao sa štabovima armija. U pripremi važnijih odluka on je obavezno konsultovao štabove armija. I ako bi bilo neslaganja o tome je informisan Tito. Naravno, i drug Tito se povremeno konsultovao sa komandantima armija, a skoro obavezno u značajnijim situacijama. Pre donošenja odluka od posebnog strategijskog značaja Tito je obično održavao šire stručne sastanke ili savetovanja, počev od onog istorijskog, 1941. godine u Stolicama, pa do zadnjeg sastanka 1945. godine u Beogradu sa komandantima armija i članovima Generalštaba Jugoslovenske armije u vezi sa donošenjem konačne odluke i planom izvođenja završnih operacija Jugoslovenske armije.

U završnoj fazi rata Tito je bio veoma zauzet raznim društvenim, državnim, političkim, ekonomskim i drugim problemima zemlje, naročito međunarodnim položajem i priznanjem nove Jugoslavije, tako da je morao da se oslobodi, izvesnih, manje važnih problema i obaveza iz domena vojnog rukovođenja. Stoga je te obaveze preuzimao Vrhovni štab, odnosno Generalštab koji je u to vreme bio dobro organizovan i imao je veliko iskustvo, tako da je mogao uspešno da ih rešava. Tito je bio uredno informisan o svim važnijim zbivanjima kako na našem tako i na susednim ratištima, a i tada je nalazio vremena da sasluša, učestvuje i daje inicijative

¹ Na našem ratištu u završnoj fazi rata zatekle su se znatne snage Nemaca i raznih kvislinga. Povlačenjem Nemaca iz Grčke one su prilično ojačane i predstavljale su objekat življeg interesovanja saveznika. Jer, te snage ne bi za sebe vezale jedinice NOVJ, odnosno Jugoslovenske armije, jedan njihov deo bi mogao da se pojavi bilo pred južnim krilom 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, bilo da ojača front Keselringa u Italiji.

i upute, da odlučuje o svim važnijim operativno-strategijskim pitanjima, pa i da obiđe neke jedinice u rovovima Srema.

Iako su početkom 1945. godine vođene teške borbe na celom neoslobođenom delu naše zemlje, a osobito krvave u Sremu i sa nemačkom Grupom armija »E« koja je ulagala krajnje napore da se probije na zapad preko našeg ratišta, naše vrhovno rukovodstvo je već tada počelo da radi na opštim pripremama za završne operacije naše armije. Radi toga, Vrhovni štab i drug Tito, početkom 1945. godine preduzimaju mere da sa saveznicima i njihovim oružanim snagama u Mađarskoj i Italiji postignu dogovor o usklađivanju borbenih dejstava u završnim operacijama. Postignut je sporazum sa maršalom Tolbuhinom o saradnji i sadejstvu sovjetskih i bugarskih jedinica u narednim operacijama u zapadnoj Mađarskoj i Austriji i naših jedinica u graničnim oblastima severno od reka Drave i Mure — u Međumurju, Prekomurju i Štajerskoj.

Tito se krajem februara 1945. godine u Beogradu dogovorio sa komandantom savezničkih snaga za Sredozemlje, feldmaršalom Aleksanderom, o usklađivanju dejstava u završnim operacijama. Pored ostalog, bilo je dogovoreno da do 30. marta otpočnu operacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u unskoj dolini, u Lici, Gorskom Kotaru radi vezivanja nemačkog 97. armijskog korpusa kako bi se na taj način olakšalo nadiranje savezničkih snaga iz južne Italije u Lombardiju. Feldmaršal Aleksander je bio uveren i siguran da će dejstva naših snaga protiv nemačke Grupe armija »E« biti uspešna, ali je želeo i više, da snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije izvođenjem navedenih operacija sigurnije vežu za sebe sve nemačke rezerve iz Grupe armija »C«, koje su se nalazile u toj zoni, a time pomognu savezničkim operacijama u Italiji.

Ideja o opštoj ofanzivi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije javila se krajem 1944. godine. O njoj su se vodili sve češći razgovori u Vrhovnom štabu i sa komandama armija, o čemu je i Tito bio više puta informisan. On je podržao takvo razmišljanje, davao nove inicijative i sve više se angažovao na konačnom uobličavanju takve zamisli. Početkom 1945. godine sve brže sazreva ideja o neophodnosti opšte ofanzive naše armije. Nemačka protivofanziva u Sremu, u januaru 1945. godine, i teški gubici naših jedinica u tim odbrambenim borbama, iako će dovesti do definitivne stabilizacije sremskog fronta, još više će potencirati potrebu traženja strategijskog i odlučnog rešenja — ne u odbrani ili ofanzivnim dejstvima manjih razmera, već u ofanzivi najširih razmera i sa svim raspoloživim snagama i sredstvima. Uostalom, u to vreme, u opštem od-

nosu snaga na našem ratištu, pogotovo ako se ne uzima u obzir samo brojni odnos već i kvalitativna svojstva oružane sile, a svako drugačije merilo je nerealno, bili smo znatno jači od okupatora i domaćih kvislinga, a u vazдушnom prostoru smo imali apsolutnu prevlast. Gledano u celini, postojali su svi potrebni uslovi za uspešan prelazak u opštu ofanzivu radi konačnog oslobođenja naše zemlje.

U vezi sa predstojećom ofanzivom naše armije, već početkom 1945. godine sprovode se konkretne operativne, materijalne i druge pripreme na širem planu. U vreme izrade opšte zamisli i razrade plana za završnu opštu ofanzivu naše armije, često su vođene i duže diskusije u Vrhovnom štabu o mnogim pitanjima i zauzimani su stavovi koji su bili relevantni za donošenje konačne odluke o završnoj ofanzivi. Posebno bih hteo da istaknem sledeća razmišljanja i stavove:

(1) opšta ofanziva Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslovenske armije, treba da počne što pre, s tim da uspeh bude osiguran. To znači da ofanziva nije smela otpočeti ni suviše rano, jer bi to moglo dovesti do većih i nepotrebnih žrtava, ali ni kasno, budući da nam je bilo stalo da se u predstojećim mirovnim pregovorima nađemo u što povoljnijoj vojno-političkoj poziciji, radi što potpunijeg ostvarenja nekih od stratezijskih ciljeva narodnooslobodilačkog rata i revolucije;

(2) u vezi sa našim odnosom prema izvlačenju i aktivnosti nemačke Grupe armije »E« preko našeg ratišta bilo je raznih mišljenja, ali su brzo odbačena sva ona kojima je zagovaran brži i odlučniji obračun s njom. Takva mišljenja nisu prihvaćena zato jer je ta nemačka grupacija bila još uvek dosta sveža, snažna i borbena spremna, pa bi nastojanja za njenom brzom likvidacijom iziskivala ne samo naše velike žrtve već i angažovanje velikog broja naših snaga, što bi u velikoj meri oslabilo ostale i veoma važne frontove i dovelo u pitanje izvršenje drugih zadataka. Usvojeno je stanovište da tu nemačku grupaciju neprekidno napadaju i postepeno uništavaju na pravcima njenog prodiranja, uglavnom, naše snage zatečene u toj zoni i slobodne snage sa šireg prostora, te da se konačni i odlučan obračun s njom ostavi za kasnije u povoljnijoj operativno-stratezijskoj situaciji, pošto ozbiljnije oslabi njena udarna snaga, a mi obezbedimo jače slobodne rezerve. Ali, da bi se to postiglo, mora se odlučno sprečiti da grupacija generala Lera izvrši proboj primorskim pravcem, kao i preko Crne Gore za Hercegovinu i dalje, i da se njene snage kanališu na teške terenske pravce preko Sandžaka prema Višegradu;

(3) suština zamisli našeg strateškog plana završne ofanzive sastojala se, uglavnom, u sledećem: opšta ofanziva svim snagama, sa glavnim udarima na oba strategijska krila i sa ispoljenim težištem na desnom krilu — u međurečju Save, Dunava i Drave; opšta ofanziva protiv ostataka raznih kvislinških jedinica na oslobođenim delovima naše zemlje i, isto tako, opšta ofanziva svih jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije u pozadini glavnih neprijateljevih snaga, usklađene po mestu i vremenu sa zadacima i zonama nastupanja naših armija. Glavni strateški ciljevi su bili: proboj postojećih frontova, pre svega sremskog; likvidacija i uništenje svih neprijateljevih snaga na našem ratištu; oslobođenje Sarajeva i Zagreba; oslobođenje preostalih ostrva, Istre, Trsta i Slovenačkog primorja sa Ljubljanom i Koruškom i na taj način konačno oslobođenje cele naše zemlje i izbijanje na naše etničke granice;

(4) do početka opšte ofanzive da se i dalje izvodi odsudna odbrana na postojećim frontovima, a posebno u Sremu; da se maksimalno ubrzava reorganizacija jedinica, preoružavanje novom tehnikom i obuka starešina, štabova i jedinica, a posebno u probou dubljih utvrđenih zona, u desantu reka, u organizaciji bojeva i operacija u novim uslovima ratovanja, u organizaciji sadejstva između vidova i rodova itd. To su bili veoma složeni zadaci budući da su sprovedeni u teškim uslovima zbog velikog priliva novih boraca i gotovo neprekidne borbene aktivnosti. Izvesno olakšanje je bilo u tome što je od kraja januara splasnula aktivnost Nemaca u Sremu, pa je situacija na tom posebno značajnom frontu omogućavala više vremena za sprovođenje pomenute reorganizacije i preobuke naših jedinica u njegovoj široj zoni. Pitanje obuke i preobuke bila je naša najveća briga i najteži i prioritetni zadatak, za čije sprovođenje je trebalo vremena i ogromnog zalaganja.

Takva naša zamisao za ofanzivu pokazala se ispravna i, svakako, kao jedno od najboljih rešenja. Nemci su već bili u strategijskoj defanzivi, saveznici su se spremali za završne udarce nemačkim snagama na svojim frontovima, iz čega je proizlazila i naša obaveza da na dostojan način, dosledan našoj četvorogodišnjoj i brilijantnoj narodnooslobodilačkoj borbi, učestvujemo ravnopravno sa saveznicima i u ovoj, završnoj fazi rata. Iako su, još uvek, Nemci sa kvislinzima bili brojno i tehnički jaki na našem ratištu, oni su trpeli tako teške gubitke koje više nisu mogli da nadoknade, i bili su toliko moralno uzdrmani da je opšti odnos snaga sve više bio na strani Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslovenske armije, mada

je naša procena bila da će u pojedinim operacijama biti različiti odnosi snaga.

Velike ofanzive redovno donose i velike gubitke koji smanjuju udarnu snagu armija i nameću potrebu popune novim borcima i tehnikom. U završnoj fazi borbenih dejstava naše armije bilo je obrnuto. I pored znatnih gubitaka, udarna moć naše sve četiri armije je rasla tokom cele ofanzive. Jer, njima su se iz pozadine neprijatelja priključivali čitavi novi korpusi i divizije, pristupali su uz put i novi dobrovoljci, a dosta uredno je Generalštab Jugoslovenske armije izvršavao popunu iz naše pozadine.

Sa operativno-strategijskim razvojem i grupisanjem glavnih snaga naših armija, prema zamisli i planu završnih operacija, nije bilo teškoća, jer su se one već zatekle u pogodnim rejonima. Budući da je feldmaršal Aleksander u poslednjem razgovoru u Beogradu obećao ne samo izvesnu pomoć u ratnim sredstvima, hrani i opremi za naš Osmi korpus, odnosno Četvrtu armiju već, takođe, i avijacijsku vatrenu podršku Četvrtoj armiji u njenom nastupanju, pa je grupa »Vitruk«, odnosno Vazduhoplovna grupa divizija predviđena za podršku dejstava Prve, Druge i Treće armije, pre svega u međurečju Save i Drave. Generalštab Jugoslovenske armije je za svoje potrebe zadržao samo nekoliko avio-poletanja. Mornarica Jugoslovenske armije je dobila zadatak da sadejstvuje Četvrtoj armiji, dok je Dunavska rečna ratna flotila Crvene armije operativno pridata našoj Prvoj armiji. Četvrta armija je zadržala svoju tenkovsku i artiljerijsku brigadu, dok je Generalštab svoju tenkovsku brigadu dodelio Prvoj armiji, koja je dobila i konjičku brigadu, kao i najveći deo ostalih manjih rodovskih jedinica. Iz više razloga, a posebno zbog raznolikosti operativno-strategijskih ciljeva, zbog neophodne postupnosti u izvršenju zadataka, zbog velike širine i dubine fronta, opšta ofanziva se morala planirati u više etapa, moralo se predvideti i planirati više zasebnih operacija — svaka sa originalnom zamisli i idejom manevra, a sve zajedno u skladu sa opštom zamisli za realizaciju završnih operacija.

Planom je bilo predviđeno maksimalno angažovanje i aktivnost jedinica Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslovenske armije, koje su se nalazile u pozadini neprijatelja kao i njihovo pravovremeno pretpotčinjavanje pojedinim armijama, a glavni štabovi Hrvatske i Slovenije su u skladu s tim dobili odgovarajuće direktive. Takva kombinovana dejstva snaga na frontu i u pozadini neprijatelja dala su optimalne rezultate u završnim operacijama kao, uostalom, i u toku celog narodnooslobodilačkog rata.

Kada je pravljén plan naše opšte ofanzive nije bila dovoljno poznata situacija u Austriji, niti kako će se ponašati Keselring prilikom povlačenja iz Italije. Zbog moguće opasnosti sa te strane i inače veoma jakih nemačkih snaga ispred naše Četvrte armije, Generalštab Jugoslovenske armije je, donekle, strahovao za bokove Četvrte armije kada otpočne izvođenje riječko-tršćanske operacije. Naročito se plašio mogućnosti nemačkog iznenadnog kombinovanog i istovremenog udara od Rijeke i Ljubljane. Upravo da bi mogao uspešno intervenisati na eventualne, takve ili slične poduhvate neprijatelja, Generalštab Jugoslovenske armije odredio je Drugoj armiji opšti pravac nastupanja: Doboj — Banja Luka — Karlovac — Novo Mesto, smatrajući je na taj način i kao neku vrstu pokretne strategijske rezerve. Da je u toku nastupanja bila ugrožena Četvrta armija, mogli su joj stići na vreme u pomoć ne samo Druga već i deo Prve armije. Karakteristično je da su osnovni zadaci Druge armije bili, pored uništavanja neprijatelja i oslobađanja zemlje u zoni nastupanja, da pomaže bezbednije nastupanje Prve armije, da štiti krila i bokove Prve i Četvrte armije sve do kraja operacije. Iako je imala deo mlađih i manje iskusnih boraca u divizijama, Druga armija je uzorno ispunila svoje osnovne zadatke.

Usklađivanje jačine i odgovarajuće grupisanje snaga u skladu sa zadacima i idejom manevra i pravovremeno obnavljanje potrošenih ešelona i rezervi bili su bitni elementi plana završne strategijske ofanzive. Pripremajući snage za završnu ofanzivu, Vrhovni štab je, na primer, prebacio u Srem još u januaru 1945. Petnaesti makedonski korpus, da bi ga reorganizovanog, prenaoružanog i obučenog uključio, krajem februara, u sastav Prve armije. Ili, ocenivši da je još uvek nedovoljno jaka Četvrta armija, i pored svih dotadašnjih znatnih ojačanja, Generalštab Jugoslovenske armije je odmah posle završetka sarajevske operacije prebacio 29. diviziju u rejon Postojne i stavio je na raspolaganje Četvrtoj armiji. Depešom od 27. aprila, a posle procene da nema opasnosti za desni bok, drug Tito odlučno požuruje Četvrtu armiju da se ne obazire previše na bokove, da ubrza operacije i odmah započne početne borbe za Trst. A to je značilo da se sve ostalo podredi tom zadatku. Radi toga, drug Tito potčinjava Osmu diviziju Četvrtog korpusa Četvrtoj armiji i stavlja joj na operativno raspolaganje ceo Deveti korpus Glavnog štaba Slovenije, s tim da ga usmeri prema jugu i Trstu.²

² Treba imati u vidu da je Generalštab JA, pored jedinica predviđenih za ofanzivu na postojećim frontovima, imao i dosta jake snage na oslobođenoj teritoriji koje su, pored zadatka da uništavaju zaostale kvislinške formacije, istovremeno bile strategijske rezerve Vrhovne komande.

Da bi se obezbedio uspeh u probouju fronta u Sremu, uz najmanje moguće žrtve, i istovremeno obezbedilo uspešno dalje izvođenje operacije u dubini, sa što većim zamahom i tempom, usvojena je ideja dosta složenog i kombinovanog manevra. Budući da je ocenjeno da će Nemci grčevito i uporno da se brane u rovovima Srema, što bi, eventualno, moglo dovesti u pitanje uspeh usamljenog frontalnog probouja, predviđeno je da se, istovremeno sa frontalnim proboujem utvrđene zone Srema, izvrši dvostruki i duboki obuhvat sa oba krila.

Krilne grupacije na sremskom frontu imale su dva osnovna zadatka. Prvo, da svojim dejstvom olakšaju ubrzan frontalni probou utvrđene zone i tako omogućće snagama u probouju da uđu što pre u operativnu dubinu i pređu u gonjenje neprijatelja. Drugo, ako iz bilo kojih razloga Nemci ne budu brzo savladani u utvrđenoj zoni, krilne grupacije treba da se spoje duboko u pozadini utvrđene zone Srema i na taj način potpuno okruže neprijateljeve snage, napadnu ih sa leđa i pristupe uništenju, uz istovremeno nastupanje i širenje zone sigurnosti u pravcu Našica, Đakova i Slavanskog Broda. Međutim, plan i praksa se uvek ne poklapaju. Tako se i ovde dogodilo. Umesto da snage na krilima (Treća armija i Južna operativna grupa divizija) izvlače glavne snage Prve armije (na glavnom pravcu probouja), one (glavne snage) brže su probile utvrđenu zonu i brže su napredovale od krilnih grupacija.

Da bi se mogao uspešno izvesti zamišljeni manevar snagama za probou fronta u Sremu, bilo je neophodno, pravovremeno stvoriti nužne preduslove. Južna operativna grupa divizija Prve armije morala je, pre početka opšte ofanzive, sebi da obezbedi pogodan mostobran na levoj obali Save. Međutim, neprijatelj je bio jak u jugozapadnom Sremu i južnije od reke Save, kao i u dolinama reka Bosne i Neretve. Povlačenje grupacije generala Lera preko istočne Bosne znatno je pojačalo pozicije neprijatelja. Ocenjeno je da bi, donekle, bilo opasno otpočeti sa opštom ofanzivom glavnim snagama u međurečju Save i Drave, uz prisustvo tako jake neprijateljeve grupacije južno od reke Save. Najzad, trebalo se odlučno obračunati sa neprijateljem u toj široj zoni, a time bi se oslobodile i naše znatne snage za druge zadatke. Te teške i složene zadatke izvršile su veoma uspešno i na vreme snažne jedinice korpusa i divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije koje su dejstvovale u tim regionima zatim, Južna grupa divizija Prve armije i celokupne snage Druge armije. S obzirom na sporo izvođenje mostarske operacije, Vrhovni štab je odlučio da za taj zadatak privremeno angažuje i

glavninu korpusa. Nakon oslobođenja Mostara Korpus je trebalo da se vrati u severnu Dalmaciju i da nastavi pripreme za završnu ofanzivu.

Vrhovni štab je ocenio da neprijatelj u Sremu očekuje našu ofanzivu. Jer, pored svih mera opreza i priprema noću, nije se moglo sakriti intenzivnije izviđanje avijacijom, razminiranja, korekturna vatra artiljerije, oblaci prašine usled pojačanog snabdevanja materijalnim i tehničkim potrebama. Zato, da bi ga obmanuli bar o danu i času početka napada, da bi ga naveli na prevremenu i pogrešnu upotrebu rezervi, a i obmanuli o zoni glavnog proboja, predviđeno je da noć uoči početka glavnog napada otpočne napad na oba krila sremske utvrđene zone i to: na desnom krilu — desantom Dunava sa jednom brigadom u neposrednu pozadinu nemačke odbrane, a na levom krilu sa celom 22. divizijom.

Opšta ofanziva naših armija počela je silovito, na svim pravcima, velikim zamahom i visokim tempom, osobito u Sremu, gde je Severna operativna grupa divizija mimo očekivanja vrlo brzo izašla u slobodan operativni prostor i prešla u brzo i uspešno gonjenje. Napad Treće armije, a naročito Južne operativne grupe divizija Prve armije, razvijao se u početku nešto sporije, tako da uopšte i nije došlo, niti je imalo potrebe, okružiti neprijatelja u utvrđenoj zoni Srema. Neprijateljeva odbrana je brzo bila probijena i pregažena. Nemci su naseli na naše zamke i pojurili su odmah na dunavski desant i na 22. diviziju, sa rezervama koje će im nedostajati u zoni našeg glavnog proboja.

Izgleda da je feldmaršal Aleksander bio iznenađen suviše brzim nastupanjem naše Četvrte armije pa joj pred kraj aprila uskraćuje svaku vazduhoplovnu podršku, koja je do tada bila veoma uspešna i korisna. Međutim, mi smo bili na većini pravaca toliko nadmoćni, da smo bitno mogli da utičemo i usmeravamo dalji razvoj situacije, tako da se ova strategijska ofanziva odvijala, uglavnom, prema našem planu.

Kraći zastoj operacija u rejonu reke Ilove bio je neizbežan. U tom rejonu Nemci su uspeli jakim snagama da uspostave i organizuju kakvu-takvu odbranu i vatreni sistem. To nije uočila ni naša obaveštajna služba, ni avijacija, tako da Štab Prve armije niti Generalštab JA o tome nisu bili ni obavešteni. Pokušaj proboja iz pokreta nije uspeo. Naše jedinice su bile delimično iscrpljene i suviše razvučene neprekidnim gonjenjem. Iz tih razloga jedinice su morale napraviti kraći predah, a za to vreme, izvršiti popunu. Posle toga, uz manje pregrupisanje snaga, izveden je odlučan napad i od-

brana Nemaca na Ilovi je bila razbijena. Jedinice Prve i Druge armije oslobodile su Zagreb 8/9. maja. Druga armija je 8. maja samoinicijativno usmerila deo svojih snaga ka Zagrebu, lako prešavši reku Savu, što je znatno doprinelo bržem prodoru Prve armije i oslobođenju Zagreba. Oslobođenje Zagreba i komunikacionog čvora u njemu, umnogome su olakšali dalje gonjenje neprijatelja.

Posle oslobođenja Zagreba, ogromna vojska Nemaca i kvislinga, čiju je glavnu komandu predstavljao Štab Grupe armija »E«, sa generalom Lerom na čelu, našla se sabijena uglavnom na uskom prostoru Štajerske, od Zagreba do granice prema Austriji. Njih su gotovo sa svih strana pritiskale i stalno napadale naše jedinice. Krajem aprila, na našem ratištu se nalazilo oko 450.000 pripadnika Vermahta i preko 200.000 pripadnika kvislinških formacija. Veći deo te grupacije našao se u bezizlaznoj situaciji, delom demoralisan, sa prilično dezorganizovanim rukovođenjem, ali se većina još žestoko borila u nadi da se domogne Austrije i tako izbegne odgovornost za četvorogodišnje zločine koje su pripadnici Vermahta i njihove sluge počinili u našoj zemlji. Jedini pravci kojima je neprijatelj još mogao izvršiti proboj u Austriju bili su preko Dravograda i preko Poljane. Te pravce su u početku zaposeli samo manji delovi naše Treće armije i 14. operativne zone, pa je postojala objektivna mogućnost da nam izmakne cela Lerova grupacija, ili njena većina. Stoga sam zamolio komandanta Prve, Druge i Treće armije da se hitno sastanemo u Zagrebu, dan posle njegovog oslobađanja. Cilj sastanka je bio — kako što pre i uspešnije likvidirati tu neprijateljevu grupaciju. Za izvršenje tog zadatka stajale su nam na raspolaganju sve snage Prve, Druge i Treće armije i 14. operativne zone, dok je Četvrta armija već izvršila svoj zadatak. Pošto je vreme bilo krajnje kritično, naša diskusija je bila veoma kratka. Saglasili smo se da nema vremena ni za kakvo pregrupisavanje snaga; da snage na pravcima preko Poljane i Dravograda treba što pre i što više da ojača Treća armija, uz pomoć jedinica 14. operativne zone, s tim da se brane odsudno i po svaku cenu; a radi olakšanja izvršenja zadatka snagama u Poljanama i Dravograda i konačnog uništenja neprijatelja — da sve ostale snage krenu u smeo i odlučan napad i to odmah, da se najpre ispreseca neprijateljeva grupacija, a tek potom ostatak zarobi ili uništi. Armije su odmah postupile prema dogovoru. Borbe armija nisu bile prekidane. Iako je neprijatelj bio već dezorganizovan sa njim su vođeni, mestimično, i pregovori, ali i vrlo teške borbe, osobito kod Poljane i Dravograda. Poslednje borbe su vođene 15. maja. Manje neprijateljeve grupe uspele su da se

probiju u Austriju, a glavnina je pred pretnjom uništenja najzad kapitulirala i položila oružje pred našim snagama 15. maja 1945. godine.

Završne operacije spadaju među najteže i najkrvavije, ali i najveće pobjede Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslovenske armije u narodnooslobodilačkom ratu. One su pokazale da je Jugoslovenska armija izrasla u modernu armiju, iskusnu i jedinstvenu, sposobnu da uspješno rešava najteže i najsloženije zadatke; da je Generalštab Jugoslovenske armije izrastao u sposoban i savremen vrhovni organ za rukovođenje i komandovanje, da je vrhovno vojno rukovodstvo, sa Titom na čelu, veoma uspješno rukovodilo oružanom borbom u toku celog narodnooslobodilačkog rata. Iskustva iz završnih operacija su dragocena i posebno značajna za dalju razradu teorije naše ratne veštine i doktrine opštenarodne odbrane.

Naša narodnooslobodilačka borba i njene vrednosti—osnova našeg jedinstva

Program obeležavanja 40-godišnjice pobeđe nad fašizmom uskladili smo sa našim današnjim materijalnim mogućnostima, ali tako da, ipak, tu godišnjicu obeležimo kao veliki događaj u našoj istoriji, ukazujući, tom prilikom, na one momente o kojima se u takvim prilikama može još jasnije govoriti. Zbog toga je održavanje ovog naučnog skupa veoma značajno. On je već dosadašnjim tokom, sagledavajući mnoge istorijske aspekte naše narodnooslobodilačke borbe, dokazao svoju opravdanost i predstavljajući veliki doprinos saznanjima o našoj strategiji i doktrini opštenarodnog odbrambenog rata, kao i još produbljenijem razjašnjavanju drugih njegovih činilaca: političkih, društvenih itd., i da je u tome postojala sinteza vojnog i političkog činioca naše narodnooslobodilačke borbe sa revolucijom, o čemu je govorio i drug Tempo.

Međutim, možda na ovom skupu nije dovoljno istaknut *problem i uloga čoveka, odnosno sve ono što se sa našim ljudima i u njima događalo tokom četiri godine krvavog rata; kako i zašto su naši ljudi odlučili da žrtvuju sve, naravno i svoje živote, za pobeđu u tom ratu i našoj socijalističkoj revoluciji*. Neću navoditi primere iz narodnooslobodilačke borbe već bih ukazao na to da smo 1945. godine i još nekoliko godina nakon toga snabdevali, s obzirom na naše tadašnje mogućnosti, veoma brojnu armiju. To je bio fenomen, jer je jedna zemlja čija je industrija bila 70 odsto uništena, koja je praktički bila bez železničkih i drumskih komunikacija, sa uništenom poljoprivredom i sa niskim ličnim standardom ljudi, uspevala da besprekorno snabdeva svoju armiju. A ta armija je i u takvim

uslovima bila sposobna da izvršava sve svoje zadatke, pa i one najteže i to ne samo u tim proletnjim mesecima 1945. godine, nego i duže, još celu 1945, 1946, pa i 1947. godinu.

Osim toga, diskusija na ovom naučnom skupu ukazala je još na jedan važan momenat, a to je *da nas narodnooslobodilačka borba i njene vrednosti još uvek najjače udružuju*. Ona je osnova našeg jedinstva, bez obzira na to što smo, ponekad, u posleratnim godinama imali različita mišljenja o jednom ili drugom političkom potezu, o jednom ili drugom aspektu naše politike. Ono što smo ostvarili u narodnooslobodilačkoj borbi toliko je duboko u nama da nam to niko ne može oduzeti i da naše jedinstvo niko ne može narušiti.

Drugi svetski rat je, sasvim sigurno, bio najkrvaviji rat u istoriji čovečanstva. Karakterističan je i po tome što je došlo do koalicije različitih snaga protiv najmračnije, najkrvavije i najreakcionarnije ideologije, fašizma, a da bi se spasilo čovečanstvo. Na opasnost od te ideologije prvi su upozoravali komunisti još 1935. godine, na poznatom Kongresu Internacionale. Tu opasnost su brzo shvatili i jugoslovenski komunisti, na čelu sa drugom Titom. Komunistička partija Jugoslavije je od 1935. godine razrađivala koncept otpora toj ideologiji i to ne samo političkog, nego i vojnog. To pokazuju rezultati Pete zemaljske konferencije i stvaranje vojnih komiteta i komisija, kao i stavovi Politbiroa KPJ, u proleće 1941. godine, pa sve do poziva na ustanak, koji je usledio, po mom dubokom ubeđenju, pre svega, kao posledica saznanja da je tada bio najpogodniji momenat da se narodi Jugoslavije dignu na ustanak. Iako je postojala direktiva Kominterne koja se odnosila i na komunističke partije u drugim zemljama, ipak, duboko sam ubeđen, da bi do ustanka u Jugoslaviji došlo i bez te direktive jer su Tito, Politbiro i Partija osetili trenutak, osetili raspoloženje masa i uslova u Jugoslaviji i digli ustanak protiv okupatora i domaćih izdajnika. Taj ustanak nije bio sektaški, kao što ni politika Partije od 1935. godine nije bila sektaška. *Njena politika se temeljila na stvaranju narodnog fronta, na stvaranju jedinstva svih naprednih političkih i drugih snaga u borbi protiv najmračnije i najkrvavije fašističke ideologije.*

Naš narodnooslobodilački rat je bio, pre svega, oslobodilački rat. On je prerastao u socijalističku revoluciju jer su za to sazreli uslovi i jedino je Komunistička partija Jugoslavije bila u stanju da zahvati i shvati raspoloženje masa i ponudi celovit politički program našoj radničkoj klasi, seljaštvu i inteligenciji. U toj revoluciji stvorena je nova narodna vlast.

Jedan od prvih akata te naše nove narodne vlasti, koja je svoje prve zvanične »forme« dobila u Fočanskim propisima 1942. godine, jeste i akt o konfiskaciji. Ta konfiskacija je, u stvari, pogodila izdajnike. A 90 odsto izdajnika i kolaboracionista bilo je iz redova jugoslovenske buržoazije, veleposednika, kapitalista itd., kao i pojedinci iz drugih društvenih slojeva glomaznog i reakcionarnog državnog aparata Kraljevine Jugoslavije. Taj akt o konfiskaciji bio je krivično-pravni akt odmazde za izdaju ali, istovremeno, imao je i duboku klasnu i revolucionarnu sadržinu. Prema tome, kao što je Kardelj rekao: »Naša je revolucija bila najviši samoupravni akt«, to je velika istina, jer je ona izrasla iz svesti i htenja naših ljudi. Konačno je shvaćeno da je perspektiva našeg nacionalnog razvoja u federativnoj i jednakopravnoj zajednici svih naših naroda i narodnosti i, istovremeno, da je i naša socijalna perspektiva samo u takvoj zemlji u kojoj neće biti izrabljivanja među ljudima. To su shvatili naši radni ljudi i građani: radnici, seljaci i intelektualci.

Na ovom skupu dosta je govoreno o uspesima naših armija i divizija, o uspešno izvedenim obuhvatima i manevrima, ali je činjenica i to da smo u vreme izvođenja završnih operacija imali za sobom i ispred sebe milione naših ljudi koji su narodnooslobodilačku borbu i revoluciju prihvatili u potpunosti. Imali smo organizovanu narodnu vlast. Na primer, na celoj teritoriji Slovenije i iza njenih tadašnjih granica, u Julijskoj Krajini, Trstu i Koruškoj postojale su jedinice narodne zaštite i narodni odbori koji su u Trstu 1. maja, odnosno još pre toga, digli ustanak, čime je olakšan ulazak naše armije u grad. To isto je bilo ne samo u Sloveniji već i u drugim gradovima i regionima Jugoslavije.

Iako je bilo očigledno, i pre proleća 1945. godine, da je rat za fašističku Nemačku izgubljen, njihove jedinice su davale snažan otpor. Mislim da je jedino objašnjenje za takvo njihovo držanje u tome što je pred kraj rata došlo do određenih komplikacija u odnosima u antifašističkoj koaliciji i što je Hitler već dugo vremena, a pogotovu njegovi najbliži saradnici, bio ubeđen u ostvarivanje određenog kontakta sa zapadnim saveznicima. O tome se, u stvari, danas dosta zna i postoje dokumenti o nemačkim pokušajima uspostavljanja odnosa sa, pre svega, Velikom Britanijom i SAD. Verovatno je i na Zapadu bilo takvih snaga kojima bi takva, antikomunistička alijansa odgovarala. Što to nije uspelo, verovatno, treba zahvaliti: *prvo*, određenom razumnom ponašanju zapadnih političara; i *drugo*, činjenici da takav pakt, odnosno takva radikalna promena, u tadašnjoj situaciji i u psihičkoj atmosferi koja je u svetu

vladala u odnosu na fašizam, ne bi moglo prihvatiti svetsko javno mnjenje, o čemu je iole razuman političar morao voditi računa.

Na odluke koje su se odnosile na Jugoslaviju, konkretno na one delove naše zemlje koji su bili pod Italijom i Austrijom (delovi Slovenije) uticali su, verovatno, i drugi činioci pa i određena nagodba među saveznicima. A da završne operacije Jugoslovenske armije nisu izvedene takvim tokom, takvom dinamikom i sa takvom energijom, pitanje je kako bi se ti događaji završili. Možda je i pitanje da li bi i došlo do razgraničenja između zone »A« i »B«. Mislim da je u tome presudnu ulogu odigrala Titova politika i akcija naše vrhovne komande i naših jedinica.

Želim nešto da kažem i o problemu o kome se u zapadnim zemljama sada dosta piše. Radi se o zarobljenicima. U Engleskoj je objavljeno da smo pri izvođenju završnih operacija streljali 300 hiljada zarobljenika (Nemaca i kvislinga). U nekim napisima su te cifre manje, ali ne manje od 60 hiljada. U Austriji, u Blajburgu, ustaška fašistička emigracija priprema komemoraciju tim žrtvama na kojoj treba da se osudi Jugoslavija za zločine koje su, navodno, tamo, u to vreme, počinili slovenački partizani i ostale jugoslovenske jedinice. Na ovom skupu su izneseni tačni podaci o broju zarobljenika. Međutim, hteo bih napomenuti da ipak nismo uspeli da zarobimo sve ustaše. Određen broj ustaša je prešao most u Velikovcu i u Dravogradu, jer su most u Velikovcu zaposeli engleski tenkovi i naše jedinice bez protivtenkovskih topova. Činjenica je da na tom mostu, bez protivtenkovskih topova, i sa direktivom »ne dolaziti u konflikt sa engleskim jedinicama«, nismo mogli učiniti ništa. Kada su Englezi povukli tenkove opet smo počeli vraćati kolone zarobljenika natrag u Jugoslaviju. Tada nismo streljali nikoga. Svi ti zarobljenici su odvedeni u Maribor, gde je većina odmah puštena. Imali smo u Sloveniji kartoteke o ratnim zločincima pošto su godinu dana pre toga formirane komisije za ustanovljavanje ratnih zločina i tačno smo znali za svakoga šta je tokom rata činio. Ne kažem da nije bilo i likvidacija. Kažnjeni su zločinci koji su bili krivi za smrt, mučenja i pljačke stotine hiljada naših nevinih ljudi.

Zarobljenici koji su tada bili u našim improvizovanim logorima, dobivali su hranu kao što su je dobivali i naši vojnici, lečili su ih naši lekari i postupali smo s njima humano. Ne želim da pravdam bilo koji naš postupak u to vreme postupcima neprijatelja, jer smo mi već u toku revolucije to prevazišli. Nikada nismo radili po Dušanovom zakoniku: »Oko za oko« ili »Ruka za ruku«, nego smo uvek polazili sa naših humanističkih, revolucionarnih pozicija. U tome je bila naša snaga.

Interesantno je da se takve neistine o našem odnosu prema ratnim zarobljenicima lansiraju 40 godina posle rata. Sasvim je sigurno da se time želi obezvređiti naša revolucija, i učiniti sve kako bi se naše sadašnje teškoće pojačale. Pri tome postoji i određena sprega između unutrašnjeg i spoljnog neprijatelja kojima Jugoslavija, ovakva kakva je, smeta. Socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija je glavni objekat napada.

Danas govorimo da je rat formalno završen 9. maja, a u Sloveniji je 15. maja bila poslednja borba, tj. sedam dana posle formalnog završetka rata mi smo izgubili nekoliko stotina boraca. Osim toga, sve do 1948. godine u Jugoslaviji je produžena borba protiv ostataka oružanih formacija kvislinga u kojoj smo izgubili još nekoliko hiljada pripadnika KNOJ-a, OZNE i redovnih jedinica Jugoslovenske narodne armije, a da ne govorim o zločinima tih bandi u kojima su stradali nevini civili, odbornici, zadrugari i drugi.

Na kraju, mislim, da sa ovoga skupa treba da izađu značajne poruke. Slažem se sa ostalim drugovima koji tvrde da procenjujemo sebe kada mislimo da celi svet sve zna o nama i da je dužan to da zna. Moramo bolje istraživati ove događaje, a rezultate tih istraživanja učiniti dostupne svetu radi istine. Isto tako, poruke tih događaja danas treba više afirmisati i u zemlji, jer neki dovode u pitanje osnovne vrednosti naše revolucije. Treba jasno reći da nema nikakvog nacionalnog pomirenja, ni na bazi poređenja žrtava jer na jednoj strani su oni koji su se borili za novi, bolji život, za pravdu, za ljude, a na drugoj, oni koji su hteli porobiti svet, od ljudi napraviti robote i služiti se neljudskim sredstvima. Većina naših ljudi misli tako, i od nas traže da budemo energični, jasni, konkretni i jedinstveni u sprovođenju naše politike, zasnovane na našim utvrđenim opredeljenjima. Naši radni ljudi svoju nacionalnu i socijalnu perspektivu vide samo u socijalističkoj i samoupravnoj zemlji kao što je Jugoslavija, federativnoj i jednakopravnoj za sve naše narode i narodnosti.

Naš koncept opštenarodne odbrane je koncept SFRJ u koji su skladno ugrađene specifičnosti svih naših naroda. U takvom konceptu ostvareno je dijalektičko jedinstvo celine i delova koji ne protivureče jedni drugima što je najbolje pokazalo iskustvo iz našeg narodnooslobodilačkog rata na kome on i bazira. Ni u ratu ni u miru ne možemo jedni bez drugih. Federacija, republike i pokrajine, naši planovi razvoja u miru i planovi odbrane u ratu jedna su dijalektička, zavisna i međusobno sudbonosno povezana celina. U tome je naša snaga.

General-pukovnik
DŽEMIL ŠARAC

Neka iskustva u korišćenju ljudskih i materijalnih potencijala u završnim operacijama

Naša strategija narodnooslobodilačkog rata ne zanemaruje nijedno područje i oblik borbe ukoliko doprinose dostizanju njenih ciljeva. To je put da se maksimalno ispolje i koriste svi naši ljudski i materijalni potencijali, a da se slabi i tuče neprijatelj na svim mjestima do kojih naše snage mogu da dopru. Pokušao bih da tu tezu ilustrujem nekim iskustvima iz našeg NOR-a. Riječ je o iskustvima koja se manje pominju.

a) Poznata su strategijska opredjeljenja Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog pokreta o ulozi i mjestu gradova u narodnooslobodilačkom ratu. Ukazao bih, ovom prilikom, na slijedeće: gradovi, posebno veći, sa širim prostorom oko njih, imali su za neprijatelja veliki vojni, politički i privredni značaj. Taj značaj je povremeno oscilirao, zavisno od razvoja operativno-strategijske situacije. Neprijatelj je nastojao da te prostorije koristi kao oslonce za dejstva svojih oružanih snaga, osigura elementarne uslove za eksploataciju materijalnih i ljudskih izvora za potrebe svojih oružanih snaga i ratne privrede, te za spriječavanje ili, što je bilo realnije, ograničavanje mogućnosti da naš narodnooslobodilački pokret koristi taj prostor, ljudske i materijalne izvore za razvoj narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Okupatori i kvislinzi, pored svojih političkih i drugih mehanizama, držali su po gradovima jake vojne i policijske efektivne čije je veličina bila srazmjerna u prvom redu potrebama pariranja dej-

stvima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, ali i dejstvima snaga narodnooslobodilačkog pokreta u gradovima. Snage NOP-a u gradovima, posebno onim gdje je njihov rad bio kontinualan i imao širu podršku većine stanovništva, vezale su dio snaga okupatora i kvislinga koji bi inače bio angažovan na frontu, protiv jedinica NOVJ. Ima primjera da su se njemačke komande pribojavale ustanaka u gradovima u završnim operacijama naše armije za oslobođenje zemlje. Takve procjene uticale su na grupisanje i upotrebu njemačkih i kvislinških snaga.

U okupiranim gradovima snage narodnooslobodilačkog pokreta, predvođene komunistima, borile su se u izvanredno teškim uslovima. Dragocjena su iskustva partijskih organizacija Splita, Ljubljane, Mostara, Beograda, Zagreba i još nekih gradova. Gradovi su dali veliki broj kadrova i boraca našoj vojsci i narodnooslobodilačkoj borbi uopšte. Među aktivistima NOP-a u gradovima bio je veliki broj žena. Pokazalo se da i u tim uslovima, u gradovima u kojima je veći dio stanovništva vezan za ciljeve NOB-a, postoje oaze slobodne teritorije, djeluju naše partijske i druge organizacije, oslobodilački pokret i njegove oružane snage koriste dio materijalnih i ljudskih izvora ili čak pretežan dio ljudskih izvora. Mostar je, na primjer, četiri godine bio okupiran, pa ipak je broj onih koji su dobrovoljno otišli iz blokiranog grada u jedinice NOVJ bio znatno veći od broja mobilisanih u sve neprijateljske formacije. Povoljniji uslovi za oružane akcije udarnih grupa i stanovništva nastajali su prilikom oslobođenja gradova, naročito u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Naši gubici su bili znatni u toj borbi. Beogradska partijska organizacija izgubila je 20 članova mjesnog komiteta, 60 članova rejonskih komiteta i 1.000 članova Komunističke partije, a zagrebačka 11 članova mjesnog komiteta, 23 člana rejonskih komiteta itd. Od ukupnog broja palih boraca, građana Sarajeva, oko 60 odsto je palo u jedinicama narodnooslobodilačke vojske, a oko 40 odsto u borbi u gradu. Bilo bi vrijedno, polazeći od realno definisanog mjesta gradova u strategiji NOB-a, dalje izučavati iskustva, između ostalog: u organizaciji, opremanju, rukovođenju i dejstvima naoružanih grupa, rad naše obavještajne službe; broj i strukturu naših gubitaka, uvažavajući konkretne uslove i zahtijeve borbe u gradovima, vojno-političku situaciju u njihovoj okolini, broj i povezanost komunikacija sa slobodnom teritorijom i jedinicama NOVJ, mogućnost pravovremenih izlazaka iz blokiranih gradova kompromitovanih i drugih aktivista; iskustva u formiranju i popuni partizanskih odreda i

drugih jedinica NOVJ borcima iz gradova ili pretežno iz gradova i dr. Moramo koristiti ta iskustva u pripremama za dejstva na privremeno zaposjednutoj teritoriji — podići efekte tih dejstava uz što manje gubitke.

b) Opšti jugoslovenski pokret za ciljeve NOR-a i socijalističke revolucije prelazio je granice razbijene države i podsticao u borbu protiv fašističkih sila sve rodoljube i antifašiste u susjednim zemljama gdje ima naših nacionalnih manjina i imao snažan odjek u zemljama gdje postoji brojna jugoslovenska ekonomska emigracija.

Na etnički našoj teritoriji, koja je poslije prvog svjetskog rata pripala Italiji, bilo je oko 600.000 Hrvata i Slovenaca. Komunistička partija Jugoslavije je nastojala da pokrene te ljude u borbu. Još na savjetovanju CK KPJ, u maju 1941. godine, donijeta je odluka da KPJ razvija aktivnost u Julijskoj krajini i Istri. Komunistička partija Slovenije je upućivala svoje kadrove i partizanske grupe u te krajeve sa zadatkom da pokreću i šire ustanak do krajnjih slovenačkih etničkih granica. Centralni komitet KP Hrvatske i Glavni štab za Hrvatsku upućuju 1942. godine u Istru partizansku četu Istrana. Partizanska dejstva u tim krajevima prerasla su u opštenarodni ustanak u jesen 1943. godine, a do kraja rata operisali su na toj teritoriji dijelovi Devetog korpusa i 43. istarske divizije. Te i druge naše snage u Sloveniji odigrale su značajnu ulogu u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Vezivale su jake njemačke snage i olakšale nastupanje naše Četvrte i drugih armija. Od političkih interniraca pretežno iz Slovenije, Hrvatske i Crne Gore, koji su pobjegli iz koncentracionih logora u Italiji i vojnika s područja Istre i Slovenačkog primorja, mobilisanih u talijansku vojsku, formirano je u jesen 1943. i kasnije pet prekomorskih brigada i neke naše vazduhoplovne i mornaričke jedinice. Ukupni gubici naroda u tim krajevima bili su veliki — 42.000 boraca i žrtava fašističkog terora. Postojanje i aktivnost naših snaga u tim oblastima značili su mnogo za konačno rješenje o pripajanju većeg dijela te teritorije domovini.

Naša ekonomska emigracija dostizala je oko jedan milion ljudi — od toga u SAD oko 850.000. Aktivnost progresivnih ljudi među iseljenicima u korist NOP-a dobila je široke razmjere, naročito u SAD. Radilo se o znatnoj moralno-političkoj, ali i materijalnoj podršci. Progresivne snage među našim iseljenicima lomile su otpore anacionalnih krugova oko londonske izbjegličke vlade i drugih reakcionarnih elemenata i doprinosile afirmaciji nove Jugoslavije u zemljama Antihitlerovske koalicije. Tim naporima pridruživali su se progresivni ljudi i pokreti širom svijeta inspirisani zahtjevima

internacionalne solidarnosti sa našom oslobodilačkom i revolucionarnom borbom. Jugoslovenski antifašisti uključivali su se u pokrete otpora, i u oružane sastave u Italiji, Grčkoj, Francuskoj, Čehoslovačkoj i drugim zemljama.

Sve to ukazuje da je skala mogućnosti da patrioti koji se zateknu van zemlje pomognu domovini koja je izložena agresiji veoma široka.

c) Razvoj i popuna Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije temeljili su se, prije svega, na aktiviranju omladine koja je činila oko 70 odsto njenog sastava i drugih, većinom mlađih ljudi. Međutim, u upornoj i neprekidnoj borbi za ljude KPJ se nije odricala ni napore da u redovima nekih kvislinških i okupatorskih trupa podstiče i pojačava procese kolebanja, otpadanja, osvješćivanja, pa i prelazjenja na pozicije NOP-a prisilno mobilisanih domobrana, četnika, pripadnika muslimanske i drugih milicija koji su bili pod uticajem raznih petokolonskih buržoaskih i klerikalnih krugova ili su se jednostavno pokoravali sili okupatora, životareći na njegovim kazanima. U pitanju su bili elementi koji se nisu uprljali zločinima. Naravno, snagu uticaja NOP-a davala su, prije svega, zbivanja na bojnopolju, »kritika oružjem«, pobjede naše vojske, kao i cjelokupna uspješna oslobodilačka i revolucionarna praksa naših oružanih snaga i NOP-a na čitavom jugoslovenskom prostoru. Politički rad sa dijelom stanovništva koji je neko vrijeme pogrešno procjenjivao suštinu politike, snagu i perspektivu okupatora i njegovih slugu, direktno obraćanje pripadnicima lokalnih kvislinških sastava, postupci sa zarobljenicima, onima koji su dezertirali i krili se oko svojih kuća i posebno prema onima koji su prelazili na našu stranu, doprinosili su ovim procesima. Rezultati su bili znatni. Desetine hiljada pripadnika kvislinških formacija, među njima i onih iz legionarskih divizija, prestali su da služe okupatoru, pasivizirali se, a hiljade drugih prelazilo je na stranu NOB-a, naročito zadnjih godina rata. Samo u 1943. godini, u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj raspisano je 30.000 potjernica za odbjeglih domobranima. U sastavu naših oružanih snaga formiran je veći broj jedinica od prebjeglih vojnika — antifašista najviše iz sastava talijanskih, a nešto iz bugarskih i drugih formacija okupatora. Antifašisti, prisilno mobilisani u fašističke armije, angažovani na jugoslovenskom frontu, imali su mogućnosti da se izdvoje i priključe našoj oslobodilačkoj revolucionarnoj vojsci čiju su snagu i politički uticaj neposredno doživljavali. U mnogim okupiranim evropskim zemljama takve mogućnosti bile su manje ili ih faktički nije ni bilo.

Pojava kolebanja, pasiviziranja, a djelimično i prelaženja na stranu neprijatelja bilo je i u redovima ustanika 1941—1942. godine u nekim rejonima zemlje. To su bile prolazne pojave koje se kasnije nisu ponavljale. Uzroci su poznati. Karakteristike razvoja našeg pokreta, bez obzira na privremene osjeke ustanka u nekim oblastima, bile su narastanje naših snaga. Za neprijatelja je bila karakteristična tendencija trajnog kolebanja, opadanje uticaja na dio stanovništva i sopstvene oružane snage, pasiviziranje, a djelomično i prelijevanje na stranu NOB-a. Naravno, okupatorske i kvislinške snage su se različito ponašale, s tim da su se njemačko-fašističke trupe i nosioci genocida među kvislinzima pokazali kao »najtvrdi« u sprovođenju osvajačke i zločinačke politike svog vođstva.

Uspješan razvoj NOB-a i socijalističke revolucije, pravednog rata koji su vodili naši narodi i narodnosti predvođeni KPJ, s Titom na čelu, snažno je djelovao na mnoge u redovima kvislinga i na neke u okupatorskim trupama. Ukupne posljedice i rezultati naših napora i na tom području potvrđuju vrijednost i aktuelnost i tih iskustava našeg narodnooslobodilačkog rata.

Navedena i druga iskustva imaju svoje mjesto u baštini naše oslobodilačke i revolucionarne borbe. Među iskustvima strategijskog značaja koja i danas inspirišu naša rješenja u pripremama za odbranu zemlje, valja istaći:

1. U završnim operacijama za oslobođenje zemlje, u zahvatu fronta, nastupale su naše Prva, Druga, Treća i Četvrta armija, u pozadini neprijatelja dejstvovalo je šest korpusa i veliki broj partizanskih odreda, u našoj pozadini brojne jedinice KNOJ-a i dijelovi rezerve Vrhovne komande uništavale su preostale kvislinške snage i kontrolisale teritoriju i našu granicu, dok su milioni naših ljudi, žena i omladine na čitavom jugoslovenskom prostoru doprinosili pobjedi, učestvujući u raznim oblicima borbe i otpora, izvršavajući često mnoge zadatke koje po klasičnim kriterijima ratovodstva ostvaruju isključivo vojne formacije. Razumije se, ta rješenja u završnim operacijama nisu i ne mogu biti krute šeme po kojima bi se naše oružane snage morale ponašati u budućem ratu. Realno je, između ostalog, uz uvažavanje svih kvalitativnih novina koje karakterišu današnje i vrijeme koje je pred nama, predvidjeti i mogućnost raznovrsnog kombinovanja komponenti naših oružanih snaga — Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane, većeg ili manjeg prelijevanja i transformacije jedne komponente u drugu, zavisno od odnosa snaga i ukupnih zahtjeva koje bi nametala dinamika ratnih dejstava.

2. U završnim operacijama, kao i u toku narodnooslobodilačkog rata uopšte, ispoljen je visok moral boraca naše narodne i revolucionarne vojske, potvrđena je krvlju i životima 305.000 palih i 450.000 ranjenih boraca, njihova spremnost da se bore u svim dijelovima jugoslovenske domovine sa punim entuzijazmom i istrajnošću. Među palima je oko 130.000 komunista — članova KPJ i SKOJ-a, prema nekim procjenama i do 150.000 komunista.

Realno shvaćanje jedinstvene sudbine naših naroda i narodnosti i jedinstva u borbi za stvaranje socijalističke Jugoslavije bilo je uslov naših istorijskih uspjeha u NOR-u. Ono je i danas i u budućnosti koju možemo da naslutimo uslov opstanka i razvoja SFRJ, svih njenih naroda i narodnosti. To je osnovna pouka ne samo NOR-a, nego i naše cjelokupne istorije. Naša je sudbina u jedinstvu, ravnopravnosti i socijalizmu.

General-potpukovnik
MILIJA STANIŠIĆ

O jedinstvu političke i vojne komponente u strategiji narodnooslobodilačkog rata

Oslobodilački i revolucionarni rat naroda Jugoslavije 1941—1945. godine koncipiran je i vođen u jedinstvu političke i vojne komponente oružane borbe. Njegov dinamičan razvoj je uslovio da se to jedinstvo ispoljavalo u posebnim sadržajima i oblicima u svakoj od njegovih etapa, naročito kad je riječ o oružanim snagama. To je naročito uočljivo kad se razmatra završni period NOR-a. Cilj našeg izlaganja je da se sadržaj i oblici ispoljavanja jedinstva političke i vojne komponente borbe u završnim operacijama za oslobođenje zemlje jače istaknu i podrobnije naznače, nego što je to učinjeno u glavnim referatima koji su podnešeni na ovom naučnom skupu.

Narodnooslobodilački rat se odigrao u epohi istorijskog buđenja naroda, za koju je Tito prilikom posete Banduškom univerzitetu rekao: »U prošlosti velike sile su uspjevale da nametnu svoju volju materijalno slabijim narodima slanjem naoružanih ekspedicija od nekoliko stotina ili hiljada ljudi. . . Danas velike sile ne uspjevaju da pokore te iste narode ni poslije višegodišnjeg ratovanja sa stotinama hiljada najmodernije naoružanih vojnika«. U Evropi je ovom istorijskom vremenu davao pečat drugi svjetski rat, u kojemu su se u borbi protiv fašističkih sila udružile sve progresivne snage, što je mnogim narodima otvaralo perspektivu da se oslobode fašističkog ropstva i da u svojoj zemlji ostvare revolucionarne društvene promjene. Ova epoha se u vojno-tehničkom pogledu karakterisala impresivnim usavršavanjem ratne tehnike i njenom masovnom upotrebom u ratu.

Polazeći od tih bitnih elemenata savremene epohe, kao i od konkretnih društveno-političkih i vojnih uslova okupirane Jugoslavije, KPJ je izgradila koncepciju i doktrinu NOR-a, koji je organizovan i vođen u punom jedinstvu političke i oružane borbe. Jedinstvo i izukrštanost političke i vojne komponente borbe bilo je karakteristično ne samo za početni period rata već isto tako i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

Društvena uloga oružanih snaga

Za uspješno vođenje NOB-a bilo je odlučujuće da se izgradi takva politička i vojna struktura narodnooslobodilačkog pokreta koja će mobilisati, pokrenuti i čvrsto organizovati najšire narodne mase u borbu protiv okupatora i njegovih slugu, a koja će obezbijediti istrajnost ustanka. Komunistička partija Jugoslavije je već prvih mjeseci borbi udarila temelje takvom sistemu, neprekidno ga usavršavajući i stavljajući težište na izgradnju oružane sile i narodne vlasti, oslanjajući se, pri tome, na podršku masovnih antifašističkih organizacija. Radi postizanja ciljeva NOR-a, uloga i zadaci svih tih struktura su bili jasno definisani i efikasno usklađeni.

Komunistička partija Jugoslavije je odredila ulogu oružanih snaga u narodnooslobodilačkoj borbi na osnovu svog filozofskog i političkog pogleda i stava da su otpor i oružana borba protiv okupatora stvar cijelog društva, a ne samo armije. Polazeći od cilja i karaktera NOR-a, a imajući na umu izukrštanost njegovih političkih i vojnih tokova, oslobodilačka i revolucionarna vojska, kao najorganizovanija snaga pokreta, imala je zadatak ne samo da vodi oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga već i da aktivno učestvuje u organizovanju svenarodnog rata: da vodi političku borbu u narodu; da pruža, koliko god je više moguće, ekonomsku i zdravstvenu pomoć stanovništvu, i da ga štiti od neprijateljskog terora; da učestvuje u osnivanju narodne vlasti i masovnih antifašističkih organizacija i da im pruža pomoć u radu; i na kraju, da bude jemac izvojevanih rezultata borbe. U ukupnosti i jedinstvu svih tih funkcija i zadataka ispoljavala se uloga naše armije. Njena društvena uloga je postavljena tako da se mogla neprekidno i najaktivnije angažovati u rješavanju najvažnijih problema NOR-a. Tako je bilo tokom čitavog rata. Međutim, uslijed mijenjanja vojno-političkih prilika pomjeralo se i težište u ostvarivanju tako postavljene uloge, ili se ona ispoljavala u novim oblicima.

Krajem 1944. godine trajno je oslobođeno 70 odsto teritorije Jugoslavije, uključujući i glavni grad Beograd. U takvim uslovima u znatnoj mjeri je otpala potreba da se oružane snage angažuju, kao u prethodnom periodu, na organizovanju i pokretanju narodnih potencijala na oslobođenoj teritoriji jer su to mogle da urade druge strukture pokreta. Armija se tada mogla da koncentriše na izvršenje svog glavnog zadatka: da razbije i uništi snage okupatora i kvislinga. Zahvaljujući neprekidnom rastu svoje borbene moći tokom NOR-a, oružane snage su u završnim operacijama bile dovoljno snažne da same oslobode zemlju.

Formiranjem armija kao najviših operativno-strategijskih sastava, NOVJ je još više centralizovana. Jedinice su imale višenacionalni sastav, te je i time bio naglašen jugoslovenski karakter narodnooslobodilačke vojske. Ostvaren je princip da se »svi bore svuda«, i izražena je riješenost Jugoslovenske armije da ne odloži oružje dok ne oslobodi ne samo poslednji kutak zemlje već i one dijelove koje su imperijalisti otrgli od nje u prvom svjetskom ratu. Sve je to doprinijelo da Armija postane još značajniji instrument jugoslovenskog jedinstva, podstičući sve narode i narodnosti u borbi za konačno oslobođenje zemlje.

Narodnooslobodilačka vojska je od početka ustanka bila jemac revolucionarnih tekovina borbe, sa zadatkom da spriječi bilo koga da preotme narodu postignute rezultate njegove teške borbe. To je pitanje, upravo, krajem rata postalo naročito aktuelno. Brojne snage kontrarevolucije, koje su se pretvorile u najobičnije sluge okupatora, činile su grčevite napore i svakojake kombinacije da uz pomoć zapadnih saveznika očuvaju svoje pozicije u zemlji. Ali, takvi planovi se nijesu mogli ostvariti jer ih je sprečavala narodna armija koja je brojala oko 800.000 boraca, svrstanih u dobro naoružane divizije, korpuse i armije. To je bila respektivna snaga koja je narodu ulivala povjerenje i sigurnost da će postignuti rezultati borbe ostati u njegovim rukama. U tom trenutku, naše oružane snage nijesu imale zadatak da vode političku borbu sa snagama kontrarevolucije već da ih vojnički poraze. Taj zadatak su vrlo uspješno izvršile.

Sticajem okolnosti, naše oružane snage su od samog početka imale istaknutu međunarodnu ulogu. One su bile odlučujuća snaga i glavni instrument za međunarodno priznanje NOP-a. U tom pogledu stečeno je dragocjeno strategijsko političko i vojno iskustvo; narod koji se u ratu odlučno i uspješno borio za svoju slobodu zadobio je simpatije saveznika i bez formalnih ugovora o vojnom savezu, pa čak i onih država čije mu vlade, iz idejno-političkih razloga, nijesu bile naklonjene.

Krajem rata međunarodna uloga naše armije ispoljavala se u posebnom vidu: *Prvo*. Jugoslovenska armija je uspostavila samostalan strateški front od Dunava do Jadrana, povezujući savezničke frontove u Mađarskoj i Italiji. Njena sposobnost da drži samostalan front na Balkanu učinila je to da je sile Antihitlerovske koalicije smatraju važnim saveznikom. Takva ravnopravna uloga naše armije jačala je međunarodni ugled i položaj nove Jugoslavije. *Drugo*. Jačanje Jugoslovenske armije i uspostavljanje jedinstvenog fronta na jugoslovenskom ratištu bili su sigurna brana samovoljnom upućivanju snaga zapadnih saveznika na istočnu jadransku obalu ili u Makedoniju, radi spajanja sa snagama kontrarevolucije. *Treće*. Na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije formirano je više antifašističkih jedinica od ljudstva okupatorskih armija. I time je iskazivan internacionalistički duh jugoslovenske revolucije. *Četvrto*. Desetine hiljada boraca i starješina NOVJ našlo se krajem rata u Italiji i SSSR-u, kao ranjenici ili na školovanju. Oni su tamo pokazali visok moral i primjerno dostojanstvo čime su manifestovali duh i snagu nove Jugoslavije.

Završne operacije za oslobođenje zemlje su pokazale i potvrdile da je Jugoslovenska armija uspješno obavila svoju (kompleksnu) društvenu ulogu, ostvarujući je u najtješnjem jedinstvu sa ostalim strukturama narodnooslobodilačkog pokreta.

Ljudski faktor i ratna tehnika

Naš narodnooslobodilački rat je bio sastavni dio one istorijske epohe koja se u vojno-tehničkom smislu smatra epohom »mehanizovanog rata« (rat tehnike). U tom periodu narasle proizvodne snage masovno su fabrikovale modernu ratnu tehniku, čija je uloga u ratu postala mnogo značajnija nego u prošlosti. Na početku drugog svjetskog rata fašističke armije su bile najopremljenije sredstvima ratne tehnike.

Koncepcija i doktrina NOR-a, kao stvaralački izraz političke strategije KPJ, uvažavala je ovaj istorijski *novum* i na savremen način je odgovorila na izazov tehničke nadmoćnosti. Na izrazitu tehničku premoć neprijatelja odgovorila je na strateškom nivou slijedećim stavovima: 1) oslanjajući se na revolucionarnu i oslobodilačku snagu mase, rat treba voditi na takav način kojim će se neutralisati tehnička nadmoćnost fašističkog okupatora, i koji će omogućiti da se postepeno mijenja vojni odnos snaga na ratištu u sopstvenu korist; 2) osnovna snaga i polazno ishodište NOR-a je čovjek, u jedinstvu njegove poli-

tičke svijesti, moralne čvrstine i borbene spremnosti; 3) borbu voditi svim sredstvima, a glavni izvor snabdevanja oružjem i opremom biće neprijatelj.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije se veoma uspješno snabdijevala lakim naoružanjem, a jedinice su do majstorstva ovladale raspoloživim borbenim sredstvima. Međutim, snabdijevanje teškim oružjem, iz objektivnih razloga, nije se moglo riješiti bez pomoći saveznika. Takvu pomoć smo i dobili u posljednjoj godini rata.

Prihvatanje raznovrsne rodovske i vidovske ratne tehnike, kao i efikasnost njene upotrebe bili su složeniji nego što se to do sada prikazivalo. Njihova složenost ogledala se najviše u slijedećem: 1) nije se radilo o evolutivnom procesu preoružavanja (koji je inače svojstven klasičnim armijama u ratu) već o kvalitativnom skoku; tada je formirano 27 artiljerijskih, dvije oklopne i pet inženjerijskih brigada, dvije vazduhoplovne divizije i dva samostalna vazduhoplovna puka; Ratna mornarica je u svom sastavu tada imala 16 naoružanih brodova, 57 patrolnih čamaca i 195 ostalih brodova. U velikom broju pješadijskih divizija formirani su svi rodovi i službe (osim tenkovskih) na nivou tehničke opremljenosti savremenih armija; 2) preoružanje jedinica moralo je da se izvrši u najkraćem roku i u vrijeme vođenja borbi; 3) nije se raspolagalo sa dovoljno stručnog kadra niti sa potrebnim brojem vojnih škola. Sve je to, naravno, izazivalo čitav niz složenih organizacijskih, materijalnih, kadrovskih i nastavno-stručnih problema za čije su rješavanje komande i partijske organizacije morale da ulože velike napore i da budu efikasni.

Posebne teškoće su proizlazile otuda što je novom ratnom tehnikom valjalo ovladati upotrebljavajući je efikasno u vrijeme prastaranja dotadašnjeg manevarskog rata u strategiju i taktiku koje je sve više karakterisao frontalni način vođenja rata. Za nov način vođenja rata nije se raspolagalo sa dovoljno vojno-stručnih znanja niti potrebnim borbenim iskustvom.

U cjelini posmatrano, prihvatanje nove ratne tehnike i ovladavanje sa njom predstavljali su tada veoma krupan i složen zadatak za NOV Jugoslavije. On je u tako složenim uslovima uspješno obavljen zahvaljujući u prvom redu opštem poletu i požrtvovanju starešina i boraca, koji su uspješno podsticale i razvijale partijske organizacije i komande. Međutim, te rezultate ne bi trebalo precijeniti. Radilo se, u stvari, samo o početnom uspjehu, koji nije bio dovoljan. Prirodno je i logično, da se za tako kratko vrijeme nije moglo ovladati upotrebom nove ratne tehnike do nivoa koji bi obezbjeđivao precizno planiranje operacija i bojeva i usklađenost rodova i vidova koju bi ka-

rakterisalo majstorstvo. Stoga je pomanjkanje vojnostručnih znanja i borbenog iskustva u upotrebi teške ratne tehnike znatno umanjivalo borbenu moć operativnih i taktičkih sastava. To je, naravno, i povećavalo naše gubitke.

Imajući u vidu naprijed rečeno, mišljenja sam da bi u sklopu naših današnjih priprema za rat bilo korisno da se sveobuhvatno i dublje analiziraju (i u vojnoj i u partijsko-političkoj oblasti) teškoće, uspjesi i slabosti u ovladavanju upotrebom nove ratne tehnike u završnom periodu rata.

Moralni činilac u završnim operacijama

Uopštenost i statičnost su u priličnoj mjeri svojstveni našem teorijsko-metodološkom pristupu u istraživanju i obradi moralnog činioca u NOR-u. Nedovoljno se izučavaju uslovi u kojima je moral postojao i konkretni oblici u kojima se ispoljavao. Pored toga, uprošćeno se prikazuje složenost procesa izgradnje borbenog morala. Sve je ovo dobrim dijelom prisutno i u referatu *Moralno-politički činilac naše NOV — odlučujući činilac pobjede u NOR-u* koji je podnešen na ovom skupu.

U kojim se konkretnim oblicima ispoljavao moralni činilac u završnim operacijama? Koji su tada bili glavni problemi izgradnje borbenog morala?

Za sve vrijeme NOR-a politička svijest je bila osnova i najznačajnija komponenta borbenog morala. Međutim, krajem 1944. i početkom 1945. godine nastale su bitne promjene u kvalitetu boračkog sastava. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dvostruko se brojno uvećala. Novi borci su najčešće mobilisani u vojsku po zakonskoj obavezi mada je i u tom periodu bilo dobrovoljaca. Znatno broj novomobilisanih boraca prije stupanja u vojsku bio je privržen NOP-u, ali su bili brojni i oni koji su služili u kvislinškim formacijama ili su duže bili podvrgnuti propagandi protivnika narodnooslobodilačkog pokreta. Pored toga, u završnom strategijskom obračunu (sudaru) sa okupatorom i kvislinzima nije bilo moguće da se novi borci postepeno kale kroz borbu već su odmah stupali u žestoke okršaje. Naravno, sve je to usložilo zadatak podizanja političke svijesti i jačanje borbenog morala.

Izgraditi u takvim uslovima idejno opredjeljenje i moralno-politički čvrste borce ni najmanje nije bilo jednostavno. Nove borce je, prije svega, valjalo temeljito upoznati sa ciljevima i karakterom

NOB-e, da bi iz svijesti o veličini i pravednosti borbe izvirala njihova idejno-politička motivacija za najaktivnije učešće i požrtvovanje u završnom periodu rata. Istovremeno, cjelokupan političko-vaspitni rad morao je u centru pažnje imati zadatke i obaveze oružanih snaga u završnim operacijama, držeći ih neprekidno i dovoljno naglašeno pred očima boraca i starješina. Upravo u jedinstvu i »ravnoteži« tako postavljenih propagandnih i agitacionih zadataka izgrađivale su se idejno-političke komponente borbenog morala u završnim operacijama. Ali, u tom radu je bilo i manjkavosti: u svim jedinicama partijsko-politički rad nije bio podjednako intenzivan niti je bio dovoljno usmjeren da se kod svakog borca razvije svjestan odnos prema ciljevima i zadacima borbe. To se, svakako, moralo negativno odražavati na moralno naprezanje pojedinaca i jedinica. Navedene slabosti u političko-vaspitnom radu najvećim dijelom su bile uslovljene nedovoljnim idejno-teorijskim obrazovanjem i nedostatkom političke kulture nižeg partijsko-političkog kadra, koji je u to vrijeme brzo uzdizan iz redova starijih boraca.

Uspješno vođenje oružane borbe je za sve vrijeme bilo jedan od glavnih izvora borbenog morala Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Moral i borbeni duh jedinica ništa nije moglo podići kao što su to činili njihovi uspjesi u borbi. Borci i starješine su se od prvih dana ustanka u praksi uvjerali da je njihov način vođenja oružane borbe uspješniji od neprijateljskog, i to je snažilo i razgoričavalo njihovo samopouzdanje i vjeru u pobjedu. Međutim, prelazak glavnine NOVJ sa dotadašnjeg manevarskog načina vođenja rata na strategiju i taktiku frontalnog drugačije se odražavao i u oblasti morala. U novim uslovima vođenja rata moralo se na bojnopolju dokazati da je način vođenja rata i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje od strane NOVJ i Jugoslovenske armije efikasniji od protivničkog. Ali, na početku tog perioda iz prethodno navedenih razloga, njen način vođenja rata nije, kao u ranijem periodu, iskazivao superiornost, jer su gubici jedinica u frontalnim borbama bili veći, a uvjerenost u efikasnost sopstvenog načina vođenja rata se kolebala. U takvim uslovima partijsko-politički rad je usmjeren prema novoiskrslim vojnim potrebama, sa ciljem da se što prije ovlada ratnom tehnikom i njenom upotrebom. Suštinu tih problema — naročito za situaciju na sremskom frontu — reljefno je tada izrazio politički komesar Prve proleterske divizije:¹

»Sada i odsada, najosnovniji zadatak političkog rada je: ako je odbrana — ni koraka nazad, ni metar zemlje, ni jedan naš rov, ni

¹ Vlado Šćekić, *O političkom radu u jedinicama danas*, list Prve armije »Za pobjedu«, od 23. januara 1945. godine.

jednu kuću neprijatelju; ako je napad — neustrašivo, silovito (ako je potrebno metar po metar zemljišta osvajati) nezadrživo, vješto u neprijateljski rov, na neprijateljski tenk, u neprijateljsko selo, grad itd. Osposobiti jedinice za takve zadatke, koje imamo, biti uvijek spreman — tu je težište našeg i političkog i vojnog rada, to je zadatak i političkih rukovodioca... Znači, vojnički zadatak je najosnovniji zadatak i partijskih organizacija i svih boraca i rukovodioca. Mobilisati sve svoje snage da se on izvrši — to je dužnost i obaveza svih nas, to je najaktuelniji i gorući politički zadatak.»

Takvom orijentacijom i takvim naporima komandi jedinica, partijske i skojevske organizacije izgrađena je ratna vještina koja je i u završnom periodu NOR-a bila efikasnija od neprijateljeve. To je snažilo moral i ofanzivnost svih jedinica, sve do posljednjeg boja.

Unutrašnji odnosi u jedinicama NOVJ, izgrađivani na principima revolucionarne armije, takođe su bili nepresušan izvor njihovog borbenog morala. Polazeći od svog filozofskog stava i strategijske postavke da je čovjek osnovna snaga i glavni činilac narodnooslobodilačkog rata, Komunistička partija Jugoslavije je cjelokupnom svojom djelatnošću nastojala da udruži i čvrsto poveže snagu ljudi u vojsci, izgrađujući žive i tanane niti povjerenja, ljubavi i solidarnosti. U tom duhu su djelovale i partijske organizacije i komande jedinica. Na taj način snaga narodne armije slila se u jedinstvenu cjelinu. Svaka jedinica je bila složan i čvrst borbeni kolektiv, koji je bio nadahnut i vođen idejom da je borba za pobjedu narodnih interesa glavni smisao njihovog postojanja. Međutim, u završnom periodu NOR-a u formiranju unutrašnjih odnosa nastajale su izvjesne izmjene. Krajem 1944. i početkom 1945. godine, prerastanjem NOVJ u modernu regularnu armiju, povedena je borba protiv »partizanštine« i za suprotstavljanje »gvozdene discipline«, sa ciljem da se brže savladaju »krupni i složeni organizacioni i operativni zadaci«. Osim toga, jedinice su trostruko brojno narasle. U takvim uslovima ranije četne i bataljonske konferencije (»mali parlamenti«) nijesu više imale onu aktivnu ulogu u izgradnji moralnog lika i borbene moći jedinica. Kao veoma pogodan oblik za prenošenje društvene odgovornosti na borce u borbi za izgradnju armije, te konferencije su u novim uslovima prerastale u oblik i sredstvo za objašnjavanje karaktera armije i njenih unutrašnjih odnosa, kao i odluka i stavova komandi jedinica i partijskih rukovodstava.

Moral Armije je počivao na temeljima njenog neraskidivog jedinstva sa narodom. Zajednički interesi naroda i vojske bili su najznačajnija komponenta i objektivna pogodnost za uspostavljanje pri-

snih veza među njima. Prihvatajući ciljeve NOP-a, narodne mase su stvarale sopstvenu vojsku. Vojska se borila za narod i iz njega je crpila svoju snagu. Političko-vaspitnim radom postizano je da svaki borac i starješina shvati suštinu i značaj povezanosti vojske i narodnih masa. Međutim, krajem rata stvari su se u tom pogledu mijenjale. Novi borci i starješine nijesu imali mogućnost da na sopstvenom iskustvu spoznaju značaj sudbinske povezanosti Armije i naroda. Pored toga, i starješine i borci su krajem rata bili »opijeni« pobjedom i slavom, pa se nerijetko događalo da u praktičnom ponašanju zaboravljaju na svoja idejno-politička opredjeljenja i moralne norme. Budući da je Armija u završnim operacijama oslobađala mnoge gradove koje je okupator čitavo vrijeme držao u svojim rukama, partijsko-politički rad je u prvi plan isticao pitanje izgleda jedinica prilikom ulaska u naseljena mjesta, i brižljivog odnosa prema stanovništvu. Posebno je zahtijevano od starješinskog kadra da strogo vodi računa o svom moralnom liku, i da se u snabdjevanju jedinica i obračunavanju sa ostacima kontrarevolucije čvrsto oslanjaju na terenske organizacije narodnooslobodilačkog pokreta.

Moralna snaga jedinica izgrađivana je i na bogatim izvorima slobodarskih tradicija naših naroda. U političkom i kulturno-prosvjetnom radu borci i starješine su iscrpno upoznavani sa stoljetnim borbenim tradicijama naroda Jugoslavije, sa ciljem da shvate vrijednost slobode i potrebu žrtvovanja za slobodu. Međutim, krajem rata nije bilo vremena da se sa novodošlim borcima i starješinama iscrpnije obrađuju ova pitanja. Umjesto toga, političko-vaspitni rad je bio usmjeren pre svega ka tome da se novi borci što više upoznaju sa borbenim tradicijama jedinice u koju su stupili, podstičući ih da dostojno koračaju stazama svojih prethodnika.

Od prvog dana narodnooslobodilačkog rata SSSR i Crvena armija su bili izvorište i podsticaj moralne snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Komunisti su objašnjavali starješinama i borcima da je borba SSSR-a protiv fašističkog imperijalizma ujedno »borba za konačno socijalno i nacionalno oslobođenje čitavog naprednog čovječanstva«, a da je borba protiv fašističkog okupatora u Jugoslaviji u isto vrijeme ispunjenje internacionalističkog duga prema SSSR-u. Komunistička partija Jugoslavije je vaspitavala pripadnike Armije i narod da ljubav prema SSSR-u iskazuje pojačanom borbom protiv neprijatelja. Međutim, krajem 1944. i početkom 1945. godine veliki dio NOVJ susreo se sa Crvenom armijom. Jedinice dvije bratske armije ratovale su sada jedna uz drugu, dijeleći krupne uspjehe i poneke neuspjehe u borbi. Po prirodi stvari, raniji naši idealizovani

propagandni klišeji o Sovjetskom Savezu i njegovim ljudima dobijali su realnije dimenzije. U takvim uslovima, u centru agitaciono-propagandne djelatnosti nije više bilo popularisanja SSSR-a već da se borci i starješine usmjere da pokažu da se mogu uspješno boriti rame uz rame sa sovjetskim jedinicama. Kad su se u zajedničkim borbama uvjerali da to mogu postići, rasla je njihova moralna snaga, samopouzdanje i dostojanstvo.

Kao što se vidi, bitna svojstva moralne snage Armije i njeni izvori ostali su tokom cijelog rata isti, ali su se pomjerali težište i zadaci izgradnje borbenog morala u zavisnosti od okolnosti u kojima su djelovale oružane snage. Proces izgradnje borbenog morala bio je veoma dinamičan, i nije bio bez prepreka i bez propusta onih koji su ga stvarali. Snaga partijske organizacije u oružanim snagama — koja je zaista bila kvalitetna organizacija — nije bila u tome što je lako rješavala ova pitanja. Njena snaga je bila u tome što je na vrijeme otkrivala glavne političke i vojne probleme izgradnje i upotrebe Armije, i što je bila efikasna u borbi za savlađivanje teškoća. A bila je efikasna zbog toga što je u njenim redovima vladalo idejno i akciono jedinstvo, zasnovano na demokratskom centralizmu, i zato što su se partijska rukovodstva čvrsto oslanjala na stvaralaštvo partijskog članstva. To dragocjeno iskustvo naše revolucije moralo bi danas biti prisutnije u djelovanju SKJ u društvu.

General-potpukovnik
DRAGO RAKOČEVIĆ

Saznanja i iskustva iz narodno-oslobodilačkog rata — temelj naše opštenarodne odbrane i društvene samozaštite

Jugoslavija je u drugom svjetskom ratu podnijela ogromne žrtve i doživjela stravična razaranja kao rijetko koja druga zemlja na svijetu. Izgubljeno je preko milion i sedam stotina hiljada ljudi, gotovo potpuno razorena privreda i mnoga naselja. Pa ipak, narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija jugoslovenskih naroda i narodnosti, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije i Josipa Broza Tita, bili su duboko stvaralački čin i zasegli daleko prema budućnosti. Spriječena je podjela i komadanje zemlje, a izvoje-vane su sloboda i nezavisnost. Utemeljena je socijalistička federativna zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, stvorena nova narodna vlast sa odlučujućom pozicijom i ulogom radničke klase, kao osnovom današnje samoupravne socijalističke demokratije. Jugoslavija je izborila mjesto ravnopravnog člana međunarodne zajednice sa čvrstim nezavisnim položajem i nesvrstanom međunarodnom politikom.

Potrebno je podsjetiti da i danas, četrdeset godina poslije slo-ma fašizma i završetka u istoriji najvećeg svjetskog krvoprolića, nakon perioda velike antikolonijalne revolucije naroda, snažne afirmacije svjetskog socijalističkog procesa i napora na učvršćenju mira i razvoju ravnopravne međunarodne saradnje na principima Povelje Ujedinjenih nacija, narodi u svijetu nisu spokojni zbog dominirajuće politike s pozicije sile, nadmetanja u naoružavanju, čestih lokalnih ratova i raznih agresivnih nasrtaja protiv slobode i suvereniteta, prije svega, malih nezavisnih i nesvrstanih zemalja. Poslije ogrom-

nih poslijeratnih napora u obnovi porušene zemlje, u izgradnji moderne privrede, u podizanju kulture, prosvjete i životnog standarda, u razvoju sve slobodnijih i demokratskijih društvenih odnosa i miroljubive i prijateljske saradnje sa drugim narodima i državama, jugoslovenski narodi i narodnosti moraju i danas i ubuduće da imaju na umu svoja iskustva i saznanja iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, koja su osnova za dalje jačanje bezbjednosti i odbrane društva.

Koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite utemeljena je u narodnooslobodilačkom ratu i zasnovana na saznanjima i iskustvima iz tog rata. Ona, naravno, nije prosta kopija tih iskustava, nego je obogaćena i izgrađena prema izmijenjenim društveno-istorijskim našim i svjetskim uslovima i dostignućima u ukupnom razvoju Jugoslavije. Suštinu naše koncepcije opštenarodne odbrane najbolje je izrazio Tito u govoru povodom proslave 50-godišnjice rada slovenačkog univerziteta u Ljubljani, rekavši: »Naša koncepcija opštenarodne odbrane nije ništa drugo nego dosljedna i odlučna primjena tih velikih iskustava iz narodnooslobodilačkog rata u našim sadašnjim uslovima.«¹

Brojna su iskustva i saznanja iz narodnooslobodilačkog rata na kojima su zasnovane današnja koncepcija i strategija opštenarodne odbrane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Svakako da se sva ta iskustva ne mogu elaborirati u ovakvom jednom radu. Stoga ću istaći samo ona za koja mislim da su najbitnija.

1. Nasuprot nesposobnosti, izdaji i kapitulantstvu režima Kraljevine Jugoslavije, naši narodi i narodnosti, predvođeni Komunističkom partijom, s Titom na čelu, odbili su da priznaju kapitulaciju i komadanje zemlje i povelu odlučnu borbu protiv okupatora. »Uzimajući na sebe historijsku odgovornost za sudbinu naroda Jugoslavije, naša partija je — nakon sloma Kraljevine Jugoslavije — organizovala oružanu borbu protiv okupatora. Ne priznavajući fašističku okupaciju i komadanje zemlje, ona je odmah zauzela beskompromisan stav borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. To je bio logičan nastavak njene antifašističke djelatnosti u godinama prije drugog svjetskog rata, posebno od anšlusa i okupacije Čehoslovačke.«² Zato je i u našem Ustavu izričito rečeno da niko nema prava da potpiše kapitulaciju, da prihvati ili prizna okupaciju Jugoslavije. To bi bila izdaja zemlje koja bi bila najodlučnije i bez milosti kažnjena.

¹ Josip Broz Tito: *Samoupravljeni sistem i opštenarodna odbrana*, »Vojno delo« br. 1/1970.

² KPJ — SKJ u *izgradnji oružanih snaga i opštenarodne odbrane*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1979.

2. Vojnu strategiju u narodnooslobodilačkom ratu karakterisalo je dobrovoljno i masovno učešće naroda u oružanoj borbi i pokretu — radnika, seljaka i demokratski nastrojenih intelektualaca — što je bilo uslovljeno sa nekoliko bitnih činjenica:

a) Ciljevi i karakter rata izražavali su duboka i istinska demokratska i slobodarska stremljenja svih društvenih slojeva pod rukovodstvom avangarde radničke klase. Ta stremljenja izražavana su u platformi narodnooslobodilačkog fronta, kao široka politička organizacija naroda;

b) Materijalni, politički i mobilizacijski oslonac oružanim snagama u narodnooslobodilačkom ratu bio je novi sistem narodne vlasti (čiju su osnovu činili narodnooslobodilački odbori) koji je bio izraz interesa najširih slojeva naroda, garancija ostvarenja oslobodilačkih težnji i, istovremeno, revolucionarnih društvenih promjena. I obrnuto, uspostavljanje i opstanak takvog sistema vlasti zavisili su od razvoja revolucionarnih oružanih snaga i uspjeha vojne strategije;

c) Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog rata sadržale su i temeljno rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Borba za nacionalno oslobođenje značila je ne samo istjerivanje okupatora iz zemlje, nego i oslobođenje svakog našeg naroda i narodnosti posebno i obezbjeđenje ravnopravnih i bratskih odnosa u budućoj državnoj zajednici.

U tom smislu, stvaranje i uloga glavnih štabova u današnjim republikama i pokrajinama, kao i njihova odgovarajuća egzistencija danas, izraz su, između ostalog, osnovnih stavova o nacionalnoj ravnopravnosti i istorijskoj odgovornosti svih naših naroda i narodnosti za svoju sudbinu i za sudbinu Jugoslavije kao cjeline.

3. Narodnooslobodilački rat otpočeo je i razvijao se podizanjem ustanaka u svim krajevima Jugoslavije, u obliku široko razvijenog i sveobuhvatnog, ali iz jednog centra vođenog partizanskog rata, a ne u obliku gerile — koja se svodi pretežno na diverzije, sabotaže i tzv. pokret otpora. Novembra 1941. godine Tito je u pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i Boku pisao: »Pravilno je, dakle, samo shvaćanje narodnog ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata, koji će da zahvaća sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih radnih masa i koji će, konačno, dovesti do potpunog uništenja neprijatelja.«³

Partizanski oblik oružane borbe obezbjeđivao je da se prema narastanju naših snaga pređe postepeno na kombinovani oblik oru-

³ Josip Broz Tito, *Vojna misao i djelo*, VIZ, Beograd 1982, str. 71.

žane borbe, što je podrazumijevalo istovremena partizanska i frontalna dejstva. Frontalna dejstva su u takvim uslovima primjenjivana na onim prostorima i u vrijeme kada je to situacija zahtijevala, a radi odbrane posebno važnih rejona i pravaca i zaštite ranjenika i naroda u zbjegovima. Partizanski i kombinovani oblici oružane borbe omogućavali su široku primjenu manevra i razmah oslobodilačke borbe u svim krajevima zemlje, nanošenje sve snažnijih udara po neprijateljevim snagama i objektima na čitavom prostoru. Na taj način obezbijeđen je u završnoj fazi rata prelazak na frontalni oblik oružane borbe i uspostavljanje fronta od južnih granica Mađarske do Jadranskog mora, kao dijela savezničkih frontova u Evropi. No, i dalje su sve do završetka rata zadržana ranija dva oblika oružane borbe — partizanski i kombinovani.

Prema tome, narodnooslobodilački rat je u pogledu oblika oružane borbe i načina vojnog organizovanja imao tri perioda i tri osnovna sadržaja:

a) Početni period karakterišu partizanska dejstva, kada su postojale i vodile borbu samo partizanske jedinice — partizanski odredi, bataljoni, čete, vodovi i grupe;

b) Period kombinovanih borbenih dejstava, kada pored partizanskih odreda postoji Narodnooslobodilačka vojska organizovana u brigade, divizije i korpusa, i

c) Završni period u kojem preovlađuje frontalni oblik borbenih dejstava. Ta dejstva izvode krupni regularni armijski sastavi, organizovani u Jugoslovensku armiju, uz dalje postojanje partizanskih odreda.

Godine 1941. naše oružane snage su brojale oko 80.000 boraca, organizovanih u jednu brigadu, 49 partizanskih odreda, 15 samostalnih bataljona i više samostalnih četa. Krajem 1942. godine oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta su narasle na 150.000 boraca, svrstanih u devet divizija, dva korpusa, 34 partizanska odreda i 12 samostalnih bataljona. Krajem 1943. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je narasla na oko 300.000 boraca, sa 30 divizija, devet korpusa i još 100 partizanskih odreda i 20 samostalnih bataljona. Krajem 1944. godine bilo je 650.000 boraca, svrstanih u 53 divizije, uključujući dve vazduhoplovne, 17 korpusa, jedinice Mornarice NOVJ i 49 partizanskih odreda. Jugoslavija je krajem rata imala armiju od oko 800.000 boraca, četiri armije, pet korpusa, 61 diviziju (dve vazduhoplovne), jedinice Jugoslovenske mornarice i 17 partizanskih odreda.

Stvaranje partizanskih odreda, brigada, divizija i korpusa, a u završnom periodu rata armija i Jugoslovenske armije, kao oružane sile naroda i narodnosti Jugoslavije, u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji od 1941. do 1945. godine predstavlja krupan doprinos pobjedi na fašističkim silama. Narodi Jugoslavije nisu stajali po strani čekajući da im drugi donesu slobodu. Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u okupiranoj Evropi 1942. godine, na primjer, u vrijeme kada su saveznički frontovi bili daleko na Volgi i u Africi, kao i formiranje korpusa sa vojnopozadinskom organizacijom i oslobođenim teritorijama itd., predstavljale još dugo ne samo predmet divljenja herojstva naših naroda i njihovih boraca, nego i neiscrpno izvoriste vojnooperativnih, stratezijskih, organizacionih i političko-socijalnih i drugih iskustava i saznanja. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1943. godine Tito je rekao: »Mogu smjelo tvrditi da je stvaranje narodne vojske pod ovakvim uvjetima pod kakvim se stvarala naša, jedinstven primjer u historiji. Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municije, bez magazina i raznih vojnih rezervi namirnica, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je armija od blizu četvrt miliona, ali ne u mirnom periodu, već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikada narodi Jugoslavije vodili.«

U razvoju oslobodilačke armije starješinski kadar je biran od onih koji su se u borbi isticali hrabrošću, sposobnošću i revolucionarnom sviješću i koji su ličnim primjerom sticali povjerenje da predvode borbe i jedinice. Nedostatak oružja i municije nije bio razlog da se ne ide u oružanu borbu, oružje je trebalo otimati od neprijatelja.

Razvoj teritorijalnih jedinica i komandi vezanih za određene prostore i, istovremeno, operativnih i manevarskih snaga predstavlja značajnu karakteristiku našeg vojnog organizovanja u narodnooslobodilačkom ratu, pa i danas. Ta iskustva su ugrađena u današnju organizaciju naših oružanih snaga, koje čine Jugoslovenska narodna armija i Teritorijalna odbrana u skladu s načelom o naoružanom narodu i čvrstim vezama naroda i njegovih oružanih snaga.

4. U narodnooslobodilačkom ratu izgrađivana je originalna ratna vještina, čije karakteristike i principi i danas čine osnovicu naše vojne misli i prakse. Te karakteristike i principi su svestrano teorijski obrađeni i utemeljeni u teoriju i praksu naše savremene ratne vještine.⁴

⁴ O tome šire vidi: Nikola Pejnović, *Originalnost Titovog vojnog stvaralaštva*, »Vojno delo« br. 3/84, str. 5—34, i Stane Potočar, *Principi strategije oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, »Vojno delo«, br. 4/79, str. 5—13.

a) Osnovni strategijski princip da cijeli jugoslovenski prostor predstavlja prostoriju borbenih dejstava u političkom smislu značio je nemirenje sa okupacijom i komadanjem Jugoslavije, pokretanje svih naroda i narodnosti i svih društvenih slojeva u oslobodilačku borbu. U vojnostrategijskom pogledu taj princip je značio da se neprijatelj napada na cijelom jugoslovenskom prostoru, da mu se razvlače i troše snage i onemoguću njihovo grupisanje i uspješan manevr.

b) Na jedinstvenom jugoslovenskom ratištu oružana borba je vođena na širokim vangradskim prostorima, što je omogućavalo slobodu manevra naših snaga, izbjegavanje njihove koncentracije i podmetanje udarima tehnički nadmoćnijeg neprijatelja, stvaranje slobodnih teritorija, masovnu mobilizaciju seoskog stanovništva, itd.

Ovaj strategijski princip je podrazumijevao i izbjegavanje odlučujućih sudara sa neprijateljem sve dok se odnos snaga ne promjeni u našu korist, kada se, zatim, išlo u operacije osvajanja gradova i za konačno oslobođenje zemlje.

c) Izbjegavanje krutih frontova i statičkih borbenih dejstava, uz smjelo primjenjivanje partizanske taktike, manevra i napada na neprijatelja u njegovoj pozadini i na najslabije tačke njegovog rasporeda, dalo je visoke borbene i ratne efekte. »Taktika ratovanja naše narodne vojske apsolutno mora biti kombinirana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom« — pisao je Tito u novembru 1942. godine. »To znači da se moramo čuvati krutih frontova, i izbjegavati ih, da moramo izbjegavati da nam neprijatelj, svojom taktikom, nametne odbranu pomoću dugačkih i rasplnutih frontova...«⁵

d) Titova maksima da »u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi«⁶ karakteristika je narodnih ustanaka, partizanskog ratovanja i ostaje trajni princip naše vojne teorije i prakse.

e) Narodnooslobodilački rat je potvrdio da je u njemu narod kao direktni ratni i borbeni činilac postao nosilac i subjekat oslobodilačke borbe i revolucije, što je bilo od presudnog značaja ne samo za ishod na našem prostoru, nego i za izgradnju koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane SFRJ danas, a biće i u budućnosti. Ne radi se samo o tome da je narod neprekidno dobrovoljno popunjavao naše jedinice borbima, o moralnoj, političkoj i materijalnoj podršci vojsci, nego i o mnogim borbenim funkcijama naroda — od transporta,

⁵ Josip Broz Tito: *Vojna djela*, knj. I, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd 1961, str. 129.

⁶ *Isto*, str. 129.

zbrinjavanja ranjenika, smještaja jedinica do obavještajnih, bezbjednosnih, inženjerskih i drugih zadataka, što je u ukupnosti stalno uvećavalo naše snage.

f) Tito je jednom prilikom ocjenio da su »naša strategija i taktika bile zasnovane na karakteru našeg rata i odlučujućoj ulozi čovjeka, koje su se u praksi pokazale superiornijim od neprijateljevih«. ⁷ Da je čovjek — politički svjestan, moralno čvrst i borbeno osposobljen — osnovni i odlučujući činilac oružane borbe i otpora potvrdila je praksa narodnooslobodilačkog rata, što je trajno usvojila naša vojna doktrina. Masovna stvaralačka inicijativa boraca, starješina i jedinica u borbi nezamjenljiv je činilac odnosa snaga.

5. Strategija narodnooslobodilačkog rata morala je da uvažava i da rješava pitanje spoljnog savezništva i mjesta nove Jugoslavije u Antifašističkoj koaliciji, sagledavajući svu dubinu protivriječnosti savezništva, njegovu nužnost pa i opasnost koje ono, kao i većina kaolicija sa velikim silama, nosi sobom za male zemlje. Iskustvo narodnooslobodilačkog rata je pokazalo da se status ravnopravnog savezništva u ratu ne može lako zadobiti, da se takav status mora velikim žrtvama i naporima izboriti i da od sopstvenih uspjeha u ratu zavisi kakvo mjesto će zemlja dobiti u međusobnim odnosima saveznika.

Saveznici — Sovjetski Savez, SAD i Velika Britanija su tek na Teheranskoj konferenciji novembra 1943. godine odlučili da ratnim materijalom pomažu Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, mada je sve do sredine 1944. godine pomoć i podrška zapadnih saveznika pružana izbjegličkoj vladi i četnicima koji su sarađivali sa okupatorom.

Do privremenog boravka i učešća dijela savezničkih, prije svega sovjetskih snaga, radi sadejstva u operacijama u sjeveroistočnom dijelu Jugoslavije došlo je na osnovi sporazuma sa jugoslovenskim političkim i vojnim rukovodstvom. Jugoslovenske oružane snage nisu bile stavljene ni pod čiju tuđu ili zajedničku savezničku komandu, mada je bilo takvih pokušaja, niti su upotrebljavane za ciljeve koji bi bili suprotni opštim ciljevima oslobodilačkog rata. One su i bez zajedničkih komandi i formalnih ugovora uspješno i časno izvršile svoje savezničke obaveze u toku cijelog rata. Rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta i jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ostvarivali su uspješnu saradnju sa snagama oslobodilačkih i antifašističkih pokreta susjednih zemalja — Albanije, Bugarske, Grčke, Italije i drugih.

⁷ Josip Broz Tito: *Nauka u službi odbrane zemlje*, (Intervju »Vojnom delu«), »Vojno delo« br. 6/1973, str. 11.

U takvim iskustvima narodnooslobodilačkog rata nalaze se korišćeni jugoslovenske savremene politike nesvrstavanja, nevezivanja za blokove, saradnje sa svim zemljama na principima ravnopravnosti i nemiješanja, uz puno uzajamno poštovanje suvereniteta i nezavisnosti.

Jačanje odbrambene i samozaštitne sposobnosti zemlje nije upereno ni protiv koga ko želi mir i ko poštuje pravo Jugoslavije na slobodu i samostalan ekonomski, politički i društveni razvitak. Ono je sastavni dio politike mira i borbe Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije za ravnopravne odnose i miroljubivu saradnju.

Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita, čija osnovna koncepcija se temelji na iskustvima i saznanjima stečenim u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, predstavljaju danas čvrsto opredjeljenje radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije da se svim raspoloživim snagama i sredstvima u miru i u slučaju agresije štite i brane od svih mogućih oblika spoljnog i unutrašnjeg ugrožavanja.

Novu snagu i dimenziju opštenarodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti daju stalni materijalni, kulturni, politički i svaki drugi napredak jugoslovenskog društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja, prije svega u pogledu položaja i uloge čovjeka, radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti u našem društveno-političkom sistemu.

Govoreći o opštenarodnoj odbrani, Tito je jednom prilikom istakao: »Danas je ona sastavni dio našeg samoupravnog socijalističkog društva. Ona se sada razvija u uslovima mirne socijalističke izgradnje, u vrijeme kada smo ekonomski bogatiji, kada je samoupravljanje snažno razvilo društvenu svijest, odgovornost i spremnost da po svaku cijenu branimo revolucionarne tekovine i našeg narodnooslobodilačkog rata i samoupravnog socijalizma.«⁸

*

Na osnovama samostalnog narodnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta, kao ravnopravnog partnera u Antihitlerovskoj koaliciji, naša i Titova politička i vojna strategija obezbijedile su nam samostalni izbor puteva stvaranja novog društva, izgradnje demokratskog samoupravnog socijalizma — na unutrašnjem planu, a na

⁸ Josip Broz Tito, *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita*, VIZ i dr., Beograd 1980, str. 541.

spoljnom planu — punu nezavisnost zemlje, nesvrstanu politiku na osnovama doktrine miroljubive i aktivne koegzistencije. Naše iskustvo je pokazalo da se odbrambena moć u čuvanju tekovina naše borbe i revolucije nalazi u »naoružanom narodu«, što se izražava u našoj koncepciji opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Prema tome, možemo zaključiti da su se klice svih naših bitnih opredjeljenja u daljoj izgradnji našeg društva začele u narodnooslobodilačkom ratu. Ta opredjeljenja su snažno potvrđena, i stalno se potvrđuju, u poslijeratnom toku jugoslovenske revolucije. Treba naglasiti da naša pobjeda u drugom svjetskom ratu ima i svjetsko značenje, jer je ona po svojim porukama i poukama postala svjetska tekovina. Naša iskustva, ako su stvaralački primjenjivana i osloncem na vlastite snage, potvrdila su se i u praksi narodnooslobodilačkih i revolucionarnih ratova i procesa u epohi antikolonijalne revolucije i savremenih svjetskih kretanja.

General-potpukovnik
LJUBIŠA ČURGUŠ

Vazduhoplovne jedinice u završnim operacijama za oslobodenje zemlje 1944—1945. godine

U ovom tekstu razmatraćemo tri osnovne teme: prvu, o operativno-taktičkom značaju upotrebe i rezultata dejstava naše prve dve eskadrile u drugoj polovini 1944. godine i u podršci jedinica JRM i Četvrte armije na primorskom pravcu, marta i aprila 1945. godine; drugu, o borbenim dejstvima vazduhoplovnih divizija u podršci jedinica Prve, Druge i Treće armije, kao i na ostalim delovima jugoslovenskog ratišta u procesu pripremanja i izvođenja završne ofanzive za oslobodenje zemlje; i treću, koja je sinteza prethodne dve, a u kojoj ćemo pokušati da uopštimo najznačajnija operativno-taktička i organizaciono-tehnička iskustva iz sveukupnih dejstava našeg mladog Ratnog vazduhoplovstva u završnom periodu rata, posebno ona koja imaju trajniji značaj sa stanovišta naše savremene ratne veštine i koncepcije opštenarodne odbrane. S obzirom na obim, bogatstvo istoriografskog materijala i podataka, a i polivalentnost svakog od pomenutih kompleksa tema, zadržaćemo se samo na onim pitanjima koja omogućavaju najpotpunije i najcelovitije sagledavanje suštinskih problema, pojava i međusobnih relacija, i na temelju kojih je moguće izvući zajedničke pouke i iskustva o sadejstvu vazduhoplovnih jedinica sa našim kopnenim snagama, a u određenoj meri i mornaričkim sastavima na Jadranu u vreme završnih operacija.

Operativno-taktički značaj borbenih dejstava Prve i Druge eskadrile Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

Za dejstva naše Prve i Druge vazduhoplovne eskadrile u poslednjoj godini rata, a naročito u toku pripremanja i izvođenja završnih operacija, u proleće 1945. godine, bile su od posebnog značaja sledeće okolnosti i činjenice: 1) njihovo baziranje van teritorije naše zemlje i organizacijska uključenost u sastav britanskog Ratnog vazduhoplovstva; 2) odsustvo bilo kakvih tehničkih i drugih veza štabova naših jedinica (brigada, divizija i korpusa) sa komandama eskadrila i pilotima koji su dejstvovali; 3) nepostojanje organizovane meteorološke službe, koja u savremenim uslovima predstavlja jednu od nezamenljivih komponenata za dejstvo avijacije. Bili su to ograničavajući i otežavajući faktori najvišeg nivoa vrednosti, koji bi, verovatno, na nekom drugom ratištu i u nekoj drugoj armiji potpuno paralisali svaku mogućnost sadejstva avijacije i kopnenih snaga, ali se to u slučaju naše Prve i Druge vazduhoplovne eskadrile nije dogodilo. Naprotiv, intenzitet njihovih dejstava bio je iz dana u dan sve snažniji i uspešniji, da bi kulminirao u razdoblju mart — april 1945. godine.

Od aprila 1944. godine, kada je Prva vazduhoplovna lovačko-bombarderska eskadrila NOVJ formirana na teritoriji Libije u sastavu britanskog RV, do njene pojave na jugoslovenskom ratištu proteklo je oko tri meseca. U sastavu eskadrile nalazilo se oko 250 ljudi, od kojih 23 pilota, ali je u komandnom, organizacijskom i tehničkom pogledu ona bila potčinjena britanskim štabovima. Nepuna dva meseca kasnije formirana je i Druga eskadrila, sličnog sastava i pod istom komandom. Njihovo »vatreno krštenje« na jugoslovenskom frontu usledilo je već u julu 1944. godine, a u naredna dva meseca je poprimilo razmere gotovo svakodnevnog sadejstva sa jedinicama naših korpusa u zapadnim i središnjim delovima zemlje — u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskom primorju i dr.

Zbog pomanjkanja bilo kakvih pouzdanih radio-veza sa štabovima naših jedinica i velike prostorne udaljenosti od jugoslovenskog ratišta, piloti Prve i Druge eskadrile su poletali na front najčešće bez neophodnih elemenata koji bi im garantovali uspešno izvršenje zadataka. Znali su samo grubu orijentaciju rejona i objekta dejstva, i vreme kada se tamo moraju pojaviti. Međutim, o meteorološkim uslovima na marš-ruti (posebno u rejonu borbenih dejstava) i protivavionskoj zaštiti ciljeva — obično nisu znali ništa. Nisu znali ni

o lovačkoj avijaciji neprijatelja, koja je katkada bila opasniji protivnik od protivavionske artiljerije i mitraljeza. Malo se znalo čak i o rasporedu sopstvenih kopnenih i pomorskih jedinica kojima je trebalo da sadejstvuju, što je iziskivalo posebne napore da se golim okom prepoznaju, pogotovo što sa obeležavanjem »svojih snaga« nije uvek išlo kako je dogovoreno. Uz sve ovo, retko je kada bilo dovoljno vremena da se posade aviona preciznije dogovore o metodu i taktici koju će primeniti u dejstvima na odabrane ciljeve. Zato se često dešavalo da se pomenute i druge teškoće nadoknađuju entuzijazmom, smelošću i hrabrošću posada aviona, da mladi i neiskusni piloti u grupama uleću u kompaktnu oblačnost, da umesto jednog vrše i do pet napada na jako branjene ciljeve i dr. Otuda su gotovo sve žrtve najhrabrijih i najiskusnijih pilota, mahom starešina, bile posledica takvog načina rada, koji se u tadašnjim uslovima nije mogao da izbegne.

Problem sadejstva avijacije sa kopnenim jedinicama Narodno-oslobodilačke vojske i ratne mornarice predstavljao je u tom periodu očigledno najveću teškoću. Štabovi naših brigada, divizija i korpusa u tom pogledu nisu imali većih iskustava, jer se avijacija podrške prvi put pojavila na frontu, a uz to u njima nisu postojali vazduhoplovni oficiri za vezu pomoću kojih bi to sadejstvo mogli da ostvare. Stoga su piloti Prve i Druge eskadrile morali da dejstvuju jedino na bazi sopstvenih procena i na duži rok, tj. na temelju planova koji su sadržavali samo osnovne elemente zadatka. Međutim, kako je situacija na frontu bila podložna čestim i brzim promenama, uvek je pretila opasnost od nesporazuma, ali su oni bili retki i bez težih posledica.

Dejstvo avijacije po pozivu, osim u mostarskoj i sarajevskoj operaciji, nije bilo moguće organizovati, jer se nije raspolagalo radio-stanicama za vezu između vazduhoplovnih i kopnenih štabova, niti je postojala radio-veza pilota u avionima sa starešinama na zemlji. Taj problem je rešen tek na sremskom frontu između vazduhoplovnih divizija i štabova Prve i Treće armije.

Posle nekoliko meseci borbenih dejstava, naša avijacija je stekla značajna i dragocena iskustva, ali su ne manja iskustva stekli i štabovi mnogih brigada, divizija i korpusa, čak i borci Narodnooslobodilačke vojske. Ona je često nadomeštavala (kompenzirala) nedostatak artiljerije i oklopnih jedinica razbijajući težišta odbrane i fortifikacijski utvrđene objekte neprijatelja, uništavala njegove rezerve, usporavala pokrete ka frontu, unosila dezorganizaciju u borbeni porredak i snažno uticala na njegovu demoralizaciju i dr. Time je isto-

vremeno omogućavala našim jedinicama eksploataciju sopstvenih učinaka posle njenih dejstava. Od januara do kraja marta 1945. godine, u najnepovoljnijim zimskim uslovima, gotovo da nije bilo dana a da se, bar u manjim grupama, nije pojavila na nekom od frontova. Od preko 800 avio-poletanja (a/p) izvršenih u tom periodu, 50 odsto su činila bombardovanja, raketiranja i mitraljiranja ciljeva na zemlji i moru; najčešće su ta dejstva izvođenja u neposrednom vatrenom sadejstvu sa kopnenim snagama NOVJ, pa su zbog toga imala direktnog odraza na rezultate dejstava Narodnooslobodilačke vojske. Oko 50 odsto zadataka izvršavano je u dubljoj pozadini i objektima koje je u toku leta trebalo otkriti i oceniti rentabilnost napada na njih. U tim slučajevima je komandir grupe, odeljenja ili eskadrile preuzimao na sebe svu odgovornost — od pripreme pilota za let u »neizvesnost« do povratka na aerodrom; postignuti rezultati su podvrgavani oštrim ratnim kriterijumima.

Pored neposredne vatrene podrške i dejstava u dubini, avijacija je poseban uspeh pokazala u izviđanju otoka, jadranske obale i komunikacijskih pravaca koji sa juga i jugoistoka izvode ka severu i severozapadu zemlje. Piloti su donosili dragocene podatke komandantima i štabovima, koji su često bili od presudnog značaja u odlučivanju za izvođenje borbenih dejstava širih razmera, manevar i grupisanje snaga. Na poziv izviđača iz vazdušnog prostora grupe od 6 do 8 lovaca-bombardera stizale su, npr., u rejon otkrivenih železničkih kompozicija ukrvanih neprijateljskim trupama i opremom za 30—45 minuta, što je neprijatelju onemogućavalo da preduzme bilo kakve efikasnije mere zaštite. Udar po takvim i sličnim objektima neprijatelja imao je, po pravilu, izuzetno snažan efekat. Često su se na takvu akciju odlučivale i same izviđačke grupe od 4 do 6 aviona, da bi zatim produžile sa izvršavanjem osnovnog zadatka koji im je planom određen. Tako je, npr., 26. avgusta 1944. godine grupa od šest aviona-izviđača otkrila četiri kompozicije u železničkoj stanici Konjic i izvršila više uzastopnih napada na njih, a sa preostalom rezervom raketa i topovsko-mitraljeskih zrna uništila teretni voz na ulasku u železničku stanicu Lisničica. Takve i slične akcije i borbeni dejstva su izvođene gotovo svakog dana, po svakom vremenu i u svim delovima naše zemlje. U zoru 29. avgusta napadnut je i uništen teretni voz sa 20 vagona 4 km istočno od Kline prema Prištini, oko 12,00 časova istog dana potopljen je nemački brod u luci Iž (Korčula), a u prvim popodnevnim časovima je bombardovan Ljubiški i napadnut voz u železničkoj stanici Suhodolac na Unskoj pruzi. Unosnih objekata za dejstva naše avijacije bilo je napretek, naročito duž železničkih, putnih i pomorskih komunikacija i u naseljenim mestima.

Jedino je trebalo oceniti — u koje vreme, kakvim snagama i sa kakvim ciljem napasti. Ubrzo, se pokazalo da je upravo u tim okvirima i u tom domenu komandni sastav većine naših brigada, divizija i korpusa, ali i neposrednih starešina Prve i Druge eskadrile, ispoljio mnogo smisla, izuzetne sposobnosti i invencije, mada bez ikakvih prethodnih iskustava.

Borbena dejstva Prve i Druge eskadrile u jesen i u zimu 1944/45. godine bila su karakteristična po izuzetno nepovoljnim meteorološkim uslovima: jakim vetrovima, kiši, snegu, niskoj oblačnosti i magli. U oktobru 1944. godine avijacija nije mogla dejstvovati 19 dana, u novembru — 17 isključivo zbog kiše, magle i niskih oblaka u rejonima borbenih dejstava, a slično je bilo i u mnogim razdobljima kasnije. Zato su povoljni meteorološki uslovi korišćeni do maksimalnih mogućnosti; piloti su odlazili na front katkada i do tri puta dnevno, provodeći u vazдушnom prostoru i do šest časova. Pa ipak, to nije bila najznačajnija otežavajuća okolnost koja je negativno uticala na njihov psihofizički zamor. Gotovo u istoj meri su uticali i uslovi letenja — marš-ruta i orografsko-topografska svojstva rejonu borbenih dejstava. Poletalo se sa aerodroma Kana u Italiji, a dejstvovalo u planinskim predelima i u dolinama reka, od albanske do austrijske granice i na severu do reke Save. Ta razlika u ambijentu posebno je iscrpljivala pilote, i zbog navigacije i zbog iznenadnih dejstava protivavionske artiljerije neprijatelja, što je donekle ublaženo tek pred kraj rata kada su obe eskadrile prebazirane na Vis i aerodrom Škobrnja kod Zadra.

Za Prvu eskadrilu je karakteristično da je najmanje upotrebljavana za izvršavanje zadataka u svojoj nameni, tj. kao lovačka eskadrila. Osnovni razlog tome je izrazito mala aktivnost lovačke avijacije neprijatelja na jugoslovenskom ratištu od proleća 1944. godine, što je našoj Prvoj eskadrili omogućilo da izvodi uglavnom jurišna dejstva. Sa stanovišta efikasnosti, to je očigledno bilo od izuzetnog značaja. Naime, što je neprijatelj više gubio mogućnosti kontrole vazdušnog prostora — našoj avijaciji su se otvarale šire persepktive za slobodnija jurišna dejstva, za veći doprinos frontu. Zato je od 1.213 borbenih letova Prve lovačke eskadrile više od 900 upotrebljeno za jurišna dejstva, tj. za udar po ciljevima na zemlji. U tim akcijama je uništeno: 19 lokomotiva, 130 vagona, 200 motornih vozila, 100 konjskih zaprega i 10 brodova, dok o broju neprijateljskih vojnika izbačenih iz stroja nema pouzdanih podataka.

Visoki intenzitet dejstava aviona Prve vazduhoplovne eskadrile NOV i hrabrost njenih pilota plaćeni su, na žalost, veoma skupo:

poginulo je najboljih sedam pilota, uglavnom komandira eskadrila i odeljenja: majori Franjo Kluz, Mileta Protić, Ratko Jovanović i Arkadije Popov, poručnik Leopold Ankon, potporučnik Ruđi Luidi i zastavnik Aleksandar Vuković. Njihovi avioni su obarani najčešće u toku drugog, trećeg ili četvrtog napada na cilj ili su, usled niskog leta posle napada na planinskom zemljištu, udarali u brdo. Analiza svakog pojedinačnog slučaja je pokazala da uzrok pogibije nije bio posledica slabe pripreme ili grešaka u upravljanju avionom. Naprotiv, ginuli su najhrabriji i najiskusniji piloti. »Naša je nesreća da su svi izginuli piloti bili prvoklasni«, kaže se u izveštaju komandira eskadrile štabu Vazduhoplovstva NOVJ od 24. novembra 1944. godine.

Od oktobra 1944. godine, kada se Druga lovačko-bombarderska eskadrila pridružila Prvoj, borbeno dejstva naše avijacije porasla su po obimu i efektima dejstava. Avioni Druge eskadrile ostvarili su oko 1.000 borbenih letova, u toku kojih je uništeno 70 motornih vozila, 42 plovna objekta na otvorenom moru i u lukama Jadrana, 10 lokomotiva, 83 vagona i dr. Gubici eskadrile iznosili su 9 aviona i 5 pilota (između ostalih, poginuo je i njen prvi komandir, kapetan Aleksandar Cenić).

U ratnim arhivama naših jedinica sačuvano je mnogo dokumenata koji govore o borbenom učinku i efektima dejstava eskadrila. Tako, npr., Štab Četvrtog korpusa izveštava Štab armije o jednoj takvoj akciji nakon završetka bihačke operacije: »Na dan 30. marta 1945. iz Karlovca u pravcu Like kretalo se 53 kamiona sa oko 1.000 ustaša. Ta kolona bombardovana je od naših aviona kod Tounja: uništena su 4 kamiona, poginulih 53 ustaše i 3 kamiona ranjenih ustaša«. U izveštaju Štaba Četvrtе armije od 26. 04. 1945. godine daje se i ocena o dejstvu naših eskadrila: »Naša avijacija je uspešno napadala neprijateljske artiljerijske položaje kod Kastva i Voloskog, kao i artiljerijske položaje severno od Rijeke. Bombardovano je i mitraljirano 80 železničkih vagona južno od Ville del Novoso na komunikaciji severno od Kozale. Uspešno je napadnuto 5 kamiona i više vojničkih kola. Uništen je 1 tenk. »Istog dana Štab armije šalje i drugi izveštaj: »Naša avijacija je bombardovala i mitraljirala položaje oko Rijeke, između Sv. Petra i Poljane. Uništila je 2 kamiona, 6 vojnih kola i 2 tenka«. Sve je te zadatke izvršavala Druga eskadrila, u grupama 4 do 10 aviona tipa »hariken«.

Ratni izveštaji štabova Drugog, Trećeg, Četvrtog, Petog, Šestog i Jedanaestog korpusa, a posebno Četvrtе armije i komandira Prve i Druge lovačko-bombarderske eskadrile, koje su od avgusta 1944.

do 9. maja 1945. godine neposredno ili posredno sadejstvovale ovim jedinicama, obiluju brojnim podacima i informacijama koje govore o izvanrednoj ulozi koju je naša avijacija imala u tom značajnom periodu borbi za oslobođenje Jugoslavije. Zbog afirmacije koju su naši piloti brzo stekli kod zapadnih saveznika, uživali su veliki ugled i simpatije. Saveznici su znali da u našim eskadrilama aktivno deluju članovi Komunističke partije i da je organizacija KPJ vodeća idejna i politička snaga, ali im nikako nije bilo jasno odakle joj takva moć i takvi podsticaji za izgradnju unutrašnjih odnosa. Kada je jedan američki ratni dopisnik upitao majora Miletu Protića, komandira Prve eskadrile, kako podstiče borbenost svojih pilota, Protić mu je bez oklevanja odgovorio: »Ja uopšte ne nastojim da povećam borbenost mojih pilota. Naprotiv, moja je najveća briga baš obrnuto, da im tu borbenost obuzdam. Jer, mržnja prema neprijatelju daje im takav podsticaj za borbu da zaboravljaju na opasnosti koje ih odozdo vrebaju.«

Učešće vazduhoplovnih divizija u završnim operacijama

Borbena dejstva vazduhoplovnih divizija od njihovog formiranja, januara 1945. godine, bila su usmerena na neposrednu i posrednu podršku jedinica Prve, Druge i Treće armije. Pored jurišnih dejstava, avijacija je vršila izviđanja i aerofotografisanja objekata na frontu i u pozadini za potrebe armija, Generalštaba i vazduhoplovnih štabova, a dejstvovalo se gotovo na celoj teritoriji Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Najznačajnija pogodnost u tome bila je potpuna prevlast u vazдушnom prostoru, jer se avijacija neprijatelja pojavljivala samo izuzetno (obično u manjim grupama ili pojedinačnim avionima), ali su od ne manjeg uticaja bile i negativne okolnosti: izuzetno nepovoljni meteorološki uslovi, oštra zima, složena konfiguracija zemljišta (od ravničarskog u Sremu, Semberiji, Podravini i Slavoniji do ispresecanog i visokoplaninskog u Bosni i Sloveniji), popunjenost većine jedinica mladim i neiskusnim pilotima, izuzetno snažna protivavionska odbrana nemačkih jedinica, koja je predstavljala veliku opasnost s obzirom na taktiku dejstva naše avijacije (veće grupe, mala brzina, mala visina napada, izvođenje vatrenih udara u više naleta) i dr.

Osnovnu borbenu, vatrenu i manevarsku snagu našeg vazduhoplovstva činile su 42. jurišna i 11. lovačka divizija. S obzirom na odnos snaga u vazдушnom prostoru, koji je bio apsolutno u našu

korist, lovačka avijacija je, po pravilu, najčešće upotrebljavana (i to veoma efikasno) za jurišna dejstva, a i za izviđanje i aerofotografisanje, pored svog osnovnog zadatka — neposredne zaštite jurišne avijacije. Sve do marta 1945. godine naši piloti su leteli, najčešće, u mešovitim grupama sa sovjetskim pilotima. To je bilo i neophodno i korisno zbog bogatih iskustava, kojim su raspolagale starešine i piloti sovjetskih vazduhoplovnih jedinica, ali su već krajem marta, za nepuna tri meseca borbenih dejstava, naše eskadrile i pukovi imali dovoljan broj starešina osposobljenih za samostalno rukovođenje i komandovanje, a i uspešno izvršavanje borbenih zadataka. Od tada do kraja rata naše jedinice su samostalno izvršavale sve zadatke na frontu.

Pri armijama sa kojima je sadejstvovala naša avijacija i za čiji je račun vršila vazduhoplovnju (vatrenu) podršku i izviđanje iz vazdušnog prostora, nalazili su se vazduhoplovni oficiri za vezu i navođenje. Svi zahtevi štabova armija za upotrebu avijacije išli su preko Generalštaba JA, dok su direktive i naređenja za dejstva avijacije dolazila preko Operativnog štaba grupe vazduhoplovnih divizija. Taktika dejstva vazduhoplovnih jedinica, u prvom redu jurišne avijacije, zavisila je od obima i složenosti zadataka, meteoroloških uslova i drugih faktora. Najčešće se dejstvovalo u paru, odeljenjem, osmorkom, ili eskadrilom, a zaštitu gotovo svih dejstava jurišne avijacije vršili su lovci metodom »iskakanja« u rejon cilja radi neutralisanja protivavionske odbrane neprijatelja.

Za borbeni dejstva vazduhoplovnih divizija karakteristična su dva perioda: zimski — u uslovima relativne stabilizacije Sremskog fronta, i prolećni — od početka završnih operacija, aprila 1945. godine, do konačnog oslobođenja zemlje. Zona u kojoj je avijacija izvodila vrlo aktivna borbeni dejstva u sadejstvu sa Prvom, Drugom i Trećom armijom bila je: Višegrad — Sarajevo — Doboj — Novska — Daruvar — Virovitica.

Jedinice jurišne i lovačke avijacije, iako su se nalazile još uvek u procesu borbenog osposobljavanja, imale su naročito značajnu ulogu u vatrenoj podršci ofanzivnih dejstava Druge armije, u dolinama reka Drine i Bosne, a i u razbijanju i uništavanju neprijateljevih snaga koje su vršile protivnapade na frontu Prve i Treće armije u Sremu. Ne manji doprinos avijacije bio je u domenu osmatranja bojišta i izviđanja dublje pozadine neprijatelja. Pukovi lovačke avijacije uspevali su, npr., da na vreme otkriju i signaliziraju koncentracije snaga i sredstava neprijatelja za izvođenje protivnapada i manevara na frontu i u dubini, a i pravaca njihovog izvla-

čenja, što je bilo od neprocenjive koristi štabovima naših jedinica u proceni situacije i daljem izvođenju operacija.

Samo u odbijanju snažnog protivudara neprijatelja 17. 18. i 19. januara 1945. godine na odseku fronta Prve armije od Dunava do Bosuta jedinice vazduhoplovnih divizija su izvršile 493 borbena leta, čiji je efekat dejstava bio poražavajući za neprijatelja, jer je ne samo doprineo zaustavljanju njegovih napadnih ešelona, već ih je i rastrojio na mnogim pravcima. Dejstva avijacije su nastavljena sve do 23. januara. Za ta četiri dana (od 20. do 23. januara) uspešno je izvršeno 148 borbenih zadataka. Zahvaljujući izuzetno efikasnim dejstvima avijacije, jedinice Prve armije su uspele da oslobode Šid i Adaševce i da 23. januara 1945. godine stabilizuju front, na kojem sve do početka aprila Nemci nisu uspeli da preduzmu bilo kakvu zamašnju ofanzivnu akciju.

Krajem januara 1945. godine, pošto je na frontu Prve armije došlo do stabilizacije, borbena dejstva avijacije preneti su na podršku ofanzivnih dejstava snaga Druge armije. U toku 24. 25. i 31. januara avijacija je izvršila 160 borbenih letova i efikasno dejstvovala po kolonama neprijatelja na prelazima preko reke Save kod Brčkog i komunikacijama Bijeljina — Brčko i Nova Kasaba — Drinjača, a u rejonima Vukovar, Virovitica i Županja vršila je izviđanje i dejstva manjeg intenziteta. Ako se imaju u vidu izuzetno nepogodni i teški meteorološki uslovi u pojedinim razdobljima, onda 832 borbena leta izvršena samo za 15 dana januara predstavljaju ne samo najreljevniju ilustraciju naprezanja naših vazduhoplovnih divizija, već više od toga — pravi i potpuni obim njihovog doprinosa borbenim dejstvima jedinica Prve, Druge i Treće armije.

Februar 1945. godine bio je karakterističan po relativnoj pasivnosti kopnenih snaga obe strane na sremskom frontu. Dok su jedinice Treće armije početkom februara, pod jakim pritiskom nemačkih snaga u Slavoniji, napustile desnu obalu Drave i utvrdile se na njenoj levoj obali i na Dunavu, snage Prve armije — izuzev manjih akcija nasilnog izviđanja — nisu izvodile veće borbene aktivnosti. Na frontu Druge armije u istočnoj Bosni vođene su, međutim, žestoke borbe. Neprijatelj je uporno nastojao da obezbedi izvlačenje svojih snaga iz Albanije i Grčke dolinom Drine i Bosne, što je ubrzo dovelo do neprekidnih okršaja na celoj dužini ovih reka, a i na prelazima ka Savi. Takva situacija je uslovljavala i intenzivno dejstvo avijacije; težište njenih dejstava postao je front Druge armije. Ona je izvodila snažna jurišna dejstva po kolonama neprijatelja duž komunikacija u dolinama reka, po železničkim kompozicijama na otvo-

trenim prugama i u stanicama, po mestima prelaza preko reka, a i utvrđenim rejonima odbrane. Jedan od njenih najznačajnijih uspeha bio je presecanje komunikacije Drinjača — Zvornik, što je nemačkoj 22. diviziji onemogućilo dalji pokret punih dvadeset dana.

U toku februara pukovi 11. lovačke i 42. jurišne divizije izvršili su ukupno 982 borbena leta. Zbog nepovoljnih meteoroloških uslova nije se polazilo u akcije devet dana, ali je to vreme iskorišćeno za uopštavanje borbenih iskustava, obuku i odmor pilota i vazduhoplovnog osoblja.

Početkom marta 1945. godine težište dejstava avijacije preneto je na podršku jedinica Treće armije koje su vodile teške borbe na Dravi i Dunavu, nakon što je neprijatelj uspeo da forsira Dravu kod Valpova i Donjeg Miholjca i posle petodnevnih žestokih borbi stvori tzv. Bocmanski mostobran. Jurišna avijacija je u tom trenutku dobila nekoliko značajnih zadataka: otkriti rejone koncentracije i pravce nastupanja neprijateljevih snaga i maksimalno se angažovati u sprečavanju njihovog ubacivanja preko Drave u stvoreni mostobran. Samo za četiri dana borbenih dejstava (od 7. do 10. marta) avijacija je izvršila 340 letova; najveći broj letova izveden je kombinovanim snagama jurišne i lovačke avijacije po nemačkim trupama na desnoj obali Drave i plovnim objektima namenjenim za prevoženje. Dejstvovalo se svakog dana, do kasno u noć. Bila je to dragocena podrška i pomoć snagama Treće armije da zaustave nemački prodor i da noću 20/21. marta pređu u pobedonosni protivnapad, koji se završio razbijanjem i uništenjem neprijateljskih snaga na mostobranu i ponovnim stabilizovanjem fronta na Dravi. U tim borbama su oborena dva naša aviona, a poginuo je i komandant 423. jurišnog puka, major Milan Malnarić.

Pored podrške odbrambenih dejstava jedinica Treće armije na Dravi, u kojoj je za devet dana (od 11. do 20. marta) izvršeno 675 borbenih letova, naša avijacija je uspešno podržavala i snage Druge armije na frontu Bijeljina — Brčko — Janja, a povremeno je izvodila dejstva i pred frontom Prve armije.

Iako su jurišna dejstva bila dominantna, značajna pažnja je posvećivana i vazdušnom izviđanju i aerofotosnimanju. Na te zadatke upućivane su uglavnom grupe lovaca. Pored izviđanja u dubljoj pozadini fronta radi prikupljanja podataka za predstojeću ofanzivu, često su snimani i kompleksni delovi fronta. To je bilo nužno radi procene rasporeda i jačine neprijateljevih snaga, stepena fortifikacijskog uređenja odbrane, rejonu vatrenih položaja artiljerije i tenkova, rejonu koncentracije rezervi i dr.

Angažovanje vazduhoplovstva u sremskoj operaciji

Pripreme za proboj sremskog fronta i prelazak jedinica Jugoslovenske armije u odlučnu ofanzivu za konačno oslobođenje zemlje vršene su u strogoj tajnosti. To nije sprečavalo avijaciju da djeluje manjim i srednjim grupama lovaca, a često i jurišnika, po otkrivenim ciljevima neprijatelja, da onemogućava kretanje neprijateljevih snaga u pozadini i parališe njegov saobraćaj ka frontu i od fronta. Pred početkom operacije, 11. aprila, avijacija je tukla živu silu i tehniku neprijatelja u širim rejonima predviđenim za proboj fronta.

Noću 11/12. aprila 1945. godine snage Prve armije su prešle u opšti napad, a proboj fronta je izvršen 12. aprila na desnom krilu armijskog borbenog poretka u širini od 6 km. Razbijene neprijateljske snage su danima gonjene, uz jaku podršku avijacije, kroz Slavoniju prema Zagrebu. Treća armija je noću 11/12. aprila forsirala Dravu kod Valpova i posle oslobođenja Osijeka, uz avijacijsku podršku, prešla u gonjenje neprijatelja kroz Podravinu prema zapadu. Druga armija je razvijala operacije pravcem Doboj — Banja Luka i dalje, u sadejstvu sa levokrillnim snagama Prve armije.

Vazduhoplovne snage su, prema ranije utvrđenim planovima sadejstva, započele prve udare 12. aprila u 07,30 časova. Šest pukova jurišne i lovačke avijacije vršilo je uzastopno sasređene udare po unapred planiranim ciljevima, uz upotrebu svih vrsta borbenih sredstava. Posle izvršenog proboja fronta, avijacija je nastavila sa eseloniranim dejstvima po ciljevima koji su bili prepreka napredovanju naših snaga, kao i neprijatelju koji se u neredu povlačio. Izviđači su intenzivno pratili tok odvijanja operacija i pravovremeno davali podatke štabovima armija i vazduhoplovnih jedinica, što je bilo od izuzetnog značaja za dalji tok operacija.

Međutim, od 14. do 21. aprila 1945. godine dejstva avijacije su postajala sve reda. Razlog tome su bile osetno smanjene zalihe goriva za avione i sve veća udaljenost frontova od baziranja vazduhoplovnih pukova i aerodroma. Rešenje je ubrzo pronađeno: 112. lovački i 422. jurišni puk prebazirani su 4. maja na aerodrom Mađar-mečke u Mađarskoj, nakon čega su dejstva avijacije uspešno nastavljena. Do 8. maja tučena je živa sila i tehnika neprijatelja u rejonima Sunja, Dugo Selo, Križevci, Zagreb, Ivanić-Grad, Karlovac, Jastrebarsko, Varaždin, Sisak i Koprivnica, a intenzivno su izviđane i komunikacije Karlovac — Zagreb i Zidani Most — Celje — Maribor. Prilikom oslobođenja Zagreba, 8. maja 1945. godine, avijacija je

vršila podršku snaga Druge armije, a od 8. do 15. maja dejstva su se postupno smanjivala, tako da su poslednjih sedam dana rata vršeni uglavnom zadaci vazdušnog izviđanja.

Nakon oslobođenja zemlje, od 10. do 25. maja, eskadrile 421. jurišnog puka su zajedno sa samostalnom mešovitom eskadrilom iz Mostara vršile podršku snaga Trećeg korpusa, koje su vodile žestoke borbe protiv odsečenih četničko-ustaških grupacija u istočnoj Bosni (samo na prostoru Goražda i Uloga bilo je oko 8.000 četnika, a u širem rejonu planine Vučjak, južno od Save, oko 3.000 ustaša). Te snage su konačno uništene 25. maja 1945. godine.

Od 1. aprila, kada su vazduhoplovne snage otpočele pripreme za predstojeću ofanzivu u Sremu, pa do 25. maja kada su završena poslednja borbena dejstva, izvršeno je 1.506 borbenih letova. Ukupan efekat svih tih letova je teško proceniti i dati u sumarnom obliku. Dovoljno je reći samo to da su obe vazduhoplovne divizije bacile oko 60.000 avio-bombi mase od 2,5 do 250 kg, i da su ispalile 5.000 raketnih zrna, 512.000 topovskih granata i preko 965.000 mitraljeskih metaka. Materijalni efekti dejstava vazduhoplovnih divizija, naročito u nekim periodima završnih operacija, bili su od neprocenjivog značaja. Međutim, još važniji je bio psihološki momenat kod neprijatelja, s obzirom na ubojni tovar jurišnih aviona IL-2 i saznanje da oni dejstvuju u uslovima naše potpune prevlasti u vazdušnom prostoru. Suprotno tome, dejstva naše avijacije odražavala su se pozitivno na borbeni moral naših boraca i starešina.

Iskustva i pouke iz upotrebe vazduhoplovnih jedinica

Za razliku od naših prvih partizanskih aviona i grupa, Prva i Druga vazduhoplovna eskadrila NOVJ ne mogu da se svrstavaju u kategoriju partizanske avijacije. To su bile regularne vazduhoplovne jedinice po svim svojim obeležjima, koje su dejstvovala gotovo na celom području Jugoslavije, manje i ređe po pozivu, a češće po planu. Najveći broj zadataka izvršavale su pod nazivom »vatreno izviđanje« i »slobodni lov«, odlaskom određenom marš-rutom u određeni rejon, u kojem je prethodno trebalo otkriti unosne ciljeve, a potom ih bombardovati, raketirati i tući topovsko-mitraljeskom vatrom.

Što se tiče dejstava avijacije po pozivu štabova brigada, divizija, korpusa i armija, sa čijim je jedinicama ona sadejstvovala, može se reći da su ona bila retka, ali zato efikasna. Dejstva avijacije

po pozivu bila su katkada nezamenjiva za ishod borbe naših kopnenih jedinica, o čemu svedoče mnoga priznanja starešinama avio-jedinica. Nesporazumi u tom pogledu su bili retki. Do njih je obično dolazilo zbog neusklađenosti dejstava ili neobeležavanja »svojih snaga«, jer direktnih veza avion-zemlja i obratno nije bilo.

Borbena dejstva po planu izvođena su obično po onim objektima i ciljevima koji su se nalazili izvan neposredne veze sa našim kopnenim snagama: železničkim komunikacijama i železničkim stanicama, voznom parku, rečnim prelazima, otkrivenim koncentracijama trupa i tehnike, skladištima, plovnim objektima na moru i dr. Još bolje rezultate i efekte dala su tzv. »vatrena izviđanja« i »slobodan lov«, najviše zato što je vođama grupa bilo prepušteno da sami otkriju i ocene rentabilnost ciljeva, pa je zbog toga jačala i njihova odgovornost. Podaci govore da je primenom takve taktike potopljeno najviše neprijateljevih plovnih objekata na moru i uništeno najviše železničkih kompozicija na otvorenim prugama i u stanicama.

Iako je u sastavu Prve i Druge eskadrile bilo ukupno oko 40 pilota i nešto manje aviona, one su, u celini uzev, predstavljale takav faktor sa kojim je neprijatelj veoma teško izlazio na kraj. Brojna i tehnička inferiornost nadoknađivane su većim brojem letova (od kraja februara 1945. godine piloti su gotovo svakoga dana odlazili na dva, pa čak i četiri borbena zadatka), primenom najsvrsishodnije taktike vatrenih udara, iznenađenjem i sl. Sve je to nateralo neprijatelja da dnevna kretanja većih snaga, kao i sve vrste saobraćaja, svede na minimum, pogotovo od proleća 1944. godine, kada je nemačka avijacija izgubila primat na jugoslovenskom ratištu, što je našoj avijaciji omogućavalo punu slobodu dejstva.

U oko 2.200 borbenih letova koliko su Prva i Druga eskadrila izvršile u toku 1944. i 1945. godine izvedeno je 2—3 puta više napada na razne ciljeve na kopnu i moru, tako da je i efekat dejstava bio srazmerno veći za nekoliko puta. Eskadrile su dejstvovala uglavnom na planinskom zemljištu i u duboko usečenim dolinama i kotlinama kroz koje su se probijale putne i železničke komunikacije. Takav ambijent je direktno uticao na izbor taktičkih postupaka i manevar koji su naši piloti primenjivali u napadu na odabrane ciljeve, ali isto tako i na jačinu i sastav grupa.

Formiranjem vazduhoplovnih divizija bitno je promenjen odnos snaga na jugoslovenskom ratištu, jer su stvoreni još povoljniji uslovi za dejstvo sve četiri armije u završnoj ofanzivi. Formiranje divizija poklapa se, u stvari, sa prerastanjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju i preformiranjem glavne gru-

pacije divizija i korpusa u armije. Vazduhoplovni pukovi i divizije predstavljali su u suštini novi kvalitet i u tehničkom i u borbenom i u organizacionom pogledu, a posebno sa stanovišta sadejstva sa jedinicama Kopnene vojske i Ratne mornarice.

Prolećnu ofanzivu na sremskom frontu vazduhoplovne divizije su dočekale potpuno spremne. Imale su gotovo apsolutnu prevlast u vazдушnom prostoru i gospodarile su njime u svim etapama operacije, bez obzira na povremene avanturističke izlete nemačkih »fokervulfova« i »meseršmita«. Njihova dejstva su otpočela 12. aprila tačno u 07,30 časova, kada su nad Donjim Miholjcem, Našicama, Tovarnikom, Nijemcima, Šidskim Banovcima, Sotinom, Petrievcima, Njegosavcima, Vukovarom i desetinama drugih mesta prolomila buka avionskih motora, eksplozija bombi i raketnih zrna, i kada su topovsko-mitraljeske salve potpuno zasule iznenađenog neprijatelja.

Pokrenut na odstupanje posle snažnog udara naših brigada, divizija i tenkovskih jedinica, razarajuće vatre artiljerije i žestokih napada avijacije, najpre pred frontom Prve armije, a potom Druge i Treće, neprijatelj je u naredna četiri dana trpeo izuzetno teške gubitke, i sa zemlje i iz vazdušnog prostora. Već u prva dva dana ofanzive oslobođeni su Vinkovci i Vukovar, a nemačke i kvislinške odbrambene liniju su jedna za drugom slamane gotovo u naletu. Dok je Treća armija, oslobađajući Osijek, Našice i Donji Miholjac, ugrozila bok i pozadinu glavnih snaga neprijatelja, avijacija je pomerala svoje napade na zapad izvoдеći uporedne udare po snagama neprijatelja u odbrani i rezervama koje su pridolazile iz dublje pozadine. Često su pozivi za izviđanje iz vazdušnog prostora stavljani u prioritetne zadatke lovcima i jurišnicima s obzirom na nagle promene situacije i potrebe komandi armija da pravovremeno reaguju na njih. Avijacija je i te zadatke izvršavala sa puno uspeha.

Pošto je bila ostvarena potpuna prevlast u vazдушnom prostoru, snage obe divizije su mogle biti upotrebljene za jurišna i bombarderska dejstva po ciljevima na zemlji gotovo bez ikakvih ograničenja. Lovci su zajedno sa jurišnicima uspešno tukli nemačke trupe u rovovima i otpornim tačkama, rezerve na maršu, tenkove i motorizaciju, šlepove na rekama, železničke kompozicije i druge objekte. Za razliku od taktike koju su primenjivale Prva i Druga eskadrila, vazduhoplovni pukovi su dejstvovali u jačim grupama, obično eskadrilskog sastava, a ponekad i pukovskog. Manje grupe od 4, 6 i 8 aviona upotrebljavane su samo izuzetno — kada je situacija bila neizvesna ili kada se dejstvovalo po manjim otpornim tačkama i železničkim kompozicijama. Na front se dolazilo, po pravilu, u raz-

maknutom borbenom poretku, na visini uvođenja u napad. Lovci koji su vršili zaštitu jurišnika izbijali su u rejone dejstva nešto ranije radi otkrivanja i neutralisanja protivavionske odbrane, a potom su i sami izvodili jurišna dejstva po otkrivenim ciljevima. Ubojni tovar jurišnika IL-2 (dva topa kal. 23 mm sa 300 zrna, dva mitraljeza 7,62 mm sa 1.500 metaka, jedan mitraljez 12,7 mm sa 150 metaka, 600 kg bombi i 4 raketna zrna 82 ili 123 mm) bio je ubitačan. Za kolone na maršu, trupe u rejonu koncentracije, željezničke stanice sa voznim parkom i slične objekte, dejstvo jurišnika bilo je pogibeljno; Nemci ga nisu uzalud nazvali »crna smrt«.

U likvidaciji nemačkih mostobrana na Dravi i Savi, u probou sremaskog fronta, kao i u toku kasnijih dejstava, jurišna avijacija je imala izvanredno veliku ulogu: sa uspehom je sadejstvovala našim armijama u probou utvrđenih objekata i položaja neprijatelja, krčila je put i pravila prolaze našim lovcima kroz najjače grupacije nemačko-kvislinških snaga, a izvršavala je i mnoge druge zadatke, naročito u plićoj i dubljoj pozadini neprijatelja. Posebno treba istaći preciznost u pogađanju ciljeva, što je karakterisalo gotovo svakog pilota — jurišnika. Pored instrumenata i uređaja za nišanje, oni su imali i sopstvena merila i norme, svoje uglove na krilu kredom obeležene. Raketama su izvanredno precizno gađali i probijali tenkove, oklopna vozila, bunkere i druge tačkaste ciljeve.

U izviđanju, a posebno u aerofotosnimanju određenih delova fronta, lovačka avijacija je bila gotovo nezamenljiva. U pripremi završne ofanzive naših armija, snimljene su foto-celine gotovo celokupnog fronta i njegove bliže pozadine; svaki rov, otporna tačka, saobraćajnica, koncentracija tehnike i rezervi mogli su se sagledavati i proučavati u našim štabovima sa dugometražnih foto-snimaka koje je načinila avijacija. Ako se zna da se do takvih dragocenih podataka, čak i po cenu velikih žrtava, nije moglo doći ni na koji drugi način osim vazдушnim snimanjem sa najpovoljnijih visina, onda se može konstatovati da je uloga lovačke avijacije u tom zadatku bila od neocenjivog značaja.

Našoj avijaciji su zadavali veće neprilike uglavnom tri problema: 1) snabdevanje rezervnim delovima i pogonskim materijalom zbog izduženih komunikacija, udaljenih centara za snabdevanje i stalne opasnosti koja je pretila od plovećih mina na Dunavu; 2) meteorološki uslovi koji su, posebno u zimskim mesecima 1944/45. godine, osetno usložavali njena dejstva; 3) jaka i dobro organizovana protivavionska odbrana nemačkih pukova i divizija, naročito rejon koncentracije i rečnih prelaza. Malokalibarni PA topovi i mitraljezi

predstavljali su snažno sredstvo odbrane neprijatelja, kojim je često efikasno kompenziran nedostatak lovačke avijacije. Za naše lovce i jurišnike to su bili objekti dejstva prvog reda hitnosti.

Karakteristično je da ni naša ni neprijateljska avijacija nisu djelstvovale noću. Čak nije bilo ni pokušaja da se noć iskoristi za bilo kakvu aktivnost avijacije. Mi smo raspolagali isključivo avionima za podršku jedinica Kopnene vojske, a vatrena avio-podrška noću bila je skopčana sa mnoštvom problema koje nje bilo moguće rešiti u uslovima kakvi su tada vladali. Osim toga, ratni aerodromi nisu bili osposobljeni za noćnu upotrebu.

O tome kakav je bio doprinos avijacije u proboju sremskog fronta i završnoj ofanzivi naših armija najrečitije govori izjava druga Tita od 14. aprila 1945. godine: »Izvanrednu pomoć trupama na zemlji pružila je naša avijacija svojim odlučnim sadejstvom u toku cijelog trajanja operacije. Izražavam svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ove sjajne pobjede.«

Učešće Treće armije u završnim operacijama

Polazeći od ocena uvodnog referata, kojim su jasno fiksirane osnovne karakteristike dejstava svih armija u završnoj ofanzivi, želeo bih da skrenem pažnju na nekoliko momenata i činjenica, koje su bile od posebnog značaja u operacijama Treće armije.

1. Za nemačku komandu Jugoistoka i sve nemačke više štabove, dravski front je od kraja 1944. godine postao jedan od najosetljivijih i najdelikatnijih elemenata celokupnog odbrambenog sistema u našoj zemlji. Njegova specifična težina postala je još naglašenija nakon što su jedan puk Crvene armije (8. decembra 1944. godine) i jedinice 36. i 51 vojvođanske divizije (polovinom januara 1945. godine) prešle na desnu obalu Drave, što je osetno poremetilo i izmenilo postojeći odnos snaga u našu korist. Istog dana kada su preko Drave prebačene jedinice Crvene armije, u rejonu Moslavina — Čađavica reku je prešla i 16. divizija, a kako su u Slavoniji u to vreme jedinice Šestog i Desetog korpusa izvodile veoma uspešne ofanzivne akcije, nemačke i kvislinške komande i štabovi su se ubrzo našli u izuzetno teškoj operativnoj situaciji. Napominjem da je veliki deo Slavonije već bio oslobođen od jedinica Šestog korpusa (uključujući i Viroviticu), te da su se žestoke borbe vodile oko Kloštara i Pitomače, između Desetog zagrebačkog korpusa i kombinovanih nemačko-ustaških snaga.

Za komandu Jugoistoka više nije bilo nikakvih dilema: u njenim procenama se sve više spominjala mogućnost povezivanja dejstava naših snaga u Slavoniji sa operacijama Prve armije, što je

nedvosmisleno upućivalo na zaključak da to spajanje može dovesti do odsecanja nemačkih trupa u Sremu (njihovog 34. korpusa), pa čak i potpunog sloma i kraha sremskog fronta. S tim u vezi, katkada se čuje i pitanje: »Da li su jedinice Treće armije mogle biti aktivnije i više doprineti olakšavanju borbene situacije na frontu Prve armije u Sremu?« Lično smatram da za ofanzivnu aktivnost širih razmera nije bilo uslova, mada moram da kažem da ima i drugačijih mišljenja.

Nemci su, očigledno, taj zastoj ubrzo iskoristili. Pošto su stabilizovali situaciju na sremskom frontu, već početkom februara preduzeli su protivofanzivu u severnim područjima Slavonije i na Dravi (operacija »Vukodlak«), za koju su angažovali dve sopstvene divizije (od kojih su jednu — 7. SS diviziju »Princ Eugen« izvukli sa sremskog fronta), jednu konjičku kozačku diviziju, dve ustaško-domobranske divizije, deo policijske divizije »Štefan«, i druge jedinice. Sve te snage krenule su u napad 6. februara u pravcu Virovitice i Barča, sa ciljem da okruže i unište naše jedinice na tzv. virovitičkom mostobranu.

Kao što je poznato, ta operacija Nemaca završila se polovičnim uspehom. Posle trodnevnih žestokih borbi, 16. i 36. divizija uspele su da se, pod vrlo teškim uslovima, prebace na levu obalu Drave u širi rejon Barča, a u isto vreme prebacila se i Osiječka brigada 12. divizije. Jedinice 51. divizije prebačene su na levu obalu Drave nešto ranije. Zajedno sa borcima, Dravu je prešao i veliki broj ranjenika i mnogo naroda, što je nametnulo nove probleme pozadinskoj organizaciji Treće armije.

2. Što se tiče forsiranja reke Drave u vreme proboja sremskog fronta, hteo bih posebno da naglasim obimnost partijsko-političkih i materijalno-tehničkih priprema u Baranji, koje su trajale oko mesec dana. Tajnost priprema bila je očuvana u najvećem stepenu, a zahvaljujući intenzivnom delovanju komunista i političkih radnika skoro svaki borac je upoznat sa značajem i težinom predstojećeg zadatka.

Uspehu u forsiranju Drave, pored odlučnosti, hrabrosti i požrtvovanja boraca i starešina, doprinela je i smela odluka Štaba Armije da se prelaz izvrši na širini od oko 30 km, istovremeno sa sve tri divizije. To je onemogućilo neprijatelju da efikasnije interveniše svojim oskudnim rezervama, ali je i Trećoj armiji usporilo tempo nastupanja, jer u drugom ešelonu nije imala ni jednu slobodnu diviziju. Da je u toj situaciji Treća armija bila ojačana bar još jed-

nom divizijom, uspeh bi, verovatno, bio znatno veći, a prodor prema Našicama znatno brži i sa većim efektom. Na sporiji tempo nastupanja Armije prema jugu donekle ju uticalo i nešto sporije dejstvo 40. divizije Šestog korpusa sa Krndije u pravcu Našica, iako je — u celini uzev — Šesti korpus izvršio sve svoje operativne zadatke na najbolji način.

Sve pomenute i mnoge druge okolnosti o kojima ovde nije bilo reči, nisu, međutim, ozbiljnije poremetile planove Štaba Armije o izvođenju operacije. Njena prva faza je završena u predviđenom roku, na planiranoj dubini i sa izuzetnim uspehom, što je već samo po sebi predstavljalo najpouzdaniju garanciju uspešnog realizovanja narednih etapa i novih zadataka.

3. U vreme izbijanja jedinica Treće armije pred tzv. *Zvonimirovu liniju*, u Štabu Armije nije bilo dovoljno podataka o situaciji u severoistočnom delu Slovenije, a pogotovo u zoni dejstva Armije na području Celje, Maribor, Dravograd. Razlog je bio u prekidu svih veza sa Glavnim štabom Slovenije, a naročito sa Štabom Četvrte operativne zone, koja se sticajem okolnosti, našla u centru zbivanja tih dana. Da su članovi Štaba Armije bili bolje upoznati sa situacijom u tom delu Slovenije, oni bi, svakako, ranije pregrupisali svoje snage i ojačali ih na pravcu Maribor — Dravograd — Celovec, koji je bio od prvorazrednog značaja. Prve informacije dobili su tek 10. maja ujutro od načelnika Glavnog štaba Slovenije, druga Mila Kilibarde, dakle onog dana kada je 51. divizija ulazila u Maribor. Štab Armije naredio je da se Šesta brigada 36. divizije što brže prebaci u rejon Dravograda i pojača slovenačke jedinice koje su se našle u tom rejonu, ali je to, ipak, bilo nedovoljno. Meni ni danas nije jasno zašto je 51. divizija iz Maribora prebačena u rejon Dravograda tek 12. maja, dakle u poslednji čas, čime je, verovatno, propušteno dragoceno vreme. I pored toga, ona je uspela da, zajedno sa »Tomšičevom brigadom« 14. divizije, Šestom brigadom 36. divizije i 12. slavonskom proleterskom brigadom 12. divizije, zatvori mostove kod Dravograda, Poljane i Črna, i tako preseče odstupnicu nemačkim i kvislinškim trupama koje su bežale iz Jugoslavije. Hteo bih da kažem da su i sve druge divizije Treće armije uspešno izvršile dobijene zadatke, s tim što bih posebno izdvojio jedinice 16. i 17. divizije, koje su u poslednja dva dana rata (13. i 14. maja) imale osećne gubitke.

Operacije Treće armije u severnoj Hrvatskoj i Sloveniji ponovo su potvrdile izuzetan značaj jednog od bitnih principa naše ratne veštine — da se najbolji i najbrži rezultati postižu ako se uspostavi

što sigurnija i bolja veza između jedinica koje djeluju na frontu i onih koje operišu u pozadini protivnikovog borbenog rasporeda. Pri tome ne mislimo samo na tehničku i radio-vezu, već, pre svega, na operativnu i borbenu, na sinhronizaciju njihovih dejstava, na idejno, akciono i operativno sadejstvo. Smatram da je to načelo ratne veštine zadržalo svoju aktuelnost i u našoj savremenoj koncepciji opštenarodne odbrane, te da ga treba — kao i sva druga naša ratna iskustva — pažljivo izučavati i ugrađivati u vojnu teoriju i praksu.

General-pukovnik
FRANC POGLAJEN

Uloga Narodnooslobodilačke vojske Slovenije u okruženju neprijateljevih snaga u završnim operacijama

Kada danas ocenjujemo završne operacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, njenu ulogu i ratna dejstva u opštem antifašističkom frontu za konačan slom nacizma, kao i za konačno oslobođenje naše zemlje, onda to ne činimo samo u interesu istorijske istine već i zbog dragocenih strategijskih i operativno-taktičkih iskustava iz narodnooslobodilačkog rata koji smo dobili pod vođstvom Partije i Tita.

Zbog toga, mislim da će biti korisno da u okviru osnovne teme ovog skupa kratko izložim ulogu Narodnooslobodilačke vojske Slovenije u stvaranju uslova za okruženje neprijateljevih snaga na tlu Slovenije prilikom izvođenja završnih operacija za oslobođenje naše zemlje.

Poznato je da je nemačka Vrhovna komanda u Berlinu, već koncem 1944. godine planirala da i na svom jugoistočnom frontu prema Jugoslaviji organizuje takozvani jugoistični bedem radi povlačenja svojih snaga i neposredne odbrane samog Rajha. Na tu liniju, koja se protezala od južnog Tirola, preko Furlanije, Slovenačkog primorja, Dolenjske i Štajerske, morale bi se povući i organizovati odbranu Grupa armija »E« sa Balkana i Grupa armija »C« iz Italije. U skladu s tim planom Nemci su već u zadnjim mesecima 1944. godine počeli sa organizovanjem te odbrane. Nameravali su da inženjerski uredi odbranu na pogodnim operativno-taktičkim pravcima u istočnoj Štajerskoj, Dolenjskoj i Primorskoj. Za to su

koristili ratne zarobljenike a otpočeli su i sa prisilnom mobilizacijom kojom su obuhvatili mladiće i devojke i mlađe od 15 godina.

U nemačkim planovima i po izričitim naređenjima Himlera bilo je predviđeno izvođenje odlučnih ofanziva svih nemačkih okupacionih, policijskih i kvislinških snaga koje su se tada nalazile u Sloveniji, Furlaniji i Julijskoj krajini, kao i u Primorju koje su bile potčinjene nemačkim SS komandama za Sloveniju i Jadransko primorje. Prema tim planovima ofanzivom u Sloveniji trebalo je uništiti Narodnooslobodilačku vojsku, što bi bio uslov ne samo za bezbedno korišćenje neophodnih komunikacija već, prvenstveno, za nesmetano organizovanje tzv. jugoistočnog bedema i povlačenje nemačkih snaga Gruge armija »E« na tu liniju (oko 200.000 nemačkih i kvislinških vojnika).

Za izvođenje te ofanzive Nemci su raspolagali sa 150.000 vojnika koji su bili u sastavima nemačkih policijskih snaga, pristiglih rezervi i sastavima kvislinga. Kvislinške snage sačinavali su slovenački belogardejci, a na područje Slovenačkog primorja pristigle su i jedinice Nedićevog dobrovoljačkog korpusa sa tri puka, zatim, dve brigade četnika i jedan puk »Varjagov« ruskog generala Vlasova, kojima se naknadno priključila i 14. SS divizija »Galicien«, kao i još neke druge jedinice. Sve te jedinice su bile priključene i potpuno potčinjene nemačkim SS formacijama, a nekima su i neposredno komandovali nemački SS oficiri. Očigledno, to je bio poslednji čin narodne izdaje svih jugoslovenskih kvislinga.

Ofanziva nemačko-kvislinške vojske u sastavu: 14. SS divizija »Galicien«, jedinice 17, 19. i 28. SS policijskih pukova, puk »Trek« (specijalno izvežban za borbu protiv partizana) i druge okupacione jedinice, otpočela je protiv Četvrte operativne zone već 10. decembra 1944. godine u Štajerskoj i sa prekidima je trajala do polovine marta 1945. godine. Treba napomenuti da je Glavni štab Slovenije po odluci Vrhovnog štaba i druga Tita u martu izdao naređenje Četvrtoj operativnoj zoni, da sve svoje snage, sem manjih odreda, povuče iz Štajerske u Dolenjsku u sastav Sedmog korpusa, kako u dugotrajnoj ofanzivi zbog velike nadmoćnosti neprijatelja ne bi bile uništene. Međutim, zbog neprijateljevih dejstava te snage nisu uspele da pređu reku Savu čiji je vodostaj tada bio visok, pa su ostale u Štajerskoj i mada su imale velike gubitke, ostale su borbeno sposobne. Ofanziva protiv Devetog korpusa, koja je imala ograničeni cilj, otpočela je pod imenom »Rübecal« (Rubecal) 7. februara, i izvodila se na južnom području Primorske u Vipavskoj dolini i južnim predelima Trnovskog gozda. Ona neprijatelju nije donela nikakvog

uspeha. Zato je drugi deo ofanzive pod imenom »Frilinsanfag« (početak proleća) i »Winterende« (kraj zime) planiran da bi se uništio Deveti korpus. Ofanziva je izvedena od 19. marta do 4. aprila, angažovanjem u prvom delu 25.000 neprijateljevih vojnika, a u drugom, znatnim ojačanjima, tako da je odnos snaga prelazio 8:1 u korist neprijatelja. Na kraju ofanzive Korpus je bio potpuno okružen na relativno malom prostoru, pa mu je pretilo uništenje. Međutim, uz najveće napore svih boraca i starešina i velikih gubitaka probio se iz okruženja i sačuvao borbenu sposobnost za poslednja ofanzivna dejstva ka Trstu, Tržiču na Soči i Gorici.

Neprijateljeva ofanziva protiv Sedmog korpusa izvodila se gotovo dva meseca uz kraće prekide, sve do 25. aprila. Neprijatelj je na području Dolenjske tada pokušao da pošto-poto zauzme oslobođeni deo Slovenije i Belu krajinu i da se probije u dolinu Kupe kako bi mogao organizovati i povezati svoju odbranu sa područjem Gorskog kotara i dejstvovati u bok Četvrtoj armiji. (Detaljnije o odbrani Sedmog korpusa vidi članak »Uloga korpusa u pozadini neprijatelja, Vojno delo« br. 2/85, str. 94 do 100).

Sedmi korpus je naređenjem Vrhovnog komandanta br. 238 od 25. aprila 1945. godine ušao u sastav Četvrte armije spreman za frontalna dejstva. Do završetka tršćanske operacije obezbeđivao je desni bok nastupajućih divizija, a od 1. maja, po odluci komande, prešao je u ofanzivna dejstva na desnom krilu Armije pravcem Kočevje — Ljubljana, sa zadatkom da oslobodi zapadni deo Dolenjske i Ljubljana. Levo od Sedmog korpusa nastupala je 29. divizija, sa zadatkom da oslobodi deo Notranjske od Postojne ka Ljubljani.

Neprijatelj se posle sloma u Kočevju, 3. maja, ubrzano povlačio ka Ljubljani. Petnaesta i Osamanaesta divizija Sedmog korpusa su, za četiri dana vodeći borbu na pojedinim linijama, prevalile put od cko 40 km i 7. maja izbile na komunikaciju Novo Mesto — Ljubljana, oslobodile Višnju goru, Grosiplje i Šmarje i pred Ljubljanom presekle put nemačkim kolonama koje su se povlačile od Zagreba i Novog Mesta ka Ljubljani. Italijanska divizija »Garibaldi« je bila u rezervi Korpusa i obezbeđivala je njegov desni bok.

Sledećeg dana 15. i 18. divizija Sedmog korpusa i 29. divizija odlučno su napale spoljnu odbranu Ljubljane, gde je neprijatelj pružao veoma jak otpor, i do kraja dana probile je na više mesta, uz osetne gubitke, naročito na odseku Orlje — Lavrica istočno od Ljubljane. Noću se neprijatelj povukao i sve tri divizije su ušle u zoru, 9. maja, u Ljubljana, uz veličanstven doček stanovništva, koje

se nije pokorilo neprijatelju ni onda kada je grad bio neprekidnom žičanom ogradom zatvoren i odvojen od okoline.

Dok je 18. divizija ostala u gradu radi obezbeđenja vitalnih objekata i izvršenja drugih zadataka, 15. divizija je produžila borbena dejstva preko reke Save na istok ka Celju i na sever ka Kamniku i Gornjoj Savinjskoj dolini. Kod Celja se spojila sa divizijom Prve armije, a u Gornjoj Savinjskoj dolini sa jednicama Četvrte operativne zone. Istovremeno, 29. divizija je produžila dejstva na sever pravcem Škofja Loka — Kranj — Radovljica. Time su snage ovih divizija presekle put izvlačenja nemačko-ustaške vojske iz Štajerske ka Gorenjskoj i odatle preko prelaza Ljubelj i Jezersko na Karavankama u Korušku, čime je potpuno zatvoren strateški obruč na ovom delu fronta.

Posebno treba istaći izuzetan napor i do kraja savesno izvršavanje svih zadataka koji su postavljeni pred naše jedinice u tom periodu. Dugi odbrambeni dvomosečni bojevi iscrpili su naše jedinice, ali su borci i starešine krajnjim naprezanjem izdržali sve napore. Pokazali su vanrednu izdržljivost u gonjenju neprijatelja, ali za okruživanje na pravcu Kočevje — Ljubljana nisu imali snage ni mogućnosti. Snabdeven motorizovanim sredstvima, neprijatelj je brzo izmicao dok se gonjenje izvodilo peške, a u pozadini neprijatelja na pravcu nastupanja nije bilo partizanskih odreda, jer su bili angažovani na drugim područjima. Zbog toga, a i zbog značaja uopšte, ističem veliki značaj i dejstva u pozadini neprijatelja. Upravo zbog odsutnosti partizanskih jedinica na prostoriji Gorenjske, severno od reke Save, iz Ljubljane, Dolenjske i Notranjske izvukle su se nemačke i kvislinške jedinice koje su u početku završnih operacija u svojim političkim kombinacijama računale na iskrcavanje anglo-američke vojske u Trstu i Istri. Pošto su njihovi planovi propali, a kada su naše snage prodrle do Ljubljane, ostalo im je samo bekstvo preko Karavanki, kuda im je put još bio otvoren.

Na osnovu ovog kratkog izlaganja može se zaključiti sledeće:

1) Narodnooslobodilačka vojska Slovenije uoči završnih operacija i iscrpljujuća odbrambena dejstva ali, uz velike napore i teške gubitke u svojim sastavima, koji su iznosili i do 25 odsto mrtvih i ranjenih, osujetila je neprijateljeve namere, održala svoju borbenu sposobnost i dala značajan doprinos zajedničkim naporima svih armija u zadnjem udaru protiv okupatora i njegovih slugu;

2) Odbrambena operacija na širokom prostoru Slovenije izvođena snagama Sedmog i Devetog korpusa i Četvrte operativne zone

imala je stratezijski karakter. Ova borbena dejstva su umnogome doprinela da »jugoistočni bedem« nacističke vojske nije nikad realizovan već obrnuto, na tom prostoru ta se vojska našla u potpunom okruženju;

3) Iz navedenih primera vidi se da smo imali veoma uspešna dejstva u pozadini neprijatelja i to stratezijskog značaja ali i negativnih, kada u pozadini neprijatelja nismo imali na operativnim i operativno-taktičkim pravcima partizanskih jedinica. To su dragocena iskustva za organizovanje sistema opštenarodne odbrane;

4) Mada su odbrambena dejstva dvaju korpusa i Četvrtе operativne zone izvođena na odvojenim operativnim područjima, odvijala su se istovremeno. Zbog toga Glavni štab NOV Slovenije nije imao mogućnosti da utiče na tok borbi upućivanjem rezervi sa jednog na drugo područje, jer su sve naše snage bile angažovane a rezervi nije bilo. Njegova uloga koordinatora u izvođenju odbrane, ipak je bila neophodna i svrsishodna. On je direktivama usmeravao štabove korpusa i zone i obezbeđivao informacije o neprijateljevim koncentracijama, pregrupisavanju snaga, namerama i ciljevima. Takvo organizacijsko rešenje komandovanja većim operativnim sastavima u dubokoj pozadini neprijatelja veoma je korisno iskustvo za današnja rešenja u našoj doktrini opštenarodne odbrane;

5) Tokom izvođenja završnih operacija, kao i ranije, narod je u ogromnoj većini i sa velikim entuzijazmom, primernom samodisciplinom, savesno i požrtvovano, uz velike ljudske i materijalne žrtve, ne samo podržavao već neposredno učestvovao u odgovarajućim akcijama pri izvršavanju zadataka naših jedinica;

6) Narodna vlast — narodnooslobodilački odbori i odbori Oslobođilne fronte — dejstvovali su gotovo na čitavoj teritoriji Slovenije, izvršavajući najraznovrsnije zadatke, pa tako i pripremanje i organizovanje snabdevanja svih jedinica koje su se našle na tlu Slovenije. A to je bila brojna vojska, koju su naši ljudi primili sa velikom ljubavlju čime se potvrđivalo ono što je drug Tito često govorio: »Narod i armija, to je bila zaloga našeg uspjeha, naše pobjede«. To je i danas, u konceptu našeg sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, jedno od najvažnijih nasleđa i iskustava narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

General-major
MILAN BASTA

O zarobljavanju Pavelićeve vojske i odnosima sa Englezima

Njemačke i kvistlinške divizije u Jugoslaviji nisu imale namjeru da prihvate i sprovedu akt kapitulacije jer im je novi poglavar Trećeg Rajha, Hitlerov nasljednik »Grosseadmiral« Denic, sprovodeći parcijalnu kapitulaciju, naredio da se povuku u Austriju i predaju Anglo-Amerikancima.

Komandant njemačkog »Južnog prostora« feldmaršal Keserling, na sastanku 6. maja 1945. u Gracu, naredio je generalu Aleksanderu Leru, komandantu Jugoistoka, i komandantu Druge oklopne njemačke armije generalu Maksimilijanu De Angelisu da se, prema Denicovoj odluci, njemačke snage sa Balkana povuku u Austriju.

Postoje podaci da se Ler i ranije povezivao sa Englezima u Italiji, nudeći im separatne pregovore i mogućnost što dužeg održavanja fronta u Jugoslaviji da bi olakšali savezničkim trupama da što prije zaposjednu Trst i Austriju.¹ Postoje, takođe, podaci i o vezama trojice Hitlerovih generala, porijeklom Austrijanaca (Glejz Horstenau, Ler i Julius Ringle), spremnih da, oslanjajući se na Zapad, porade na spasavanju svoje uže domovine i da se eventualnim separatinim sporazumom otrgnu iz čeličnog Hitlerovog zagrljaja.

Nije nimalo slučajno što je u vrijeme povlačenja Nijemaca iz Grčke Lerov ađutant baron fon Šenke prebjegao Englezima, kao

¹ General Erih Šmit — Rihberg: *Završne borbe na Balkanu*, VIZ, Beograd.

što nije bilo slučajno traženje veza sa Englezima preko Draže Mihailovića, uz posredovanje Nojbahera, Ribentropovog izaslanika za Ju-goistok.

Eto, to su neki opšti razlozi koji su uslovili tvrdokorni otpor Nijemaca i kvislinga u Jugoslaviji i koji su doveli do situacije da se nastave borbe sedam dana poslije zvanične kapitulacije Njemačke i obustave drugog svjetskog rata u Evropi. Neće se pogriješiti ako se kaže i da su: brzi prodor Četvrte jugoslovenske armije na lijevom krilu jugoslovenskog fronta, oslobođenje Trsta, već 1. i 2. maja, potom oslobođenje Ljubljane, zaposijedanje određenih prelaza preko Alpa i Karavanki za Austriju, zatim brz prodor Motorizovanog odreda Četvrte armije i 13. slovenačke divizije u Korušku — uslovili da neprijateljska grupacija, jačine oko 250.000 Nijemaca, ustaša, domobrana, četnika i ostalih kvislinga, ne uspije da se probije u Austriju i da se zadrži u Sloveniji, u Štajerskoj, i poslije potpisane kapitulacije Njemačke.

Između ostalog, i zakrčenost malog broja komunikacija koje su vodile prema sjeverozapadu zemlje, čija propusna moć nije bila tako velika da primi toliku masu vojnika, civila i vozila, uslovila je sporst i veće zadržavanje nego što je situacija nalažala. Policijske i gestapovske snage, SS jedinice, ustaše, četnici, ljotićeveci i drugi kvislinzi nastavili su borbu i poslije potpisane kapitulacije da bi izbjegli odgovornost za besprimjerne zločine genocida izvršenog nad našim narodima.

Četrnaesta slovenačka divizija bila je prva krupnija saveznička jedinica koja je 6. maja ušla u Korušku. Krila naše Četvrte i Treće jugoslovenske armije spojila su se u Koruškoj sa 14. divizijom i na vrijeme zatvorila obruč oko te jake neprijateljske grupacije.

Na desnom krilu Treće armije nastupala je dolinom Drave 51. divizija. Ona je u rejonu Dravograd — Prevalje — Pliberk ostvarila najčvršću saradnju sa 14. slovenačkom divizijom i ostalim snagama Četvrte operativne zone, koja je snagama jačine desetak hiljada boraca dejstvovala na veoma širokom prostoru Štajerske i Koruške. Na teritoriji Četvrte operativne zone našla se navedena jaka nerazoružana neprijateljska grupacija, koja je hrlila u borbenom poretku i nakon kapitulacije, težeći da se po svaku cijenu probije preko granice. Četvrta operativna zona primila je na sebe prve udare neprijatelja, uspješno im odolijevala, zahvaljujući prvenstveno svojoj čvrstoj povezanosti sa slovenačkim narodom, organizovanim u Oslobođilnoj fronti. Bila je to ogorčena borba naroda i vojske u posljednjim danima rata. Snage Četvrte operativne zone spojile su se sa

jakim nastupajućim snagama prvo Treće, a zatim sa dijelovima ostalih armija. Tako spojene snage zadale su odlučujući udarac neprijatelju i prisilile ga na predaju 15. maja 1945. godine.

Saradnja 51. divizije i Četvrte operativne zone na djelu je potvrdila našu ratnu doktrinu čvrste povezanosti frontalnih dejstava i borbenih aktivnosti u pozadini neprijatelja i povezanosti vojske sa organizovanim narodom, što je značajno iskustvo i za našu današnju doktrinu općenarodne odbrane. Osim toga, treba istaći maksimalnu samoinicijativu, odgovornost svih starješina, posebno rukovodećeg komandnog kadra, da na vrijeme donose odgovarajuće odluke ne čekajući naređenja odozgo, i da su se, posebno u pregovorima sa njemačkim i ustaško-domobranskim štabovima i pregovaračkim delegacijama, znali pravilno postaviti i odlučno zastupati interese naše borbe.

Štab 51. divizije našao se u dilemi: da li da izvrši naređenje štaba Treće armije, odnosno Generalštaba, tj. da li da krene u austrijski dio Štajerske i tamo posjedne određenu okupacionu zonu, ili da prekrši to naređenje i, prema novonastaloj situaciji, okrene diviziju u drugom pravcu, u rejon Dravograda, i tamo zatvori prolaz jakoj neprijateljskoj grupaciji. Jer, saznalo se od terenskog obavještajnog centra da se velika neprijateljska grupacija kreće od Slovenj Gradeca prema Dravogradu i Austriji.

Situaciju i politički karakter i značaj odluke o zaposijedanju okupacione zone u Austriji, koju smo dobili kao priznata saveznička vojska Antihitlerovske koalicije, procjenjivao je štab 51. divizije. Samoinicijativno je odlučeno da divizija ne ide u Austriju, već da sa Šestom brigadom 36. vojvođanske divizije i dijelovima 14. slovenačke divizije zatvori ulaz u Austriju. Na osnovu takve odluke, jedinicama divizije izdato je naređenje, i one su 12. maja krenule u rejon Dravograda.

Treba istaći da se, poslije obavještenja o situaciji, štab Treće armije složio i zdušno prihvatio inicijativu štaba 51. divizije kao jedino ispravno rješenje. Hitno je uputio u rejon Dravograda pojačanje — 12. slavonsku diviziju i jednu brigadu 40. divizije. Šesnaesta divizija je motorizovana i upućena preko prevoja Jezerskog u pravcu Borovlja da nešto dublje u Koruškoj zaposjedne dravske prelaze. Pojava te divizije u Koruškoj 16. maja bila je takođe značajna, jer je, i pored zarobljavanja pojedinih manjih grupa neprijatelja koje su se ranije probile, bila garancija da se jače neprijateljske snage ne mogu ni u dubini Koruške lako probiti.

Vjerovatno je naša obavještajna služba u tim posljednjim danima rata unekoliko zakazala. Jer, oni podaci koji su dobijeni bili su isuviše parcijalni. Naime, sve do 12. maja niko u štabu 51. divizije nije znao da se oko 250 hiljada neprijateljskih vojnika kreće u trouglu Celje — Maribor — Dravograd. Vjerovatno smo u jednom trenutku bili podlegli psihološkoj zamci — da će se objavom opšte kapitulacije u noći 8/9. maja sve neprijateljske jedinice predavati tamo gdje ih kapitulacija bude zatekla.

Jake ustaško-domobranske snage, više od 120 hiljada vojnika, krenule su sa civilnim izbjeglicama iz rejona Zagreba preko Hrvatskog Zagorja i Slovenije sa namjerom da se probiju preko granice. U vezi sa tim mnogo puta se nametalo pitanje: kako je ta vojska došla do blizu austrijske granice bez organizovanog otpora, tako reći bez borbe. Tek kod s. Gornjeg Dolića, Turjaka i Hude Luknje 17. istočnobosanska divizija, pod komandom Blaža Jankovića, vodila je sa ustašama odsudan boj, u kojem je divizija imala 268 izbačenih iz stroja. Od toga su poginula 82 borca. Bilo je u Sloveniji i nekih drugih manjih borbi prije Dravograda i Poljane, ali to su bile borbe ograničenog karaktera.

Uvijek me je zbunjivalo isključivanje 10. zagrebačkog korpusa iz borbenih dejstava 7. maja 1945, kada je, još pri izlasku neprijatelja iz Zagreba pa nadalje, mogao efikasno neprijatelja napadati sa bokova, goniti ga, rastrojavati i usporavati njegovo izvlačenje. Do sada nije razjašnjeno da li su politički razlozi bili zaista predominantni, pa je baš taj korpus morao obavljati garnizonu službu u Zagrebu, u kojem su tada već bile druge divizije. To bi zaista trebalo prosuditi.

Mogu se staviti primjedbe i na sporazum načinjen 9. maja između političkog rukovodstva Celja i Kamniško-zasavskog odreda sa ustaškom komandom, prema kojem su ustaške jedinice mogle slobodno prolaziti kroz Celje na sjever prema granici, s tim da, zauzvrat, ne uništavaju grad. Takav postupak teško se može objasniti. Ustaše su se i kasnije pozivale na taj sporazum tražeći slobodan prolaz za Austriju. Na sreću, odmah su intervenisali komesar Zone Matvež Hace, načelnik štaba Zone Petar Brajović i politički komesar 14. divizije Ivan Dolničar, koji su naredili prisutnim snagama Kamniško-zasavskog partizanskog odreda da ustaše napadnu pri izlasku iz grada. Iako su tada sa ustašama vođene borbe ograničenih razmjera, time je taj sporazum bio odmah poništen. Ulaskom naših triju brigada u Celje (dvije brigade 14. divizije i 8. brigada 11. divizije iz Prve armije) u gradu se situacija brzo stabilizovala.

Neprijateljska propaganda već četrdeset godina govori o tzv. Blajburškoj tragediji, o pokolju oko 300 hiljada Hrvata. U vezi sa tom famoznom »Blajburškom tragedijom« može se reći da je tu, u rejonu Blajburga, pokopana ustaška NDH-a. Prema jednoj približnoj procjeni, u borbama kod s. Gornjeg Dolića, Hude Luknje, oko Celja, na Dravogradu, Poljani, Prevaljama i u pojedinim okršajima u probouju preko Karavanki poginulo je oko 5.000 Pavelićevih vojnika. Oko 3.000 uspijelo se probiti, i to: Luburićevaca, Ustaške odbrane i PTS (Poglavnikova garda). To je od 2,5 do 3 odsto od ukupne Pavelićeve grupacije od 120.000 vojnika. Prema tome, skoro 98 odsto ustaško-domobranskih snaga bilo je zarobljeno u posljednjim danima rata na jugoslovensko-austrijskoj granici maja 1945. godine. Oko 90 odsto zarobljenih Pavelićevih vojnika ubrzo je bilo pušteno kućama.²

Bilo je pojedinih grupa ustaša koje su se probile i prelazile granicu kroz šume preko planina, a Motorizovani odred Četvrte armije, čak 21. maja, zarobio je više od 2.000 ustaša na Dravi kod Borovlja i sproveo ih u zemlju u zarobljeničke logore. Šesnaesta divizija je, isto tako, oko 17. do 18. maja zarobila 2—3 hiljade ustaša.

To je istina o tzv. Blajburškoj tragediji, o kojoj se preko štampe, radija i televizije nekih zapadnih zemalja iznose neistine i podržavaju ustaško-emigrantske laži o masovnom pokolju zarobljenika. Podrška takve propagande od strane reakcionih krugova na Zapadu dio je specijalnog rata protiv naše zemlje.

Isto tako neprijateljska, posebno ustaška propaganda, u želji da umanjí našu pobjedu »trubi« o tome kako su nam Englezi predali zarobljenu Pavelićevu vojsku. To se može shvatiti, jer od ustaša drugačije i ne očekujemo. Ali, zaprepašten sam kad naš istoričar isto tako piše. Na primjer, zagrebački istoričar dr Bogdan Krizman, u svojoj knjizi *Ustaše i Treći Rajh* (Globus, u Zagrebu 1983. prim. M.B.), na 363. strani piše da se »vojska Pavelićeva, predala kod Blajburga (Pliberka) Britancima, koji su je, razumljivo, odmah izručili Jugoslovenskoj armiji kao ratne zarobljenike.« Tome komentar zaista nije potreban.

Noću 13/14. maja neprijatelj je izvršio jak napad na položaj 51. divizije u rejonu Dravograda, isturivši u prve redove »Crnu Legiju« ustaškog generala Rafaela Bobana. Divizija je uspjela da saču-

² Poslije rata naši sudovi sudili su i kažnjavali one ustaše i četnike koji su vršili zločine i masovno ubijali nevino stanovništvo — djecu, žene i starce.

va dravogradske mostove i lijevu obalu Drave, ali je neprijatelj razdvojio na dva dijela i probio se nešto dužim pravcem, preko Poljane i Guštanja, preko granice, 3—4 km u Austriju.

U dogovoru sa komandantom 51. divizije Sretom Savićem Koljom krenuo sam sa džipom i kurirom obilaznim putem, preko Labota, u pravcu mogućeg povlačenja odvojenih dijelova naše divizije. Sa njima se nalazila Prva slovenačka brigada »Tone Tomšič« i drugi dijelovi 14. slovenačke divizije, odnosno Četvrte operativne zone.

Dvije brigade 51. divizije i Prvu slovenačku brigadu brzo sam našao u rejonu Hrusta u Libuškoj dolini. Čim sam tamo došao, preko radio-stanice Sedme brigade tražio sam pomoć od štaba 51. divizije iz Dravograda. Hitno su u pravcu Hrusta uputili 12. proletersku slavonsku brigadu i Artiljerijsku brigadu divizije.

Oko 12 sati došao je na naše komandno mjesto komandant 14. divizije Ivan Kovačić Efenko, sa jednim oficirom, članom savezničke misije pri Glavnom štabu Slovenije, i predložio da idemo u Pliberški dvorac na razgovor sa pristiglim engleskim generalom.³

Čekali smo dolazak našeg pojačanja iz Dravograda i pripremali se da uputimo posljednji ultimatum neprijatelju za predaju. Ukoliko ga ne prihvate, bili smo spremni da se prikupimo i napadnemo ga. Od Dravograda preko Labota ima oko 18—20 km. Ako bi se naša pojačanja kretala ubrzanim maršem, mogla su stići za tri, najviše četiri sata. Trebalo je brzo raditi. Odlučio sam da idem na razgovore u engleski štab. Bitka za vrijeme bila je nemilosrdna. Svaki izgubljeni trenutak mogao nas je skupo koštati. Nije se moglo čekati odobrenje i ovlaštenje za razgovore i pregovore od više komande. Prema dogovoru, komandant Sedme brigade Milan Ješić Ibro ostao je da rukovodi dijelom divizijskih snaga na tom sektoru. Ukoliko se ne vratimo do 15 sati, trebalo je da pošalje ultimatum i dejstvuje prema prethodnom dogovoru.

U Pliberku, u predvorju zamka, ugledao sam četvoricu ustaških generala kako sjede u jednom ćošku. Njima je gorilo tlo pod nogama, o njihovoj se koži radilo, pa su sve poduzeli da preko jednog engleskog oficira dođu do nekog višeg engleskog štaba. Bio sam veoma iznenađen kada sam ih vidio, jer me saveznički oficir iz njihove misije o tome nije obavijestio. O tome ništa nije znao ni komandant.

³ Za sada još pouzdano ne znam da li je to bio komandant Petog engleskog korpusa Čarls Kejti ili brigadni general Skot, komandant 37. irske brigade. Neki podaci upućuju na to da je to bio general Skot, iako su ranije postojali kontakti pojedinih članova štaba Četvrte operativne zone i 14. divizije i sa generalom Kejtijem.

14. divizije Kovačić — Eftenko. Smatrao sam da nisu savezinčki postupili i da tu nešto nije u redu.

Prije nego što nas je primio, engleski general je подробно razgovarao sa Pavelićevim generalima. Od njih je dobio prve informacije i njihove molbe. Englez je pred nas izašao sa tezom da je rat završen, da nema smisla dalje ratovati, da naši protivnici koji imaju 300.000 vojnika ne žele nama, već njima da se predaju. Zato je predložio da ih oni, Englezi, razoružaju. Rekao je i to da će ih Englezi, kao naši saveznici, nama predati.

Rekao sam engleskom generalu da nisu dobili tačne podatke o neprijatelju; da ih ima nekoliko puta manje od spomenute cifre, i da imamo naređenje da ih sa raspoloživim snagama opkolimo i prisilimo na predaju; da kao vojnici od toga naređenja višeg štaba ne možemo odstupiti; da se mi sa tim neprijateljem borimo već četiri godine i da već nekoliko dana vodimo žestoke borbe jer ne prihvaćaju kapitulaciju, da ćemo se sa njima tući ako treba neograničeno vrijeme, bez obzira na obustavu rata; da je neprijatelj desetkovan, demoralisan, bez municije i hrane; da se čelo njihove kolone nalazi svega nekoliko kilometara na austrijskoj teritoriji; da se njegova glavnina nalazi još desetak kilometara na jugoslovenskoj teritoriji; da na taj sektor uskoro stižu naša nova pojačanja; da prema začelju neprijateljeve kolone pristiže još nekoliko divizija naših drugih armija i da je potreban samo još jedan naš udar pa da neprijatelj, koji je već na koljenima, padne u naše ruke. Predlažemo da se naši saveznici, ako već ne mogu ili ne žele da nam pomognu, ne miješaju u tu isključivo našu stvar i da nas puste da sami rješavamo pitanje kapitulacije vojske tzv. NDH još u toku ovog dana. Sem toga, i vojnički ponos nam nedozvoljava da potpuno potučenog protivnika predamo nekom drugom, pa makar to bili naši saveznici.

Poslije tog izlaganja Englez se zamislio, i onda upitao kakve uslove postavljamo protivniku da bi kapitulirao bez ponovnog oružanog sukoba. Odgovorio sam da tražimo bezuslovnu kapitulaciju koja bi trebalo da otpočne u roku od jednog sata po prihvatanju našeg ultimatum. Englez je odmah reagovao i rekao da nije moguće popisati ljudstvo i oružje bez tri-četiri dana! Odgovorio sam da je potrebno otpočeti sa predajom u roku od jednog sata po povratku, a da predaja, popisivanje vojnika i oružja može trajati koliko bude potrebno i dok se posao ne završi.

Po svoj prilici engleski komandant je već bio obavijestio svoj viši štab o situaciji na jugoslovensko-austrijskoj granici na osnovu prethodnih obavještenja dobijenih od protivničke delegacije. Možda

je ustašama dao i neka nerealna obećanja, pa mu je bila potrebna nova procjena i nova odluka. O tome ne znamo ništa. Zamolio nas je da u pratnji jednog engleskog pukovnika sačekamo u drugoj sobi definitivni dogovor. Ponovo je razgovarao sa ustaškom delegacijom. Šta su tada razgovarali takođe ne znamo. Vjerovatno je ponovo obavještavao svoj viši štab o novoj situaciji, jer su naša pojačanja iz Dravograda već počela brzo promicati ispred dvorca u Pliberku i hitati prema rejonu Hrusta. Čim smo stupili u drugu sobu i pogledali kroz prozor, vidjeli smo slavonske proletere načičkane na lafete topova Artiljerijske brigade naše divizije i kako žure prema položaju. Bilo je jasno da smo bitku za vrijeme dobili. Sada nam više nisu bili toliko važni razgovori u engleskom štabu i pregovori sa neprijateljem. Trebalo je što prije završiti susret u Pliberku i vratiti se natrag na komandno mjesto.

Ubrzo smo se našli ponovo kod engleskog generala, koji nas je bez ikakvog objašnjenja obavjestio da će sada ući protivnička delegacija i da ćemo otpočeti pregovore. Pokazao je stranu stola na kojoj ćemo sjediti, i on sa nama kao naš saveznik. Tada su ušla u prostoriju dva pregovarača, valjda zato što je nas bilo dvoje. Ušao je komandant Pavelićeve kolone Hercegovac, general Ivo Herenčić, poznati ustaški emigrant koji je došao 1941. iz Italije, poznat širom Hercegovine kao surovi ratni zločinac. Drugi je bio ustaški pukovnik, član Glavnog ustaškog stana, poznati predratni frankovac i profesor teologije i francuskog jezika Dalmatinac Danijel Crljen.

U predsoblju su ostali Vjekoslav Servaci, također poznati frankovac i emigrant, šef predratnog ustaškog riječko-terorističkog kanala, koji je slao paklene mašine i letke u zemlju. Bio je šef ustaškog logora »Janka Pusta« u Mađarskoj, gdje se za vrijeme njegovog šefovanja uvježbavala teroristička grupa koja je ubila kralja Aleksandra u Marselju 1934. godine. Bio je surovi komandant Ličkog ustaškog područja, čije su jedinice nanijele ogromne gubitke narodu Like. Posljednji general koji je u predsoblju čekao svoju sudbinu bio je Banjalučanin Metikoš Vladimir, potpukovnik bivše vojske. Njegove jedinice »proslavile« su se po zločinima u Lici, Bosanskoj krajini, Baniji, u pokoljima ranjenika u četvrtoj i petoj ofanzivi, kod Tarčina, Foče i duž Drine.

Tekst kapitulacije, koji sam u ime naše strane tada diktirao, svodi se, uglavnom, na slijedeće:

»Ostaci ustaško-domobranske vojske nalaze se u bezizlaznoj situaciji. Ona je opkoljena sa svih strana jakim snagama Jugoslovenske armije. Mislimo da su obaviješteni o tome da su četiri armije

oslobodilačkih snaga Jugoslavije, jačine od nekoliko stotina hiljada ljudi, sa svih strana stegle obruč oko njih. Sada ih možemo prisiliti na безусловnu predaju ili uništiti. Na ovaj sektor stigle su i stalno pristižu naše svježije snage. U njihovom je interesu i u interesu spasavanja izbjeglog naroda koji su sa sobom povelu u emigraciju da pristanu na kapitulaciju bez otpora.»

Poslije kraćeg predaha izdiktirao sam ultimatum:

»U ime komande 51. divizije Treće armije i 14. divizije NOV Slovenije tražim vašu безусловnu kapitulaciju. Rok za predaju je sat po vašem povratku u jedinice, tj. najdalje do 16 sati. Znak za predaju je dizanje bijele zastave. Sama predaja trajat će dok ne preuzmемо cjelokupno ljudstvo i oružje. O detaljima ćemo se dogovoriti na licu mjesta. Ako se ne prihvate ovi uslovi, smatrat ćemo da nastavljate ratne operacije poslije službenog obustavljanja drugog svjetskog rata, pa vas više neće štiti međunarodno pravo o ratnim zarobljenicima. U tom slučaju tretirat ćemo vas kao odmetnike čiju će likvidaciju pomoći i naši saveznici...»

To da će nas pomoći naši saveznici osobito sam naglasio, želeći da ustaše steknu dojam da smo se sa Englezima već dogovorili o njihovoj sudbini, uvjeren da naš saveznički general to neće demantirati. Jer, ipak, pred nama je zajednički fašistički neprijatelj. Pošto sam glasno i energično iznio uslove kapitulacije, ustaški general je progovorio tiho i pomirljivo:

»Gospodine komesare vaše je izlaganje s vašeg stanovišta ispravno, ali mi ne možemo primiti rok predaje. Prvo, mi u roku od jednog sata ne možemo objasniti cjelokupnoj vojsci vaše uslove predaje. Osim toga, kod nas ima mnogo ljudi koji su se protiv vas borili četiri godine i njih nije tako lako uvjeriti u potrebu da se vama predaju. Vi zbog toga možete smatrati da kao cjelina nismo prihvatili uslove kapitulacije.»

Prekinuo sam ga riječima da ćemo, ako prihvate kapitulaciju u cjelini, svaki izolovani otpor pojedinih grupa takvim i tretirati.

Ali, neočekivano je onaj drugi pregovarač, ustaški pukovnik Crljen, ustao, naglo prekinuo razgovor i počeo uzbuđeno da govori, obraćajući se engleskom komandantu, da mu istorija nikad neće oprostiti ako dopusti da 300.000 Hrvata padne u ruke neprijatelju koji će ih uništiti itd.

Ustali smo. Ustaški pukovnik je još galamio u istom stilu o istorijskoj odgovornosti, molio i preklinjao, kad mi se britanski general, prilično nervozan, obratio riječima:

»Gospodine komandante, moji tenkovi su vam na raspolaganju.«

Trgnuo sam se. Bio sam iznenađen neočekivanim, oštro izraženim i jasnim stavom kojim se saveznički general definitivno stavljao na našu stranu.

Poslije toga, oba ustaška oficira su šutjeći, oborenih glava, pošla prema izlazu. Već gotovo na vratima, glavni ustaški pregovarač se okrenuo i zamolio me da uskladimo satove, jer je njihov išao prema njemačkom vremenu — sat naprijed. To je bio jedini ustupak. Činilo se da jedva čeka da se sve to već jednom svrši.

Nekoliko minuta po povratku na naše komandno mjesto u Hrust, stražar je doveo nova četiri Pavelićeva generala, predvođena general-pukovnikom Slavkom Štancerom, starijim čovjekom bez jedne ruke. Tražili su objašnjenje u vezi sa odlaskom njihovih pregovarača u engeski štab, jer im se učinilo da su se tamo dugo zadržali. Vjerovatno su sumnjali da su ostali u engleskom štabu, a njih prepustili sudbini. Objašnjeno im je da je u engleskom štabu u pregovorima sa njihovim predstavnicima donijeta odluka o njihovoj bezuslovnoj kapitulaciji pred Jugoslovenskom armijom. Nisu imali kud, prihvatili su naše objašnjenje i zahtjev za predaju. Oko 16 sati, u njihovom logoru istaknute su bijele zastave u znak predaje. Ogromna masa ljudi odložila je oružje i krenula u zarobljeništvo.

Uskoro, na raskrsnici Hrust pojavili su se i predstavnici crnogorske četničke grupacije, koja se uporedo sa ustašama povlačila prema granici. O njima, sve do pojave parlamentara, nismo znali ništa. Predalo se nekoliko hiljada četnika poznatog četničkog vojvode Pavla Đurišića, koga su nešto ranije, sa većom grupom četničkih prvaka, Lubirićeve ustaše odvele i ubile u konclogoru Stara Gradiška. Prilikom oslobođenja logora slavonski partizani su našli dokaze za velike ustaške zločine, iako su pokušali da otklone tragove.

Iz navedenog se može vidjeti da su besmislene tvrdnje da su Britanci zarobili Pavelićevu vojsku, što svakako spada u arsenal čistih izmišljotina i u domen neprijateljske propagande.

Kada se radi o držanju engleskih jedinica prema nama, treba navesti neke činjenice koje svjedoče o zaoštravanju odnosa i njihovom pokušaju da nas pritiskom i silom istjeraju iz Koruške.

Moskovskom deklaracijom, posebno odlukom Jaltске konferencije, velike sile Antihitlerovske koalicije odlučile su da obnove Austriju u granicama prije Anšlusa 1937, smatrajući da je Austrija prva žrtva Hitlerove agresije. Englezi su dobili okupacionu zonu u Koruškoj. Njihove jedinice su 8. maja ušle u Celovec, u Koruškoj,

istovremeno kada i naš Motorizovani odred. Četrnaesta divizija, Kokrški i Koruški partizanski odred ušli su u Korušku 6. maja.

U svojstvu opunomoćenog ministra vlade za Sredozemlje, u štabu feldmaršala Aleksandera, Harold Makmilan (kasnije predsjednik britanske vlade) ocijenio je da se ulaskom slovenačkih jedinica u Celovec stvorila incidentna situacija, pa je predložio svojoj vladi da dâ uputstvo feldmaršalu Aleksanderu da sa Osmom armijom što prije zatvori austrijsko-jugoslovensku granicu i iz Koruške izbaci vojnike Jugoslovenske armije. Makmilan je pravio određenu razliku između Koruške i Julijske krajine, ističući da sporazum velikih sila o italijansko-jugoslovenskoj granici ne postoji.

Poslije takvih stavova došlo je do zaošttravanja odnosa između naših jedinica i Britanaca. Došlo je do: zabrane daljeg ulaska naših pojedinih jedinica u Celovec i u ostale gradove, zaplijene magazina i zatvaranja radnji, kako narodna vlast koju je Osvobodilna fronta formirala ne bi mogla snabdijevati građane. Otimali su iz naših logora zarobljene Nijemce i zaplijenjeno naoružanje i tehniku. Skidali su naše zastave i na pojedinim mjestima ih gazili i palili. Pripremili su bili ekipe za gašenja mostova u Velikovcu, koje su naši drugovi iz 14. divizije pripremili za paljenje u slučaju prodora ustaša itd.

Pod Čerčilovim pritiskom, feldmaršal Aleksander je 16. maja 1945. izdao direktivu svojim višim štabovima da predstoji napad na jugoslovenske trupe na području Koruške i Julijske krajine u slučaju da ne pristanu da se odatle hitno povuku. Naredio je bio formiranje zarobljeničkih logora za Jugoslovane itd.⁴

Zahvaljujući stavu SAD, jer su se Truman i Ajzenhauer kategorički držali Ruzveltovog stava protiv intervencije američkih trupa na Balkanu, i realnoj procjeni situacije Titovoj i rukovodstva Jugoslavije, našim povlačenjem iz Koruške izbjegli smo najgoru soluciju. Ali, ipak smo uspjeli da zadržimo naše pozicije i najveći dio oslobođene teritorije prema Italiji.

Feldmaršal Aleksander, u poruci koju je uputio 11. maja, obavijestio je Tita da je dobio zadatak da okupira Korušku i da tamo formira vojnu upravu, pa traži da se zabrani prelaz jugoslovenskim trupama preko austrijske granice.

Dan-dva ranije, Aleksander je u svome izvještaju obavijestio Čerčila:

»Ukoliko mi Kombinovani odbor načelnika Generalštaba izda naređenje da okupira cijelu Julijsku krajinu, primjenom sile ako je

⁴ Snimak dokumenata Arhiva Vojnoistorijskog instituta — u arhivi SIP-a.

potrebno, sigurno ćemo se sukobiti sa Jugoslavenskom armijom, koja će uživati moralnu podršku bar Rusa. Prije nego što se na to odlučimo, mislim da bi bilo dobro da razmotrimo osjećanja naših vojnika o tom pitanju. Oni se duboko dive Titovoj partizanskoj armiji i gaje velike simpatije prema njihovoj borbi za slobodu. Moramo, stoga, biti vrlo pažljivi prije nego što zatražimo od njih da okrenu oružje sa zajedničkog neprijatelja i upere ga protiv saveznika. Naravno, ne bi se upuštao u procjenu reagovanja naših ljudi u domovini, koje vam je dobro poznato.«⁵

Čerčil je zbog toga oštro zamjerio Aleksanderu, zaprijetivši mu da će ga smijeniti s dužnosti.

Jugoslavija je zvanično zatražila dodjeljivanje okupacione zone u Austriji, a s tim zahtjevom SSSR se složio. Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije izrazila je žaljenje što je, osim od Sovjetskog Saveza, bez odgovora ostao njen zahtjev od 2. aprila 1945. da se Jugoslaviji dodijeli okupaciona zona u Austriji. Naglašeno je da je od svih evropskih zemalja Jugoslavija najviše patila pod njemačkom okupacijom, u kojoj su uzele učešća mnoge njemačke jedinice iz Austrije.

I naš novi prijedlog da jugoslovenske jedinice ostanu u Austriji i da u engleskoj okupacionoj zoni budu pod komandom feldmaršala Aleksandera, a u sovjetskoj zoni maršala Tolbuhina, britansko Ministarstvo spoljnih poslova smatralo je »potpuno neprihvatljivim«.

Jugoslovenska vlada je maja 1945. podnijela memorandum vladama SAD, SSSR-a i Velike Britanije da se Koruška, naseljena Slovencima, na osnovu prava na samoopredjeljenje, priključi Jugoslaviji. Taj naš zahtjev je odbijen, a pritisak za naše povlačenje pojačan.

Ostavljeni bez šire podrške, morali smo napustiti Korušku, na osnovu sporazuma načelnika Generalštabova Morgana i Jovanovića 21. maja.

Pod pritiskom događaja i na insistiranje Čerčila, Makmilana i drugih, feldmaršal Aleksander je uputio tih majskih dana poslanicu svojim trupama u kojoj je vrijeđao Jugoslaviju. Potom je ponovio uvredu u izjavi dopisniku »Rojtera« Hjubertu Herisonu. To je učinio uprkos ranijem odavanju najvećih priznanja NOV i PO Jugoslavije i njenim ogromnim žrtvama i doprinosu u zajedničkoj borbi protiv

⁵ Dr Dušan Biber, *Britansko-jugoslovenske nesuglasice oko Koruške*, Beograd 1978, str. 355, Public »Record« office« Prem: 3, 51/8.

nacizma. Povodom takve izjave, maršal Tito je dopisniku »Tanjuga« dao odgovor:

»Ne mogu, a da ne izrazim svoje negodovanje i iznenađenje protiv nemoguće uporedbe da je prisustvo jugoslovenskih trupa u Istri i Slovenačkom primorju slično Hitlerovim, Musolinijevim i japanskim osvajačkim metodama. Ovakva se optužba može baciti u lice samo neprijatelju, a ne jednoj izmučenoj i iskrvavljenoj saveznicu, koju su do sada svi slobodoljubivi narodi priznali kao primjer herojstva i požrtvovanosti u ovom velikom oslobodilačkom ratu.

Jugoslovenska armija je gonila do rijeke Soče i dalje snagom svoga oružja okupatora i njenom prisustvu na toj teritoriji ne može se dati osvajački karakter. Takvu optužbu najodlučnije odbijam.

Još jedanput izjavljujem da je naša Jugoslovenska armija, da je Jugoslavija spremna sarađivati sa savezničkim snagama, sa savezničkim zemljama, ali ja u isto vrijeme izjavljujem da Jugoslavija ne može dopustiti da bude ponižena i da se izigravaju njena prava».⁶

Tada su Englezi na teritoriji Koruške imali samo jednu diviziju Petog korpusa, koja je obezbjeđivala ratne zarobljenike i bila razvučena na drugim komunikacijama koje su bile veoma osjetljive. Komandant korpusa general Kejti smatrao je da ne može rizikovati sukob sa Jugoslavijom jer ne raspolaže sa dovoljno snaga da jugoslovenske snage istjera iz Koruške, niti da spriječi njihovo dalje prodiranje u Austriju.

Aleksander i njegov štab su procijenili da će im u slučaju upotrebe sile biti potrebno još najmanje 11 divizija. Pri tome su isticali da se može pokazati da je i taj broj nedovoljan.

To je bio jedan od značajnih razloga za pozitivan stav engleskog generala kao posrednika u pregovorima sa ustaškim predstavnicima u Pliberku — nije imao dovoljno snaga da interveniše. Zbog opšte situacije i zaoštrenih odnosa, učinio je da jedna jugoslovenska divizija bude manje u Koruškoj i po cijenu da odvede zarobljenu Pavelićevu vojsku u Jugoslaviju.

Prema našoj granici 15. maja 1945. nalazila se samo razvučena 37. irska brigada sa nešto tenkova. Englezi su bili samo na jednom mjestu u kontaktu sa Pavelićevom kolonom, i to zajedno sa jedinicom 14. slovenačke divizije kod Senčnog hriba, na zapadnim stranama Borovlja (jugozapadno od Libuča). Pojavili su se u Hrustu sa dva tenka 15. maja oko 17 sati, a poslije zadržavanja od oko 15 mi-

⁶ Snimak dokumenata — A VII — u arhivi SIP-a.

nuta povukli su se. Cjelokupnu preostalu Pavelićevu vojsku sproveli smo u Maribor u zarobljenički logor, koji smo formirali na fudbalskom igralištu.

Sa tako malim snagama tada nisu mogli silom intervenisati. Mi smo u Koruškoj, ispred neprijateljske kolone, imali na relativno malom prostoru snage jačine preko 30.000 boraca (14. i 16. divizija i glavnina 51. divizije, dijelovi 12. divizije, ojačani Motorizovani odred, dva partizanska odreda, dijelovi Prekomurske brigade i brigade KNOJ-a). Na granicu su već pristigle jedinice 5. divizije Prve armije, a za petama neprijatelja, u neposrednoj blizini granice, nalazilo se još nekoliko divizija Prve i Treće armije, što je naš ukupan broj boraca znatno povećalo.

Eto, to su rezultati naše blistave pobjede 15. maja 1945, čiji sjaj ne mogu potamniti nikakva propaganda i falsifikati.

Poražena ustaško-domobranska i četnička vojska bila je produkt određene političke ideologije, koja je u osnovi sadržavala rasizam, ultranacionalizam i fašizam. Ta ideologija je propovijedala nacionalnu i vjersku mržnju, a sprovodila je monstruoze masovne zločine. Ta politika i ideologija fanatizovala je i gurnula mnoge ljude u zločin, a prisilila i mobilisala mnoge druge da im služe. Poražena vojska i srušene kvislinške fašističke državne tvorevine nisu značile i definitivni poraz ideologije i politike fašizma, nacionalizma i rasizma. Nosioi te politike bili su se pritajili, tiho rovarili i čekali svoj trenutak. Danas smo svjedoci snažnog oživljavanja mračne politike i ideologije prošlosti i na međunarodnom i na unutrašnjem planu. Smišljeno se koristi kriza međunarodnih odnosa i unutrašnja kriza i slabosti našeg sistema. Nadmetanjem supersila u naoružavanju, propovijedanjem revanšizma i intervencionizma čine se koraci mirjenja sa Hitlerovcima, izjednačava se borba, na primjer, jugoslovenskih naroda sa državama koje su bile u službi fašizma sve dok nisu bile poražene u posljednoj fazi rata, a i to se sve čini u službi blokovskih interesa.

U nas se pokušavaju umanjivati zločini ustaša i četnika, i to ne samo pojedini naši historičari. Traži se pomjeranje i predlaže podizanje zajedničkih spomenika ratnim zločincima i izdajnicima sa borcima za slobodu. To, u suštini, znači oživljavanje politike i ideologije koja u nepovoljnim međunarodnim i unutrašnjim prilikama može opet stvoriti vojsku zločina.

Ne treba zaboraviti da su na ovoj balkanskoj vjetrometini naši narodi živeli čitav milenijum razdvojeni i pod raznim vjerskim i

drugim uticajima i raznoraznim atavizmima, da imamo desetak nacija, narodnosti i religija, da možemo — na čemu naši neprijatelji intenzivno rade — da budemo stavljeni ponovo pred alternativu međusobnih borbi i pokolja ravnih antičkim tragedijama i biblijskim kataklizmima kakve smo doživjeli u toku drugog svjetskog rata i kakve možemo doživjeti u još težem izdanju. Suviše malo vremena živimo zajedno u ravnopravnosti i jedinstvu da smo mogli iz svijesti ljudi otkloniti sve negativne naslage prošlosti i učiniti odlučujući korak u stvaranju novog čovjeka. Ne smijemo zaboraviti da smo u toku drugog svjetskog rata prvi otpočeli borbu protiv fašizma i imali najjaču oslobodilačku partizansku armiju u hitlerovskoj evropskoj tvrđavi, ali smo imali i najveći broj kvislinga u Evropi, koji su izvršili i najbrojnije zločine i genocid. Zločin i izdaja idu kao rijeka, bez povratka, kao epidemija kuge, ako borba protiv njih posustane ili prestane. Jedna od najvećih pouka iz našeg narodno-oslobodilačkog rata sigurno je u tome da se ideologiji i politici zločina nacionalizma, izdaje i mržnje treba u samom zametku oštro suprotstaviti i stati toj stoglavoj zmiji na glavu. Svaka nebudnost, kako nas život i bliska prošlost uče, može nas skupo koštati. Bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, ostvareno u moru krvi naših boraca za slobodu i naših naroda, moramo — kako nas je učio drug Tito — čuvati i njegovati kao uslov našeg opstanka.

Četvrta operativna zona Slovenije u završnoj ofanzivi za oslobođenje zemlje

U proljeće 1945. godine, operacijska prostorija Četvrtе operativne zone Slovenije — Štajerska, Koruška, istočna Gorenjska i Prekomurje — postala je, za njemačke trupe i štabove u Sloveniji, a prije svega za komandu Jugoistoka, jedna od najosjetljivijih regija. Osnovni razlog za to bila je odluka Hitlerove vrhovne komande da glavninu svojih snaga sa balkanskog ratišta izvlači preko tog područja, s obzirom na razvijenost komunikacija, ali ništa manje nije bila značajna ni procjena da je to najkraća veza za eventualnu predaju zapadnim saveznicima u Austriji. Prema tome, donijeta je i odluka da se njemačke snage hitno ojačaju na toj teritoriji. Krajem januara i početkom februara 1945. godine u Štajersku, Korušku i istočnu Gorenjsku prebačeno je još pet njemačkih divizija iz Mađarske i Austrije, čime je bitno izmijenjen postojeći odnos snaga na operacijskom području Zone. Stoga su napravljene određene korekcije u dotadašnjim planovima upotrebe njenih jedinica.

U sastavu Četvrtе operativne zone nalazile su se sljedeće jedinice: 14. udarna divizija, Operativni štab sa dvije brigade (koje su aprila 1945. godine ušle u sastav 14. divizije), pet partizanskih odreda, više samostalnih bataljona i četa, a od 7. maja i Prekomurska slovenačka brigada, jačine oko 1.900 boraca. Treća brigada KNOJ-a bila je operativno potčinjena Štabu zone, a radi obezbjeđenja važnijih objekata u Mariboru je 10. maja oformljena posebna Mariborska brigada — takođe pod komandom Štaba zone. Ukupni borbeni efektivni Četvrtе operativne zone, prilikom oslobođenja Koruške, iznosili su oko 11.770 boraca.¹ U strukturi jedinica Narodnooslobodi-

lačke vojske Slovenije, Četvrta operativna zona je bila u rangu korpusa i od njenog formiranja, decembra 1942. godine, do kraja rata, njome je komandovao Glavni štab Slovenije.

Polazeći od procjene da će se glavna grupacija neprijateljevih snaga povlačiti iz naše zemlje, najvjerojatnije, preko teritorije Četvrte operativne zone, Vrhovni štab je naredio Glavnom štabu Slovenije (12. februara 1945) da se Štab zone sa Štabom 14. divizije i njenim brigadama prebaci preko r. Save na teritoriju Dolenjske, a da na teritoriji Zone ostane samo Grupa partizanskih odreda Štajerske, podijeljena na manje jedinice, radi veće pokretljivosti i uspješnijeg dejstva. Međutim, kako je neprijatelj osujetio pokret naših brigada ka r. Savi, a i zbog izuzetno visokog vodostaja, Glavni štab Slovenije je odlučio (uz saglasnost Vrhovnog štaba) da odustane od proboja na Dolenjsku, što se ubrzo pokazalo veoma ispravnim, jer su jedinice Zone na svom prostoru odigrale značajnu ulogu u završnim operacijama.

*

U zoru 2. maja 1945. godine, Glavni štab NOV Slovenije primio je radio-zapovjest druga Tita: »Nijemci kapitulirali pred anglo-američkim snagama u Italiji, Tirolu i Koruškoj. Odmah uputite 14. diviziju u Korušku, prema Celovcu, sa zadatkom da zaposjedne Celovec i ostale naše oblasti u Koruškoj. Izvijestite o izvršenju. Tito.«² Istoga dana Štab 14. divizije, preko Štaba zone, dobio je naređenje da sa Tomšičevom, Šercerovom i Bračičevom brigadom krene prema Koruškoj, s tim što je s njima pošao i komandant Zone, pukovnik Peter Stante Skala. Procijenivši da će se ka Celovcu najbrže stići ako se prethodno zauzme Dravograd, Štab divizije je naredio Šercerovoj brigadi da 3. i 4. maja napadne neprijateljevu posadu u tom garnizonu, ali se od tog zadatka ubrzo odustalo zbog jakog otpora Nijemaca. Glavni štab Slovenije je ponovo insistirao da se napad obustavi i da divizija ubrza pokret u Korušku: »Mi moramo prvi stići u Celovec i Beljak.«³ Razloga takvoj žurbi bilo je više ali je osnovni bio u tome što se po svaku cijenu nastojalo one-

¹ Matevž Hace, *Komisarjevi zapiski*, knj. 2. Ljubljana 1959, str. 273. Četrnaesta udarna divizija bila je sastavljena od prekaljenih boraca. Njene brigade su formirane: Tomšičeva i Šercerova 1942, Šlandrova i Bračičeva 1943, a Zidanškova i Treća brigada KNOJ-a 1944. godine. Na osnovu direktiva GŠ Slovenije i CK KP Slovenije iz sastava Četvrte operativne zone upućeno je nekoliko hiljada boraca za popunu jedinica Sedmog korpusa NOVJ.

² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskog gibanja (IZDG), fasc. 41/III.

³ Isto, fasc. 46.

moгуćiti da se glavna neprijateljeva grupacija izvuče iz naše zemlje i preda zapadnim saveznicima. Da je takva namjera postojala, potvrđuje i načelnik Štaba komande Jugoistoka, general-major E. Šmit Rihberg, koji u svojoj knjizi »Završne borbe na Balkanu« piše kako je njegov pretpostavljeni, general Ler, pozvao Engleze da što pre zauzmu Trst i južnu Austriju i da je svim silama nastojao da spriječi nastupanje Jugoslovenske armije.⁴

Prvih dana maja 1945. godine u Zasavju su se našle Šlandrova i Zidanškova brigada sa jedinicama Kamniško-zasavskog partizanskog odreda, koje su po naređenju Glavnog štaba Slovenije trebale da učestvuju u oslobođenju Ljubljane. Da bi uskladio dejstva tih brigada i organizovao njihovo sadejstvo sa jedinicama Sedmog korpusa Jugoslovenske armije, Štab zone je uputio na taj teren Ivana Dolničara, komesara 14. udarne divizije, ali je već 8. maja Glavni štab Slovenije uputio novu depešu: »Šlandrovu i Židanškovu brigadu usmjeriti u pravcu Koruške«. U zoru 9. maja one su se spustile u gornjosavinjsku dolinu. Koruški partizanski odred, kojem je Štab zone naredio da prodire ka Celovcu, samoinicijativno je oslobodio oko 650 političkih zatvorenika iz Begunja, a potom je nastavio pokret ka Koruškoj i u Rožnoj dolini, razoružavajući usput njemačke vojnike (zajedno sa jedinicama Korušskog partizanskog odreda).

Prodor 14. udarne divizije u Korušku

Prve žestoke okršaje sa njemačkom SS divizijom »Galicien« jedinice 14. divizije imale su u dolinama Koprivno i Lepeno. Posle obostranih gubitaka, tri brigade su nastavile gonjenje neprijatelja na teritoriji Koruške: od 6. do 9. maja Bračičeva brigada je zaposjela Borovlje, Tomšičeva brigada — Sinču Ves, a Šercerova — Velikovec. Jedinice Kokršskog i Korušskog partizanskog odreda, pripremajući se za nastupanje ka Celovcu, 7. maja su vodile uspješnu borbu kod Bistrice, u Rožu, i oslobodile oko 150 interniranih antifašista. Jedinice Kokršskog odreda su vozom i automobilima krenule 8. maja u Celovec, ali su na putu srele jedinice britanske vojske, pa su organizovale zajedničku kolonu i u Celovec ušle kao jedna jedinica.⁵ Koruški partizanski odred je 7. maja učestvovao u oslobo-

⁴ E. Šmit Rihberg, *Završne borbe na Balkanu*, Hajdelberg 1955.

⁵ Ivan Jan, *Kokrški odred*, Ljubljana 1980, str. 383; F. Strle, *Veliki finale na Koroškem*, Ljubljana, 1977, str. 88—91. Dr Tone Zorn po »Kartner Zeitung«, Klagenfurt, 8. maja 1945. godine.

đenju Borovlja, a Koruški (Prekodravski) bataljon uspješno je djelovao sjeverno od Drave i oslobodio Bistricu, Knežu, Šentlenart, Grbinj i druga mjesta. Tako su jedinice Četvrte operativne zone oslobodile cijelu celovačku kotlinu.

Štab zone se sa anglo-američkim vojnim misijama i zaštitnim bataljonom nalazio, najpre, u Ravnama kod Šoštanja, ali se 8. maja, uoči njemačke kapitulacije, premjestio u Topolšicu. Budući da su se prethodnice njemačkih i kvislinških snaga kretale komunikacijama Šoštanj — Dravograd i Šoštanj — Črna Poljana, a da na prostoru do Dravograda i Poljana (oko 40—50 km) nije bilo naših jedinica, izuzev zaštitnog bataljona sa oko 150 boraca, Štab zone je odlučio da se napiše letak na njemačkom i slovenačkom jeziku i obavijesti sve da je rat završen i da se njemačke i kvislinške snage predaju jedinicama Jugoslovenske armije. Komandantu zaštitnog bataljona je naređeno da sa glavninom bataljona zauzme dominantne položaje na izlasku iz Šoštanja, na raskršću ceste za Topolšicu i Črnu i u dolini Mislunje, te da sruši drveni most preko r. Velunje, kod Šoštanja, što je i učinjeno u zoru 9. maja.

Na poziv naših boraca da stanu, Nijemci se nijesu obazirali. Borci zaštitnog bataljona su potom otvorili vatru, ali su njemački oficiri naredili svojim jedinicama da i one to učine, pa je tek poslije kraćeg zastoja uspostavljen prvi kontakt. Oficir obavještajnog centra Štaba zone, Herman Slamič Urh, saopštio je njemačkom majoru da su isturene izvidnice, da se sjeverno od tih položaja nalaze krupne jedinice Jugoslovenske armije, te da je Njemačka potpisala безусловnu kapitulaciju, koja obavezuje sve njemačke komandante da odmah polože oružje. Kolona neprijateljevih vojnika je stala. Herman Slamič je došao u Štab zone, gdje je poslije kraćeg dogovora odlučeno da organi Štaba zone sa anglo-američkom misijom odmah krenu na taj sektor, jer je trebalo djelovati brzo i odlučno.

Sa političkim komesarom Zone, drugom Haceom, dogovoreno je, 9. maja oko šest sati, da pregovore sa njemačkom komandom vodi načelnik Štaba zone, Petar S. Brajović. Na mjesto pregovora ubrzo su stigli i predstavnici anglo-američke vojne misije (od njih je bio i jedan poreklom iz Hrvatske). Njemačkom oficiru, koji je pošao da izvijesti svoju višu komandu, rečeno je da informiše pretpostavljene o tome da se pri našem štabu nalazi i anglo-američka vojna misija, te da je Jugoslovenska armija potpuno ravnopravna sa ostalim armijama antihitlerovske koalicije. Za to vrijeme, na pošumljenom grebenu borci su upadljivo pokazivali svoje puškomitraljeze, a stal-

no kretanje oficira trebalo je da stvori utisak kako se tu nalaze naše jake snage.

Ubrzo je stigao i komandant specijalne jedinice komande Jugostoka, major Engelbreht. Obavijestio nas je da ga je general Ler ovlastio da vodi pregovore, da mu je radio-vezom prenio naše zahtjeve, ali da general Ler moli da dopustimo mirno izvlačenje njemačkih trupa na teritoriju Austrije, kako bi se tamo predali anglo-američkim snagama, jer se s tim, navodno, saglasio i maršal Tito. Kako vremena za velike rasprave nije bilo, a operativna situacija je nalagala brza i odlučna rješenja, njemačkim pregovaračima je postavljen ultimatum: »Ako ostanete pri odluci da produžite pokret, napadamo sa zemlje i iz vazduha.« Takav stav, kao i prisustvo šefa anglo-američke vojne misije pri Štabu zone majora Ovena, prisililo je njemačke pregovarače da ponovno odu u svoju komandu, odakle su se ubrzo vratili sa predlogom da obustavimo sve akcije u naredna tri sata, dok ne dobiju odgovor od admirala Denica.

Bilo je evidentno da Ler pokušava dobiti na vremenu. Zbog toga je njegov novi zahtjev energično odbačen, a oficirima koji su pregovarali rečeno je: »... ukoliko se do 11 sati bezuslovno ne predate, pozvaćemo našu i savezničku avijaciju. Zapamtite, deset minuta poslije prijema ovog ultimatum, ako ne prihvatite uslove, sve naše oružje, a kasnije i avijacija, udariće na vaše kolone.«⁶

Ovlašćeni predstavnici generala Lera ubrzo su se vratiti i obavijestili nas da je Ler pristao na bezuslovnu kapitulaciju njemačkih snaga na tom sektoru, te da je izdao naređenje komandi glavne kolone, koja maršuje u pravcu Šoštanja, da se odmah preda našim snagama. Kada je to saznala najstarija njemačka komanda, naredila je da se svi oficiri sakupe na obližnjoj livadi, a sva motorna vozila, naoružanje i oprema u ispravnom stanju prikupe kod raskrsnice u s. Metleče, gdje su i vođeni pregovori. Tom prilikom njemačka komanda predala je i radio-stanicu, preko koje su vođeni pregovori sa generalom Lerom pa je od 7 sati 9. maja veza sa njim bila u prekidu. U isto vrijeme je i Štab zone uputio depešu Glavnom štabu Slovenije: »Zaštitni bataljon Štaba zone kod Šoštanja razoružao motorizovanu kolonu Nijemaca, ustaša, domobrana, četnika i kozaka, koja se kreće od Zagreba. Materijala mnogo. Ultimatum o predaji prihvatili.«⁷

⁶ Matevž Hace, *Isto*, str. 265—268; Petar S. Brajović, *Konačno oslobođenje*, »Spektar«, Zagreb 1983, str. 364—378; F. Strle, *Isto*, str. 142—155; Petar S. Brajović, *Konec druge svetovne vojne u Sloveniji*, Ljubljana 1976.

⁷ Arhiv IZDG, fasc. 46/I.

Razoružanje velike njemačke kolone bilo je u toku, a general Ler je još uvijek očekivao predstavnike Jugoslovenske armije. U dva maha su komesar i načelnik Štaba zone, sa grupom oficira, i pratiocima pokušali da se probiju do komande Jugoistoka, ali nisu uspjeli zbog velike zakrčenosti komunikacija ogromnom ratnom opremom i tehnikom, a naročito zaprežnih kola koja su gotovo sputavala svaki promet i saobraćaj. Komanda Jugoistoka je takođe, po Lerovom naređenju, pokušavala da uspostavi vezu sa nama, ali bez uspjeha. Sumnjajući da je riječ o zamci i obmani, a u strahu od dejstva avijacije, general Ler je oko 10 sati 9. maja oklopnim vozilom uputio jednog višeg oficira da traži partizane, pa je to vozilo naletjelo na jedinice Šlandrove i Zidanškove brigade, kojima je rukovodio Ivan Dolničar, politički komesar 14. udarne divizije. Njemački major mu je predao pismo generala Lera, nakon čega je Dolničar utanačio da se sastane sa Lerom u s. Letušu istoga dana u 13 sati. Prilikom tog susreta Ler je rekao Dolničaru da se ne namerava predati partizanima, jer akt o kapitulaciji Njemačke, navodno, važi samo za savezničke armije. Ipak, general Ler je pristao da razgovara u Štabu zone i izrazio spremnost da odmah krene.

Pregovori i kapitulacija njemačkih snaga

U pratnji političkog komesara 14. divizije, generali Ler i Šmit, sa komandom Jugoistoka, stigli su u Topolšicu oko 15.30 sati 9. maja. U lječilišnoj trpezariji, za crnim okruglim stolom, sjedili su na jednoj polovini potpukovnici Matevž Hace, Ivan Dolničar i major Petar S. Brajović, a na drugoj — general-pukovnik Aleksander Ler, general-major Šmit Rihberg i jedan njemački pukovnik. Prevodio je dr Jože Beninger.

Pregovorači su počeli energičnim zahtjevom komesara Četvrte operativne zone: »Generale Ler, izdajte naredbu svim vašim jedinicama da polože oružje i da se bezuslovno predaju snagama Jugoslovenske armije«. Ler je na to predložio da svoje trupe preda na »povoljnjem mjestu«, u Celovcu, jer je tamo, navodno, veća prostorija za tako »brojnu vojsku«. U stvari, računao je da su tamo britanske snage. Načelnik Štaba zone je takav predlog kategorički odbacio primjedbom da je teritorija Štajerske veoma prostrana i da može prihvatiti sve njemačke snage, a kada je riječ o bezuslovnoj kapitulaciji — ona može biti izvršena na svakom mjestu. »Naprijed nećete ni koraka! Razoružanje se ima izvesti ovdje i svuda gdje se nalaze jedinice Jugoslovenske armije.«

— A šta ako, ipak, pođemo naprijed, upitao je nakon kraćeg razmišljanja komandant Jugoistoka, vjerujući da će suprotna strana nasjesti na taj blef. Odgovoreno mu je još rezolutnije: »Ako tako nešto naredite, naše brigade i divizije, raspoređene oko vaših kolona, otvoriće žestoku vatru«. Komesar Zone je na to dodao: »U stalnoj smo vezi sa Glavnim štabom Slovenije i Generalštabom Jugoslovenske armije, i dovoljno je samo da im javimo koliko nam je eskadrila potrebno da bi bombardovali vaše kolone.« Takvu reakciju general Ler, očigledno, nije očekivao. Uzbuđeno je skočio i gotovo u magnovenju ponovio: »Ne, to nikako! Dosta su već moji vojnici iskrvarili. Više nije potrebno«. Komandant Jugoistoka je bio potpuno slomljen.

Zahtijevali smo da general Ler odmah uputi depeše svojim komandama o kapitulaciji (prva je upućena 9. maja oko 19 sati, odmah poslije završenih pregovora, u kojoj, pored ostalog, stoji: »Zaobljeništvo će zavisiti od konferencije saveznika«), a istovremeno je u Štabu zone počeo rad na ažuriranju dokumenata o kapitulaciji na njemačkom i slovenačkom jeziku. Tekst o bezuslovnoj predaji njemačke Grupe armije »E« potpisali su general-pukovnik Aleksander Ler i general-major Erih Šmit Rihberg, a u ime Štaba Četvrte operativne zone — njen komesar, potpukovnik Matevž Hace, i načelnik Štaba, major Petar S. Brajović.⁹

Drugim radiogramom (koji je upućen odmah poslije prvog) komande Grupe armija »E« obaviještene su komande 21. i 91. armijskog korpusa i druge potčinjene komande o tome da »protivnik traži da se smjesta položi oružje jedinicama Jugoslovenske armije.¹⁰ Kasnije se saznalo da su u drugoj depeši, upućenoj komandama korpusa, šifranti izmijenili sadržaj teksta, pa je ispalo da će »njemački vojnici, pošto odlože oružje, stvarno stići u domovinu.« (Oficiri iz Štaba zone koji su kontrolisali predaju njemačkih depeša nisu se razumeli u njemačke šifre). Kada su se u toku noći 9/10. maja načelnik Štaba i politički komesar Zone vratili iz Celja u Topolšicu upoznali su generala Lera i Šmita da neke njihove komande ne izvršavaju naređenje o bezuslovnoj kapitulaciji.¹¹ Na osnovu našeg na-

⁸ M. Hace, *Isto*; P. Brajović, *Isto*; F. Strele, *Isto*; P. Brajović, *Isto*.

⁹ Matevž Hace, *Isto*, str. 265–268; Petar S. Brajović, *Konačno oslobođenje*, str. 364–378.

¹⁰ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, njemačka arhiva, reg. br. 32–3–3, k. 25.

¹¹ Dok su se njemačke oružane snage u Italiji (Kazerta), zapadnoj Njemačkoj, Holandiji i Danskoj dobrovoljno predavale Anglo-Amerikancima, u Jugoslaviji su nastojale da na svaki način izbjegnu predaju jedinicama Jugoslovenske armije — svakako zbog učinjenih zločina u našoj zemlji. Zato je kapitulacija njemačkih snaga pod komandom generala Lera bila velika pobjeda Jugoslovenske armije.

naređenja, general Šmit Rihberg, pod kontrolom oficira iz Štaba zone, poslao je 10. maja u dva sata jedinicama depešu sa ponovljenim tekstom pismenog naređenja generala Lera. Tekst naređenja je glasio:

»Saopštava se svim komandama i ustanovama: Jugoslovenska armija je odredila slijedeće konačne uslove za kapitulaciju: odlaganje i predaju oružja od strane njemačkih snaga koje se nalaze južno od rijeke Drave. Za oficire, podoficire i vojnike biće određeni posebni, odvojeni logori. Naređenja jugoslovenskih i njemačkih oficira, koji su određeni za sprovođenje tih zadataka, treba izvršavati.«¹²

To pismeno naređenje generala Lera nosili su od 19 sati 9. maja njemački oficiri u pratnji oficira iz Štaba zone, a propusnice koje su im omogućavale slobodno kretanje imale su potpise generala Lera i majora Brajovića. Istoga dana Štab zone je obavijestio Glavni štab Slovenije da su naše jedinice »... oslobodile Celje, Šoštanj, Slovenjgradec, da ima mnogo motornih vozila od Dravograda do Rajhenbruga. Za njemačke i ostale kvislinške snage odredili smo privremene logore na području Kozje, Planina, gornja savinjska dolina, Šent Florijan, Grebe i Šentilj. Šlandrova i Zidanškova brigada i Kozjanski odred razoružavaju njemačku vojsku. Komanda Jugoistoka ima četiri korpusa. Jedan korpus je u Beljaku. Štab general-pukovnika Lera sa zarobljenicima nalazi se u blizini našeg štaba«.¹³

Tamo gdje nije bilo jedinica Jugoslovenske armije, na primjer, na sektoru Dramlja-Šentjur, razoružavanje jakih njemačkih snaga obavili su politički aktivisti, zajedno sa dijelovima Kozjanskog odreda i Narodnom zaštitom. Nakon pregovora, u komandi mjesta Celje dali smo zadatak političkom komesaru i predstavnicima nekih štabova da odmah obavijeste sve štabove divizija i brigada koji tu stignu da od Celja i Šoštanja do Dravograda i Poljana nema naših jačih operativnih snaga, koje bi razoružavale njemačke i kvislinške snage. Brojno mali zaštitni bataljon Zone krajnjim naporima je prihvatao, razoružavao i sprovodio u privremene zarobljeničke logore jake njemačke oružane snage, ali je već narednih dana situacija postala znatno povoljnija.

Sve jedinice Četvrte operativne zone, koje nisu pošle na teritoriju Koruške (Šlandrova i djelimično Zidanškova brigada, glavnina Treće brigade KNOJ-a i Kamniško-zasavski odred), angažo-

¹² Arhiv Vojnoistorijskog instituta, njem. arhiv 55/2, kut. 2.

¹³ Arhiv IZDG, fasc. br. 46/II.

vale su se još od 9. maja na razoružavanju njemačkih i kvislinških snaga u celjskoj kotlini i dolini Savinje. Međutim, kako su neke njemačke i kvislinške jedinice odbile da polože oružje, pokušavajući da se probiju do anglo-američkih snaga u Austriji, naši štabovi su odmah preduzeli opsežne mjere kako bi u što kraćem roku zatvorili sve prelaze preko Drave i stare jugoslovensko-austrijske granice, naročito na sektoru kod Dravograda, zatim u Guštanju (Ravne na Koroškem), Poljani i Borovljima. Štab Šercerove brigade uputio je jedan bataljon u već oslobođeni Grebinj i jedan motorizovani bataljon u Celovec, gdje je stigao 9. maja u 10.30 sati, a u toku noći borci jurišnog bataljona Tomšičeve brigade napali su na njemačku posadu u Šentlipšu i oslobodili to mjesto. Zatim su četiri bataljona Tomšičeve brigade oslobodili Sinča Vas i Pliberk. Kako na sektoru Dravograda nije bilo naših jačih snaga, Štab 14. divizije je usmjerio jedinice Tomšičeve brigade ka tom rejonu, što je bilo od izuzetnog značaja za dalja dejstva. Do pada mraka 9. maja oslobođena je Mežička dolina, a zatim su u Dravogradu posjednuti mostovi. U toku 9. maja jedinice Treće brigade KNOJ-a oslobodile su i Železnu Kaplu, preko koje su se povlačile kvislinške snage, i otpočeli su sa razoružanjem neprijateljskih vojnika.

Čvrsto držeći mostove na Dravi, 14. udarna divizija nije dozvoljavala neprijateljevim snagama prodor na sjever. *Zidanškova brigada*, koja je dobila zadatak da što prije stigne u Celovec, 10. maja u 22 sata kamionima se prebacila preko Celja u Maribor. U Celovec je stigla tek 12. maja u ponoć, jer u Mariboru nije bilo goriva za kamione. Ni tu nije ostala duže, već se nakon jednog dana, po naređenju Štaba 14. divizije, vratila u Velikovec.¹⁴ U pokretu iz Celja u Velikovec, brigada je bila od velike pomoći pri razoružavanju ostataka njemačkih i kvislinških snaga. *Šlandrova brigada* je, takođe, mnogo pomogla pri razoružavanju jedinica 91. korpusa i dijelova njemačkog 21. korpusa u celjskoj kotlini, a uz to je dijelom snaga 13. maja vodila manje borbe sa njemačkim i kvislinškim snagama na sektoru Poljana. *Kozjanski partizanski odred*, sa dijelovima Kamniško-zasavskog partizanskog odreda i jedinicama KNOJ-a, doprinio je razoružavanju njemačkih i kvislinških snaga od 9. do 12. maja u celjskoj dolini, a u svom sektoru je organizovao i veći broj komandi mjesta.

U toku 10. maja jedinice 10. krajiške divizije izvršile su napad na dijelove 373. njemačke divizije na sektoru s. Zameško — s. Raka. Borbe su obustavljene tek poslije nekoliko sati, kada je

¹⁴ Mirko Fajdiga, *Zidanškova brigada*, Ljubljana, 1975, str. 688—696.

komandant njemačke divizije primio naređenje generala Lera da se preda jedinicama Jugoslovenske armije.¹⁵ U naredna dva dana jedinice Treće divizije su, sa dijelovima snaga Druge armije i borcima Kozjanskog i Kamniško-zasavskog odreda, energično razoružale i zarobile glavninu 7 SS. divizije i dijelove 373. njemačke divizije na sektoru Sevnice — Zidani Most — Rimske Toplice.

Kada je glavnu njemačko-kvislinšku kolonu 9. maja, oko sedam sati, u rejonu Šoštanja zaustavio bataljon Četvrte operativne zone, a general Ler naredio da se trupe u tom rejonu počnu razoružavati, istovremeno su se zaustavile i bočne kolone, koje su se kretale prema Šentjuru i Celju, odnosno prema Velenju i Mislinjskoj dolini, jer drugog pravca za izvlačenje nije bilo.¹⁶ Pojedine grupe neprijateljevih vojnika pokušale su da se izvuku besputnim i pošumljenim terenima, što je prinudilo prednje motorizovane dijelove 21. i 91. korpusa da usmjere pokret ka gornjoj savinjskoj dolini, gdje su ih 9. maja razoružale jedinice Šlandrove i Zidanškove brigade.¹⁷ Pošto su na sektoru Celja odstupale snage 91. korpusa, Štab zone je naredio Leru da ih usmjeri ka Kamniku gdje su ih razoružale jedinice 15. divizije Sedmog korpusa. Prednji dijelovi grupe generala Kena i jedinice njemačkog 21. korpusa stigli su do Šentjura 9. maja uveče, ali dalje nisu mogli da krenu zbog zakrčenosti komunikacija na glavnom odstupnom pravcu. Rukovodstvo te kolone je saznalo za kapitulaciju u Topolšici, pa je tražilo da uspostavi vezu sa našim jedinicama, što je ubrzo i ostvareno. Razoružavanje je počelo pred ponoć, uz kontrolu političkih aktivista Osvobodilne fronte, njihovih jedinica za obezbjeđenje — Narodne zaštite i kurira. Obavljeno je prema dogovoru, ali veoma sporo. U Šentjur je 10. maja došla najpre komanda mjesta iz sastava Kozjanskog vojnog područja, a zatim jedan bataljon Kozjanskog odreda, pa je nastavljeno razoružavanje. Borci tog bataljona naišli su na jaku ustašku grupaciju, koja je pružala otpor i nije htjela da se preda. Definitivno razoružavanje je izvršila 11. i 12. maja 16. divizija Treće armije, sa ostalim snagama koje su se zatekle na tom području, i to tek poslije pregovora koje je vodio načelnik Štaba 16. divizije sa komandantom 21. korpusa, generalom Ludvigerom.

¹⁵ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (Zbornik), tom XI, knj. 1, dok. 96.

¹⁶ Petar S. Brajović, *Politični aktivisti sodeluju pri razoružitvi okupatorja*, »Večer«, Maribor, 27. i 28. jul 1970, i *Konec druge svetovne vojne v Sloveniji*, Ljubljana, 1977.

¹⁷ Z. Klanjšek, T. Ferenc, I. Ferlež, M. Mikuž, A. Nedog, J. Novak, M. Stepančić, M. Stiplovšek: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945*, Ljubljana 1976, str. 997.

Na sektoru Boravljja, međutim, došlo je do žestoke borbe. Jaka grupacija njemačkih i kvislinških jedinica iz sastava Gestapoa, SS-trupa, policije i bjelogardejaca, pod komandom SS-general-a Ervina Rezenera, koja se povlačila iz Ljubljanske pokrajine i Gorenjske, sa namjerom da se poslije proboja položaja naših snaga na sektoru Borovlja preda britanskim jedinicama, izvršila je 11. maja oko podne silovit i iznenadan artiljerijski i minobacački napad na jedinice Bračićeve brigade i Koruškog partizanskog odreda, što im je nanijelo osjetne gubitke (oko 180 boraca je izbačeno iz stroja), ali je istovremeno prisililo komandanta Zone da preduzme energične protivmjere. Naredio je da se toj grupaciji neprijatelja pruži snažan otpor, a angažovan je i dio motorizovanog odreda Četvrt-e armije, što je ubrzo paralisalo neprijateljeve planove. Do 13. maja zarobljeno je oko 2.000 bjelogardejaca.

Glavnom štabu Slovenije upućena je 10. maja depeša, u kojoj se izvještava o situaciji na sektoru Šoštanj — Dravograd i Šoštanj — Poljana: »Trenutno smo odredili privremene logore. Zbog brojno malog stanja naših jedinica i ogromnih snaga Nijemaca, potrebno je da u što kraćem vremenu dođe neka veća jedinica, da što prije izvrši razoružavanje njemačke vojske. Skala traži da Štab zone dođe na Korušku. Velika potreba za ljudstvom na Štajerskoj, a veća za Korušku«. ¹⁸ Primljeni telegram je komandant Glavnog štaba Slovenije, general-major Dušan Kveder, proslijedio Generalštabu Jugoslovenske armije, a zatim je sa njegovim sadržajem upoznat drug Tito, koji je već sutradan (13. maja) uputio nove instrukcije štabovima Prve i Treće armije. U depeši upućenoj Štabu Prve armije kaže se: »Zamjeram što ste usporili gonjenje i protjerivanje neprijatelja ka sjeverozapadu. Gro njemačkih i kvislinških snaga prelazi granicu i predaje se Englezima. Naređujem da hitno presijecete sve veze prema Austriji i ne dozvolite da se neprijateljske snage izvu-ku. U Korušku ne treba slati nove trupe. Tito«. ¹⁹ Štabu Treće armije je naređeno: »Prvo, hitno presijecite sve veze za Austriju i spriječite povlačenje njemačkih i kvislinških trupa. Pomozite Slo- vencima u razoružavanju Nijemaca. Drugo, u zapadnom dijelu Ko- ruške već se nalaze Englezi. Tamo ne treba slati nove trupe. Oni naši dijelovi koji se tamo nalaze, neka ostanu«. ²⁰

Štabovi armija su odmah preduzeli energične mjere kako bi za što kraće vrijeme realizovali zapovijesti vrhovnog komandanta.

¹⁸ Arhiv IZDG, fasc. 46/I.

¹⁹ Zbornik, tom II, knj. 15. dok. br. 293; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, reg. br. 9—21/10, k. 258a.

²⁰ Zbornik, isto, dok. br. 295; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, reg. br. 3—7/1.

Štab Prve armije o tome izvještava već 14. maja: »Jutros od Celja naša Peta i Jedanaesta pošle u obuhvat pravcem Šoštanj. Sa njima Morača, Plavi. Peko.«²¹ Istog dana je u Generalštab stigla i depeša Štaba Treće armije: »Trebalo bi da Prva armija napada pravcem Šoštanj — Poljana da bi ih obuhvatila sleva, zatim Velenje — Podgorje da bi ih ugrozila s leđa. Naša avijacija da bude 14. maja što aktivnija, jer treba imati na umu da se ustaše bore na život i smrt. Dve brigade 16. divizije uputiti kamionom preko Ljubljane i Kranja sa zadatkom da pojačaju sektor Poljane koji drže slovenačke jedinice radi što efikasnijeg presijecanja odstupnice neprijatelju.«²²

U Maribor su 9. maja, bez borbe, ušle partizanske jedinice Četvrte operativne zone i Treće brigade KNOJ-a, a sljedećeg dana i jedinice Prekomurske brigade i 51. divizije. Da bi obavijestio o situaciji na sektoru Celje — Šoštanj i Mislinska dolina, u Maribor je 10. maja popodne upućen komesar 14. divizije, koji je tamo informisao načelnika štaba Treće armije, pukovnika Subotića, i delegata Glavnog štaba Slovenije, general-majora Ladu Ambrožića, o situaciji u Zidanom Mostu, Celju, savinjskoj dolini i prema Dravogradu, te o tome da se general Ler nalazi u Topolšici u zarobljeništvu, što nisu znali. »Koliko god su za štab Treće armije ta obavještenja bila dragocjena za usmjeravanje daljih akcija« — piše Milan Basta, politički komesar 5. divizije, koji se tada nalazio u Mariboru — »sa stanovišta operativno-taktičke situacije ona su stigla relativno kasno, i uz to nisu bila kompletna. Štab armije stigao je u Maribor tek 12. maja.«²³

Jedinice 51. divizije prebacile su se vozom iz Maribora u Dravograd 12. maja u prijedopodnevnom časovima, i odmah su, zajedno sa jednim bataljonom Prekomurske brigade i dijelovima Tomšičeve brigade, angažovane u sprečavanju proboja ustaša ka mostu u Dravogradu. Sutradan je upućen ultimatum ustaško-četničkoj grupaciji u rejonu Dravograd — Guštanj da se preda, ali je ona to odbila. Oko 11 sati izvršen je opšti napad na ustaše i četnike, koji su se grčevito borili da ne padnu u naše ruke, pa su u noći 13/14. maja izveli čak i snažan protivnapad, kojim su uspjeli da potisnu naše snage na lijevu obalu Drave. Gotovo u isto vrijeme žestoke borbe sa ustaškim snagama u rejonu Gornji Dolič — Huda Luknja vodile su jedinice 17. udarne divizije, sprečavajući proboj neprijatelja preko mostova u Dravogradu. U toj teškoj borbi, od 12. do 14. maja, iz

²¹ Zbornik, tom XI, knj. 1. dok. br. 1369.

²² Kosta Nad, *Pobeda*, Zagreb, 1980, str. 207.

²³ Milan Basta, *Rat je završen 7 dana kasnije*, Beograd 1982.

stroja je izbačeno 270 boraca iz jedinica 17. istočnobosanske divizije (82 poginula i 186 ranjenih), ali su zarobile oko 11.000 ustaša i njihovih pristalica, koji su bježali iz Jugoslavije.

Štab Četvrte operativne zone, po zahtjevu svog komandanta, prebacio se 11. maja iz Topolšice u Velikovec. Prije odlaska razmatran je problem obezbjeđenja zarobljenika, odlučeno je da se Ler sa svojom komandom zadrži i dalje u Topolšici. Obezbjeđenje njemačkog logora preuzela je zaštitna četa, pod nadzorom majora Ivana Majnika. Međutim, kada su utvrdili da je Majnik odsutan (samoinicijativno je pošao u Ljubljanu, a u povratku je sa Vidom Tomšič produžio u Korušku), grupa njemačkih oficira sa Lerom na čelu iskoristila je tu situaciju, pa se 12. maja oko 14. sati priključila nerazoružanoj koloni 104. divizije i predala se britanskim snagama u Bistrici, kod Pliberka. Slijedećeg dana Ler je prebačen u Grebinj, gdje se nalazio britanski tenkovski puk. Čim je saznao za to bjekstvo, komandant Zone je uložio energičan protest komadantu britanskog korpusa, zahtijevajući da se general vrati u naše zarobljeništvo, a 14. maja su u Štab korpusa došli lično komesar i načelnik Štaba zone sa identičnim zahtjevom. Zahvaljujući upornom i odlučnom stavu, britanski general je obećao da će preduzeti sve mjere kako bi glavnokomandujući Jugoistoka bio vraćen u naše zarobljeništvo. Istoga dana u popodnevnim satima stigao je u Štab zone jedan pukovnik britanske armije i saopštio da odmah možemo preuzeti generala Lera. Taj zadatak je povjeren komesaru 14. divizije, potpukovniku Ivanu Dolničaru, koji je Generala Lera preuzeo u Grebinju. Dva dana kasnije (16. maja), u Štab zone su došli politički komesar Treće armije, pukovnik Branko Petričević, sa oficirima Bakićem i Kovačevićem, i uz obezbjeđenje izviđačke čete 14. udarne divizije sproveli generale Lera i Šmita i tri njemačka pukovnika u Štab treće armije u Maribor.

Sva nastojanja 14. slovenačke divizije i Sedme vojvođanske brigade da prisile njemačku 104. lovačku diviziju i druge jedinice, koje su noću između 12. i 13. maja stigle do Poljane, da polože oružje bez prolijevanja krvi — ostala su bez efekta. Zato su morali otvoriti vatru kada je njemačka kolona krenula. Poginuo je i ranjen veliki broj njemačkih vojnika, a razoružano je 11.250 vojnika i starješina.²⁴ U toku 14. maja ustaške snage su potisnule jedinice 51. divizije iz rejona Dravograda, prema položajima naših snaga na Poljani, gdje su se nalazile jedinice Tomšičeve brigade, dijelovi Šlandrove i Sedme vojvođanske brigade. Sa tom ustaškom grupaci-

²⁴ Petar S. Brajović, *Konačno oslobođenje*, str. 524—549; France Strle, *Veliki finale na Koroškem*, str. 253—266.

jom vođene su teške borbe u toku cijelog dana, i tek kada je komanda 5. britanskog korpusa odbila da uspostavi kontakt sa ustaškim generalima koji su predvodili tu grupaciju, ustaše su prihvatili pregovore sa nama. Pregovorima u Pliberškom Gradu, 15. maja oko podne, prisustvovali su brigadir Skot, komandant 14. divizije Ivan Kovačić i politički komesar 51. divizije Milan Basta koji je vodio pregovore, a sa ustaške strane — grupa njihovih generala. Brigadir Skot je podržao sve naše zahtjeve da se ustaše predaju jedinicama Jugoslovenske armije, što su ovi uporno željeli da izbjegnu, svjesni svojih zločina u ratu. Prema podacima iz monografije »Treća armija«, 15. maja je zarobljeno i razoružano više od 30.000 neprijateljskih vojnika i oficira (uglavnom domobrana i ustaša i oko 8.000 četnika), zajedno sa njihovim komandama. Između ostalih, zarobljeno je 12 ustaških generala i cjelokupno crnogorsko četničko rukovodstvo.²⁵

Tako je 15. maja 1945. godine, sedam dana nakon zvanične kapitulacije njemačkih oružanih snaga, izvojevana konačna sloboda i na našem tlu. Spajanjem motorizovanog odreda Četvrte armije i divizija Treće armije sa jedinicama Četvrte operativne zone bio je definitivno zatvoren strateški obruč oko njemačkih i kvislinških snaga, i slomljen poslednji neprijateljev otpor na tlu Jugoslavije. U toj velikoj bici i pobjedi zapažen doprinos dale su i jedinice Četvrte operativne zone Slovenije, smjelo i hrabro izvršavajući sve zadatke koji su pred njih postavljeni. Njihov doprinos i angažovanje došli su do izražaja naročito u trenutcima zatvaranja i presijecanja puteva kojima su njemačke i kvislinške grupacije pokušavale da se izvuku iz naše zemlje, i kasnije — u procesu njihovog zarobljavanja i razoružavanja.

Svi ti uspjesi i pobjede ne bi bili mogući ni ostvareni bez zajedničkih dejstava velikog broja jedinica Jugoslovenske armije, prije svega Treće i Četvrte armije, i svih drugih, koje su izvršavale zadatke jedinstvenog plana završne ofanzive za konačno oslobođenje zemlje. U toj velikoj i zamašnoj operaciji na teritoriji Slovenije učestvovalo je nekoliko desetina brigada iz svih krajeva Jugoslavije, čiji su borci i starješine pripadali svim njenim narodima i narodnostima. U krvavom ratnom okršaju, konačno je izvojevana sloboda i ostvareno bratstvo i jedinstvo koje je plaćeno životima najboljih sinova svih naših naroda i narodnosti.

²⁵ Sreta Savić, Žarko Atanasković, *Treća Armija*, Novi Sad 1981, str. 327—328; *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1957, str. 713—715.

Deveti korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u borbi za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja

Pri razmatranju uloge i značaja Devetog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u borbama za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja težište će biti na dva pitanja. Prvo, o značaju i ulozi Devetog korpusa u razvoju narodnooslobodilačke borbe u Slovenačkom primorju, i drugo, o završnim operacijama Devetog korpusa za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja zajedno sa ostalim divizijama Četvrte armije.

Deveti korpus NOVJ izrastao je u toku narodnooslobodilačke borbe na teritoriji koju je Italija anektirala i pod okupacijom držala 25 godina. Zato je narodnooslobodilačka borba u Slovenačkom primorju i njena udarna vojna snaga — Deveti korpus — imala istorijsku misiju, jer su pored opštih ciljeva narodnooslobodilačke borbe i revolucije oružanom borbom stvarani uslovi za priključenje ovih krajeva i naroda njihovoj domovini, socijalističkoj Sloveniji i Jugoslaviji.

Kao i sve jedinice naše narodnooslobodilačke vojske i Deveti korpus nastao je i rastao u skladu sa razvojem narodnooslobodilačke borbe u Slovenačkom primorju. Od formiranja prve partizanske čete u Primorskoj avgusta 1941. godine do narodnog ustanka posle kapitulacije Italije 1943. godine i tzv. Goričkog fronta, snage narodnooslobodilačkog pokreta stalno su narastale, tako da je 22. decembra 1943. godine Korpus i formalno ustanovljen. Ustanak 1943. godine je nešto dosad nezabeleženo u istoriji narodnooslobodilačke borbe u

Sloveniji jer se tada jedinstveno digao sav narod Slovenačkog primorja. Razoružane su tri italijanske divizije, naoružano je oko 15.000 boraca i formirane su dve divizije, Deveti korpus i više brigada i odreda. To je bio jedinstveni borbeni plebiscit primorskog naroda za priključenje Jugoslaviji. Može se reći da jedinice Jugoslovenske armije nisu izbile na Soču 1945. godine već da je na njoj bio Deveti korpus još 1943. godine.

Deveti korpus se nalazio i dejstvovao na izuzetno osetljivom operativnom prostoru, na krajnjem severozapadu Jugoslavije, između teritorija fašističke Nemačke i Italije. Njegovo osnovno operativno područje bilo je između reke Save i železničkih pruga Jesenice — Ljubljana na istoku, Ljubljana — Trst na jugu, i reke Soče i železničke pruge Trst — Gorica — Jesenice na zapadu. Operativno područje Devetog korpusa obuhvatalo je i Benešku Sloveniju, Furlaniju i Reziju — preko Soče, gde je delovao Operativni štab za zapadnu Primorsku. To je prostor preko kojeg su vodile značajne međunarodne komunikacije ka frontovima u Italiji i na Balkanu, a krajem rata je bio neposredno zaleđe oba fronta. Pored toga, Nemci su predviđali organizovanje fronta na južnim obroncima Alpa u Italiji i Sloveniji, a zapadni saveznici su dugo insistirali na iskrcavanju svojih jedinica u Istri. Međutim, razvojem situacije na savezničkim i našim frontovima bilo je očigledno da će se snage saveznika i Jugoslovenske armije sastati upravo na toj teritoriji. Zbog svega toga, vojno-politički položaj Devetog korpusa je bio izuzetno složen i težak. Operativno područje Korpusa je bilo malo po površini ali veoma komunikativno, sa brojnim dolinama i visokim planinama, što je njegovim jedinicama otežavalo manevar. Komunikacije koje presecaju taj prostor omogućavale su lakši i brži manevar neprijateljevih snaga. Zasluga što je Deveti korpus uspešno obavio svoju istorijsku ulogu pripada, pre svega, izuzetno dobroj i elastičnoj organizaciji i rukovođenju, kao i potpunoj podršci i pomoći stanovništva Slovenačkog primorja.

Operativni položaj Devetog korpusa imao je veliki uticaj na nastanak i razvoj oslobodilačkog pokreta u Italiji i Austriji. On se ispoljavao na dva načina. Prvo, Deveti korpus je svojim borbenim dejstvima moralno podsticao narod na ustanak i jačao duh otpora u ovim oblastima, i drugo, pružao je neposrednu organizacijsku, vojnu i materijalnu pomoć oslobodilačkom pokretu. U martu 1943. godine u Furlaniji je osnovano odeljenje »Garibaldi« a posle kapitulacije Italije u Furlaniji, Slovenačkom primorju i Istri formirano je sedam italijanskih antifašističkih bataljona koji su ubrzo prerasli u

brigade. Kasnije, u avgustu 1944. godine, formirana je divizija »Garibaldi Natisone« koja je novembra te godine ušla u sastav Devetog korpusa, a kasnije, u vreme velike nemačke ofanzive u martu i aprilu 1945. probila se u Notranjsku i prešla u sastav Sedmog korpusa. U sastavu Devetog korpusa bila je i italijanska udarna brigada »Triestina d'Assalto«. Pored italijanskih jedinica u Devetom korpusu bio je i ruski bataljon i francuska četa. U jedinicama je bilo boraca raznih narodnosti, koji su pobjegli iz zatvora i logora u Italiji i Austriji, kao i pripadnika skoro svih naroda i narodnosti Jugoslavije koji su posle kapitulacije Italije prebegli na našu teritoriju. Zato možemo reći da je Deveti korpus po svom sastavu imao višenacionalno obeležje.

Neprijatelj je, neposredno pre naših završnih operacija na operativnom području Devetog korpusa, u decembru 1944. godine, imao 74.114 vojnika u jedinicama različitog sastava. Od početka 1945. godine do kraja rata pristiglo je još oko 12.000 nedićevaca (sprski dobrovoljački korpus), 10.000 četnika (Dinarska divizija popa Đujića i dr.) i oko 10.000 pripadnika kavkaskih, kozačkih i drugih kvislinških jedinica. Deveti korpus je tada imao blizu 10.000 boraca, pa je tako odnos snaga iznosio 7:1 do 10:1 u korist neprijatelja.

Kao uvod u završne operacije možemo istaći najveću i najtežu neprijateljsku ofanzivu, od 19. marta do 1. aprila 1945. godine, u kojoj je na neprijateljskoj strani učestvovalo oko 35.000 vojnika čiji je cilj bio da uništi Deveti korpus i očisti teritoriju Primorske od jedinica NOV i PO Slovenije, organa narodne vlasti i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. Ciljevi neprijatelja bili su veoma radikalni i da su uspjeli imali bi nesagledive vojno-političke posljedice, što bi, verovatno, uticalo na završne operacije za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja i na naše vojne i političke pozicije za priključenje Slovenačkog primorja Sloveniji i Jugoslaviji. Da je neprijatelj uspeo u tim svojim namerama, verovatno bi se na ovom delu naše teritorije sastali zapadni saveznici sa organizovanim kvislinškim jedinicama sa »vladom« iz Ljubljane, čime bi se stvorili uslovi za restauraciju starog režima sa emigrantskom vladom i kraljem na čelu. Pošto je Deveti korpus razbio ovu veliku neprijateljsku ofanzivu, stvorio je povoljne uslove da, zajedno sa Četvrtom armijom učestvuje u tršćanskoj operaciji za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja.

Borbe za oslobođenje Trsta po svojim karakteristikama a i sa aspekta opštenarodne odbrane, zaslužuju posebnu pažnju. To je bilo zajedničko delo stanovništva Trsta (unutrašnjih snaga otpora), jedi-

nica Devetog korprsa i divizija Četvrte armije. Još u avgustu 1944. godine formirana je Komanda grada Trsta, a oktobra 1944. godine Deveti korpus je u Trst poslao radio-stanicu. Grad je prvo bio podjeljen na osam reiona, a kasnije na četiri zone. Formirano je 16 teritorijalnih bataljona sa oko 3.000 ljudi. Osnovan je Slovenačko-italijanski antifašistički izvršni odbor (SIAIO). Kad je 28. aprila počeo napad jedinica Devetog korpusa i 9, 20. i 43. divizije Četvrte armije na Trst, u gradu je izbio narodni ustanak u kome su učestvovali pomenuti bataljoni, kao i stanovnici grada — Slovenci i Italijani. Oni su razoružali neke grupe neprijatelja i prinudili ga da se koncentriše u odvojenim objektima, odakle je nastavio sa odbranom. Time je jedinstven sistem neprijateljeve odbrane grada bio razbijen. Naoružano stanovništvo je, zajedno sa jedinicama Devetog korpusa i Četvrte armije, učestvovalo u napadu na neprijatelja koji je pružio žilav otpor. Pomoć stanovništva je posebno bila značajna jer je njihovo dobro poznavanje grada i prilika u njemu omogućavalo da dostavljaju korisna obaveštenja i da vode naše jedinice kroz ulice Trsta.

Dok su se vodile borbe za Rijeku, Trst i Ilirsku Bistricu, deo snaga Devetog korpusa dejstvovao je u neprijateljevoj pozadini i tako privukao neprijateljeve rezerve i štitio bok i leđa snagama koje su se borile u Trstu i na prostoru Rijeka — Ilirska Bistrica. U borbama za Trst učestvovala je i 30. divizija Devetog korpusa, jedna brigada 31. divizije i tri bataljona Vojske državne varnosti (VDV). Između jedinica Devetog korpusa i Četvrte armije koje su napadale Trst, iako nije bilo prethodnog dogovora, postignut je visok stepen saradnje kako u operativnom tako i u taktičkom pogledu.

Jedinice 31. divizije (dve brigade) bile su usmerene prema Soči. Tako je, 3. brigada 31. divizije, 30. aprila 1945. godine, zauzela i oslobodila Tržič (Monfalcone), a Sedma brigada i bataljon Vojske državne varnosti, zajedno sa Škofjeloškim odredom, 1. maja 1945. godine, oslobodili su Goricu. Bataljoni Operativnog štaba za zapadno primorje, zajedno sa bataljonima italijanskih partizana, zauzeli su Udine, Čedad, Tarčent i tako oslobodili Benešku Sloveniju, Reziju i sve slovenačke krajeve zapadno od Soče. Trst je oslobođen 1. maja, iako je poslednji otpor kod Opčina prestao 3. maja. Tako je Deveti korpus ispunio svoju istorijsku misiju. On je, zajedno sa jedinicama Četvrte armije, oslobodio Trst, a njegove jedinice su oslobodile ostali deo Slovenačkog primorja i slovenačku teritoriju zapadno od Soče i došle na slovenačku etničku granicu. Time su stvorile uslove za konačno priključenje ove teritorije Sloveniji i Jugoslaviji. U svom pohodu sa Trnovskog gozda prema Trstu, Tržiču i Gorici brigade

Devetog korpusa su u Vipavskoj dolini razbile četničke, nedićevske, domobranske i druge kvislinške jedinice i tako ubrzale njihovo povlačenje u Italiju. Snage Devetog korpusa su ujedno i prve naše jedinice koje su se kod Tržiča i na Tagliamentu (Humini) susrele sa zapadnim saveznicima — sa Drugom novozelandskom divizijom britanske Osme armije koja je došla Lombardijskom nizijom.

Kao što sam rekao na početku, cilj mi je bio da iznesem nekoliko svojih zapažanja o ulozi, mestu i značaju Devetog korpusa za oslobođenje Slovenačkog primorja i njegovog priključenja domovini. Time nikako ne želim da umanjim značaj i ulogu Četvrte armije koja je vezala, a zatim u rejonu Ilirske Bistrije razbila glavninu nemačkog 97. armijskog korpusa i prisilila ga na bezuslovnu kapitulaciju i tako podnela glavni teret borbi u završim operacijama za Istru i Slovenačko primorje. Divizije Četvrte armije, opremeljene teškim naoružanjem, odigrale su presudnu ulogu u neposrednom oslobođenju Trsta. Treba naglasiti da je upravo za oslobođenje Trsta i Slovenačkog primorja, kao malo gde, prolivena krv boraca svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Tadašnji komandant Četvrte armije, general-lajtnant Petar Drapšin je rekao: »Oslobođenje onog dela Slovenije koji je anektirala fašistička Italija zajedničko je delo boraca Četvrte armije, ali na prvom mestu to je velika zasluga slovenačkog Devetog korpusa.«*

Narodnooslobodilački pokret u Slovenačkom primorju i Julijskoj krajini i njegova moćna udarna snaga — Deveti korpus — stvorili su istorijske vojne i političke uslove za priključenje ovih teritorija matici zemlji — Sloveniji i Jugoslaviji.

* »Slovenski poročevalec«, od 2. septembra 1945. godine.

Deseti korpus Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije u odbrani „Virovitičkog mostobrana”

Borbe Šestog i 10. korpusa i Sedme banijske divizije u septembru i oktobru 1944. godine na prostorima Podravine, zapadne Slavonije i Bilogore uspješno su završene oslobođenjem Slavonske Požege, Podravske Slatine, Lipika, Pakraca, Daruvara, Grubišnog Polja, Virovitice, Pitomače, Kloštra Podravskog, Đurđevca, Virja i Novigrada Podravskog. Stvorena je velika slobodna teritorija u dolini rijeke Drave koja se čvrsto oslanjala na slobodnu teritoriju brdskog dijela Slavonije i Moslavine. Neprijatelj je i dalje uporno branio komunikacije u dolinama rijeke Save od Zagreba prema Beogradu i Drave od Našica prema Osijeku, kao i u pozadini srijemskog fronta. Bjelovar, Koprivnica i Križevci bila su jaka uporišta kojima je srpiječavao prodor naših snaga prema Zagorju, Zagrebu i Varaždinu.

Ofanzivnim dejstvima Šestog i 10. korpusa i Sedme divizije naneseni su veliki gubici ustaško-domobranskim snagama (oko 10.000 izbačenih iz stroja), pojedine jedinice bile su uništene a zaplijenjena je velika količina različitog naoružanja, municije i druge ratne tehnike. Preostale ustaško-domobranske jedinice oko slobodnog područja koje su kontrolisali Šesti i 10. korpus bez pomoći njemačkog okupatora nisu više predstavljale ozbiljnu snagu koja bi mogla da ugrozi njegovu odbranu. Stvoreni su povoljni uslovi za rad pozadinskih organa Korpusa (područja i komandi mjesta), Narodnooslobodilačkih odbora za mobilizaciju i popunu novim borcima, liječenje i zbrinjavanje ranjenika i prehranu naroda i Narodnoslo-

bodilačke vojske. Ova slobodna teritorija nudila je različite i široke mogućnosti za ofanzivno djelovanje Šestog i 10. korpusa u dolini rijeka Save i Drave s osloncem na brdske masive Papuka, Psunja, Dilja, Krndije, Moslavske gore i Bilogore.

Uspješni završetak batinske bitke, oslobođenje Baranje i prodor jedinica Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije i 12. korpusa kroz Mađarsku u dolinu rijeke Drave i prelazak jedinica 233. streljačke divizije Crvene armije kod Barča na slobodnu teritoriju Slavonije i njihovim ulaskom u Viroviticu i Pitomaču 8. decembra 1944. godine započinju borbe na »Virovitičkom mostobranu«.

Treba reći da je termin »Virovitički mostobran«, pod kojim se podrazumijevaju dejstva jedinica Šestog, 10. i 12. korpusa i dijelova 233. divizije Crvene armije u zimu 1944/45. godine, neprihvatljiv, stoga što pomenute jedinice Crvene armije nisu došle na slobodnu teritoriju Podravine boreći se. Dolina rijeke Drave na odsjeku od sela Molve do Donjeg Miholjca sačinjavala je slobodnu teritoriju koja je bila pod kontrolom NOVJ. Ta činjenica ne može biti zaobiđena u analizi zajedničkih borbi s jedinicama Trećeg ukrajinskog fronta.

Osmog decembra 1944. godine u Štab 10. korpusa, koji se nalazio u Đurđevcu, stigao je oficir za vezu Crvene armije pukovnik Černjavski s prijedlogom da jedna jedinica 10. korpusa forsira rijeku Dravu kod Repaša i razvija svoj napad kroz Mađarsku u pravcu Kapošvara. Komandant Korpusa general-major Vladimir Matetić odredio je da taj zadatak izvrši 32. divizija koja je poslije borbi u okruženju u Presjeki kod Vrbovca stigla na odmor i popunu u Đurđevac. Informacija koju nam je dao pukovnik Černjavski o položaju jedinica Trećeg ukrajinskog fronta u Mađarskoj, kao i o njemačkoj odbrani, bila je nepotpuna, neprecizna i nedovoljno jasna. Komandant Korpusa je donio odluku o forsiranju r. Drave i pored činjenice da je u Koprivnicu, pored Crne legije, prvim svojim dijelovima stigla i Prva kozačka divizija, dok su sela u Prekodravlju (Repaš, Ždala) i prijelaze preko Drave branile ustaške jedinice »bijeje garde«. Ova odluka nije bila rezultat realne procjene operativno-taktičke situacije, koju je u odnosu na neprijatelja i druga moguća iznenađenja u Mađarskoj trebalo sagledati, već iskrena spremnost da se pomogne jedinicama Crvene armije. Operativnih planova o sadejstvu 10. korpusa i jedinica Crvene armije još nije bilo.

Brigada »Pavlek Miškin« forsirala je Dravu 9/10. decembra 1944. iz rejonu Bukevje (Novo Virje), stvorila mostobran, a zatim je

zajedno sa brigadom »Braća Radić« zauzela selo Repas i počela pripreme za napad na selo Ždalu gdje su se povukli ostaci »bijelegarde«. Istog dana Crna legija iz Koprivnice krenula je jačim snagama lijevom obalom Drave da uništi mostobran. Na desnom boku mostobrana u Vizvaru u Mađarskoj otkriveni su dijelovi jedne njemačke divizije. Brigada »Braća Radić« drugog dana je završila pripreme za napad na Ždalu u trenutku kad su jedinice Crne legije nadmoćnijim snagama vršile jake napade na lijevi bok mostobrana kod sela Repas. Ustaške namjere su bile da odsjeku obe brigade na lijevoj obali Drave. Istovremeno, jače snage Prve kozačke divizije zauzele su Novigrad Podravski i vodile žestoke borbe s brigadom »Matija Gubec« kod sela Molve. Štab 32. divizije odmah je shvatio da takvo djelovanje neprijatelja prijeti uništenju brigada »Braća Radić« i »Matija Gubec«. Bez dvoumljenja i uputstava i naređenja od Štaba korpusa, Štab divizije donosi odluku da brigade s lijeve obale Drave odmah prebaci na desnu obalu i diviziju izvuče sa mostobrana i zaposjedne odbranu na pravcu Kloštar Podravski — Đurđevac.

Jedan puk 233. streljačke divizije u međuvremenu je organizirao odbranu u rejonu Pitomače. Taj puk do 24. decembra 1944. godine nije stupao u borbu sa jedinicama Prve kozačke divizije, jer su jedinice 32. divizije zadržavale napredovanje neprijatelja, do 23. decembra sjeverno od sela Kloštar Podravski. Puk 233. divizije u Pitomači ojačan je sa dva bataljona (brigade »Matija Gubec« i Treće brigade Ozne — KNOJ-a) i poslije samo dva dana borbe i potpunog taktičkog okruženja probija se prema položajima 32. divizije na obroncima Bilo-gore (Sedlarice, Turnašica, Vukosavljevica) i zaposjeda položaje za odbranu kod sela Stari Gradac prema Virovitici. Padom Pitomače Prva kozačka divizija imala je duž ceste Pitomača — Virovitica otvoren prostor za napredovanje. Međutim, 233. diviziju u ovoj fazi ojačava 40. divizija Šestog korpusa NOVJ i one uspijevaju da zadrže neprijatelja u njegovom prodoru prema Virovitici.

Pokret Prve hrvatske udarne ustaške divizije preko Bjelovara i Šandrovca i dalje u pravcu Podravine još više je pogoršao situaciju na širem rejonu odbrane Virovitice. Tridesetdruga divizija i Prva zagorska brigada na Bilo-gori bile su nedovoljne, a osim toga i premorene u toku petnaestodnevnih borbi da zaustave nadmoćnije snage neprijatelja. Tada je Štab 10. korpusa uputio odmornu 33. diviziju iz Moslavine na Bilo-goru, koja je ojačala odbranu 32. divizije i Prve zagorske brigade. Bile su to dovoljno jake snage koje su najneposrednije počele ugrožavati desni bok Prve kozačke divizije

koja je prekinula svoje napredovanje i prešla u odbranu. Osjetivši čvrstinu odbrane na pravcu Virovitice Prva hrvatska ustaška divizija usmjerava težište svojih napada preko istočnih obronaka. Bilo-gore sa očiglednim ciljem da odbaci jedinice 10. korpusa sa tih izuzetno značajnih odbrambenih položaja, koji su najdirektnije i najneposrednije ugrožavali napredovanje dolinom Drave prema Virovitici.

Danas se iz mnogih raspoloživih naših i neprijateljevih dokumenata može ocijeniti da je komandu 69. rezervnog njemačkog armijskog korpusa požurivala njemačka Vrhovna komanda i komandant Jugoistoka general-pukovnik Ler. Njihov plan je bio da se očisti desna obala Drave od Koprivnice do Osijeka, zauzme Virovitica i presječe veza s Mađarskom kod Barča, uspostavi operativno-taktičko sadejstvo između Druge oklopne armije u Mađarskoj i njegovih jedinica na srijemskom frontu i oslobodi dolina rijeke Drave za povlačenje njemačkih trupa iz Jugoslavije.

Borbe na »Virovitičkom mostobranu« trajale su 62 dana. Neprijatelj je izvodio napade sa Prvom i Drugom kozačkom divizijom, Prvom hrvatskom ustaškom divizijom i kasnije Petom ustaško-domobranskom divizijom. Početkom februara 1945. uvedene su u borbu 7. SS »Princ Eugen«, 297. divizija i grupa »Fišer« na pravcu Našice — Virovitica. Zadnjih dana borbi na »mostobranu« neprijatelj je upotrijebio šest divizija i jednu borbenu grupu sa 50 tenkova i dosta artiljerije protiv sedam naših divizija (12, 16, 32, 33, 36, 40, i 51. — ukupno 22. brigade). U operativnom sastavu Treće armije bilo je preko 50.000 naoružanih boraca.

Posebno treba naglasiti da jedinice Šestog i 10. korpusa nisu imale dovoljno artiljerije i minobacača i one su uglavnom vodile borbu lakim pješadijskim oružjem za koje nije bilo dovoljno municije. Protivavionskog oružja nije bilo, a protivtenkovskog vrlo malo, dok sa podrškom vlastite avijacije i tenkova nismo mogli računati. Jedinice 10. i Šestog korpusa u tom pogledu bile su u neravnopravnom položaju prema neprijatelju. I pored tih činjenica odbrana »Virovitičkog mostobrana« bila je neprekidna, čvrsta, uporna i žilava. U vrijeme dvomjesečnih borbi na »Virovitičkom mostobranu« gubici su bili: 10. korpus — 370 mrtvih, 1.996 ranjenih, 188 nestalih i 39 zarobljenih; Šesti korpus — 120 mrtvih, 385 ranjenih, 73 nestala i 3 zarobljena; 12. korpus — 212 mrtvih, 360 ranjenih i 547 nestalih. Ukupno: 702 mrtva, 2.741 ranjena, 808 nestalih i 42 zarobljena borca.

Borbe na »Virovitičkom mostobranu« treba posmatrati u okviru jedinstvenog strategijsko-operativnog plana NOVJ, odnosno Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje naše zemlje i operativnog sadejstva sa Trećim ukrajinskim frontom u dolini rijeke Drave i u Srijemu. Stoga, ne ulazeći u šire analize nekih pretpostavki i tvrdnji napomenuću samo one koje danas traže potpunije i preciznije odgovore. Odmah poslije formiranja Treće armije njen komandant, general-lajtnant Kosta Nađ, izdao je 4. januara 1945. godine štabovima Šestog i 10. korpusa naređenje u kojem se između ostalog kaže:

»Pred nas se postavlja kao osnovni zadatak održati po svaku cenu operativno područje na sektoru Virovitica — Podravska Slatina — Našice i time omogućiti prebacivanje snaga 12. korpusa sa leve na desnu obalu Drave u Slavoniju, a potom osigurati snabdevanje naših jedinica sa teritorije Vojvodine i oslobođenog dela Mađarske. Po prebacivanju svih jedinica 12. korpusa predstoji grupisanje glavnine snaga naše Armije u cilju odlučnog napada na neprijateljske snage i komunikacije u dolini Save u Slavoniji, pravcima koji će biti naknadno određeni.«¹

Početkom januara 1945. godine 10. korpus sa 32. i 33. divizijom i Prvom zagorskom brigadom i dijelovima 40. divizije izveo je protivudar općim pravcem Špišić — Bukovica — Sedlarica koji je uspješno završen odbijanjem neprijatelja do Pitomače. Odbrambena dejstva na tom pravcu u toku januara pokazala su dovoljnu čvrstinu, a dolaskom 36. divizije na pravac Virovitica — Pitomača odbrana je ojačana. Isto je bilo i na pravcu Virovitica — Podravska Slatina gdje su uspješno vodile borbe 16. i 51. divizija. Tada je objektivno postojala najpovoljnija mogućnost za stvaranje jedne operativno-taktičke grupe od dvije divizije, najmanje, za izvođenje šireg manevra i napade iz pozadine po nastupajućim kolonama neprijatelja prema mostobranu ili kroz Slavoniju preko Papuka, Krndije i Dilja u pozadinu srijemskog fronta. Štab Treće armije mogao je tada započeti realizaciju operativnog plana dejstva (od 4. januara 1945. godine). Umjesto da je Armija glavinom snaga prešla u odlučne napade i preuzela inicijativu, ona je produžila dugotrajne i iscrpljujuće borbe u nepovoljnim zimskim uslovima sve do napuštanja odbrane »Virovitičkog mostobrana« 9. februara 1945, kada su se sve divizije 12. korpusa povukle na lijevu obalu Drave u Mađarsku i Baranju.

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom V, knj. 37, dok. 13, str. 56/57.

Ako bi borbe na »Virovitičkom mostobranu« razmatrali samo sa stanovišta rezultata koje su ostvarili učesnici onda se može konstatovati:

— Treći ukrajinski front je imao čvrstu i sigurnu odbranu svog lijevog krila u trajanju od dva mjeseca, što mu je omogućavalo potrebne pripreme za završnu operaciju uništenja Hitlerovskih armija na tlu Mađarske i Austrije;

— Nijemci su učvrstili front na Dravi, od desnog krila Druge oklopne armije u Mađarskoj do srijemskog fronta, i bolje osigurali puteve za izvlačenje svojih snaga iz Jugoslavije dolinom Drave. Koliko je za Nijemce bilo važno očistiti desnu obalu Drave do Osijeka potvrđuje i početak protivofanzive u Mađarskoj od Blatnog jezera prema Budimpešti nazvanoj »Proljetno buđenje« koja je započeta 6. marta 1945. godine, a prethodilo joj je stvaranje mostobrana na lijevoj obali Drave kod Donjeg Miholjca i Valpova;

— Treća armija braneći uporno »Virovitički mostobran« morala je odustati od svog ofanzivnog djelovanja na neprijateljeve snage i komunikacije u dolini Save u Slavoniji, što je poslije pada Virovitice u neprijateljeve ruke otežalo položaj i djelovanje Šestog i 10. korpusa koji su početkom januara 1945. zajedno s 12. korpusom u sastavu Armije bili sposobni da svojim ofanzivnim djelovanjem u Slavoniji ubrzaju slamanje srijemskog fronta i time oslobode deo svojih snaga za zatvaranje puteva kojima su se izvlačile Lerove grupacije kroz Štajersku i Korušku za Austriju.

U borbama na »Virovitičkom mostobranu« stečena su bogata iskustva u primjeni taktike, u rukovođenju i komandovanju, organizaciji i izvođenju borbenih dejstava. Treba istaći da u borbenim dejstvima na »Virovitičkom mostobranu« jedinice NOVJ tako reći preko noći napuštaju partizanski način ratovanja, u kojem su dominantni bili napad i iznenađenje i prelaze na odbrambena dejstva koja uspješno izvođe protiv nadmoćnijeg i tehnički bolje opremljenog neprijatelja, bez podrške vlastite artiljerije, avijacije i tenkova, bez potrebnog iskustva i tehničke opremljenosti.

Jedinice 10. korpusa NOVJ (32. i 33. divizija i Prva zagorska brigada) od prvog dana su prihvatile žilave i iscrpljujuće borbe u odbrani i uspješno su odoljevale napadima Prve kozačke, Prve hrvatske ustaške divizije i Crne legije nemajući uvijek dovoljno municije za pješadijsko oružje, što pretrpljeni gubici najbolje potvrđuju.

U tim borbama stekli smo dragocjeno iskustvo i saznanje o tome kolika je bila pomoć našim jedinicama dobro poznavanje zem-

ljišta i svestrana podrška naroda. Narod i njegova omladina, koji su masovno učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi, na svakom su koraku pritjecali u pomoć, naročito pri evakuaciji i zbrinjavanju ranjenih, promrzlih i poginulih boraca. Organizovanje ishrane i snabdijevanje toplim jelima i napicima u tim zimskim uslovima mnogo je pomoglo da bude manje bolesnih i promrzlih boraca. U najtežim situacijama borci su uvijek osjećali brigu i neposrednu podršku naroda Slavonije, Bilo-gore, Kalnika, Moslavine i Podravine.

Posebno treba naglasiti da su jedinice 10. korpusa na svojoj teritoriji vodile borbu s najelitnijim i najkrvoločnijim jedinicama, kao što su bile Pavelićev tjelesni zdruk i Crna legija. Moralno-politički faktor bio je najbolje i odlučujuće oružje čime je stvaran visok borbeni moral, svijest, požrtvovanost i zalaganje u borbi. U pravom svom značenju on se pokazao prvih dana borbi 32. divizije na »Virovitičkom mostobranu« kad je divizija morala voditi neravnopravnu borbu sa Prvom kozačkom divizijom i Crnom legijom za vrijeme povlačenja s mostobrana na lijevu obalu Drave. Samo u šest dana borbi bilo je izbačeno iz stroja preko 300 boraca i 50 starješina među kojima su bili komandant brigade i bataljona i veći broj političkih komesara i delegata.

Tajne mnogih naših uspjeha i borbenosti bile su u visokoj svijesti i odgovornosti ljudskog faktora, članova Partije i SKOJ-a kojih je u divizijama i brigadama bilo oko 30 odsto i vrlo povoljnog socijalnog boračkog sastava — 45 odsto je bilo radnika i školovanih ljudi a 55 odsto seljaka koji su najvećim dijelom dobrovoljno stupili u narodnooslobodilačku borbu.

Pukovnik
BORO MITROVSKI

Petnaesti makedonski udarni korpus u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije

Ubrzo nakon oslobođenja Makedonije, novembra 1944. godine, usledile su opsežne kadrovske, organizacijske i materijalno-tehničke pripreme za osposobljavanje jedinica 15. makedonskog korpusa i dalja dejstva u završnoj ofanzivi naše armije. Naredbu o reorganizaciji jedinica Narodnooslobodilačke vojske Makedonije doneo je Glavni štab Makedonije već 6. decembra. Rasformirani su štabovi dotadašnjeg 16. i Bregalničko-strumičkog korpusa, a reorganizovan je 15. korpus, u čiji su sastav ušle dve udarne divizije — 42. i 48. Prvu su sačinjavale 3. i 16. makedonska i 7. albanska udarna brigada (tada zvana šiptarska), a drugu — 1, 2. i 14. makedonska udarna brigada. Za obe divizije predviđene su i po jedna artiljerijska brigada, čije je ljudstvo ubrzano osposobljavano u Artiljerijskom nastavnom centru u Skoplju.

Uključivanje tri najstarije makedonske brigade u sastav Korpusa — Prve, Druge i Treće, imalo je izuzetan moralno-politički i borbeni značaj. To su bile jedinice velikog ratnog iskustva, koje su se proslavile u dotadašnjim borbama protiv okupatora i kvislinških snaga, naročito u vreme februarskog pohoda, u slamanju prolećne ofanzive nemačkih i bugarskih fašističkih okupatora u istočnoj, južnoj i zapadnoj Makedoniji, i konačno — u završnim operacijama za oslobođenje Makedonije u kojima su se, takođe, istakle i ostale brigade ovog korpusa. Za mlade i nove borce koji su se dobrovoljno uključili u sastav Korpusa ili su u međuvremenu mobilisani, orga-

nizovana je borbeno, stručna i moralno-politička obuka u trupnom centru u Tetovu. Imajući u vidu predstojeće operacije u sremskoj ravnici, Glavni štab Makedonije organizovao je u Skoplju dva kursa za starešine: oficirski — za više vojne rukovodioce brigadnog i bataljonskog nivoa, i trupni — za komandire četa i vodova.

Kroz jedinice Korpusa prošlo je od 24.000 do 25.000 boraca i starešina. Ako se analizira njegov sastav, može se reći da je 15. makedonski korpus bio u pravom smislu reči korpus bratstva i jedinstva. U njemu je, prirodno, bilo najviše Makedonaca, ali je bilo dosta Albanaca, Srba, Turaka, Muslimana, Vlaha, Roma i pripadnika drugih narodnosti i etničkih grupa Makedonije. Gotovo da nije bilo grada i sela u Makedoniji iz kojeg nije bilo bar nekoliko boraca u sastavu Korpusa. Zahvaljujući angažovanju partijskih i skojevskih organizacija, koje su intenzivno objašnjavale značaj odlaska makedonskih jedinica na front radi učešća u operacijama za konačno oslobođenje zemlje, taj je zadatak shvaćen kao izuzetna čast i poverenje. To potvrđuju i mnogobrojni zahtevi boraca i kompletnih jedinica da budu uključeni u sastav Korpusa, što je već samo po sebi predstavljalo najpouzdaniji pokazatelj visoke patriotske svesti i moralno-političke snage radnih ljudi i građana Makedonije, posebno njene omladine.

Transport jedinica 15. korpusa iz Makedonije u Srem obavljen je od 10. do 16. januara 1945. godine. Prebačene su obe divizije, izuzev artiljerijskih brigada, koje su stigle 1. i 2. marta zbog duže obuke. Korpus je razmešten u Zemun, Staru i Novu Pazovu, Batajnicu, Surčin, Stare i Nove Banovce, a odmah nakon dolaska uspostavljen je kontakt sa organima narodne vlasti i društveno-političkim organizacijama. Zahvaljujući tome, celokupna politička i kulturno-prosvetna aktivnost stanovništva i jedinica odvijale su se koordinirano i prema zajedničkom planu i dogovoru.

Na novoj prostoriji Korpus je reorganizovan po novoj formaciji, a organizovano je i polaganje zakletve (svečane obaveze) u svim jedincama. Reorganizovanje je završeno do 10. marta. Prosečno brojno stanje brigada iznosilo je oko 1.700 boraca i starešina, a divizija — oko 7.000 ljudi. Za popunu jedinica organizovana je i korpusna dopunska brigada, jačine oko 4.000 ljudi. Do sredine marta pristiglo je i novo oružje i tehnička oprema za obe divizije (od sovjetske armije), što je višestruko povećalo borbeni efekat i vatreni učinak jedinica. Novo oružje imalo je poseban značaj za moralni podsticaj i učvršćenje kohezije snage boračkog i starešinskog sastava i jedinica u celini. Obe divizije su imale, na primer, oko

100 artiljerijskih i minobacačkih oruđa, a sa minobacačima kalibra 82 mm preko 200 oruđa raznih kalibara, što je predstavljalo izuzetnu vatrenu moć za tadašnje uslove ratovanja.

Pripremanje Korpusa za učešće u završnim operacijama zahtevalo je intenzivne vojne i političke pripreme jedinica. Za nepuni mesec dana trebalo je obučiti nekoliko hiljada boraca da rukuju novim oružjem, a još složenija je bila borbena obuka: otvaranje prolaza kroz minska polja, podilaženje, sinhronizovani juriš sa dejstvom soptsvene artiljerije, uništavanje otpornih tačaka, utvrđenih objekata, i drugo. Da bi se u tako kratkom vremenu postigao što veći uspeh u obuci, radilo se bez predaha i po 12 časova dnevno. Organizovana su takmičenja između jedinica i pojedinaca u savlađivanju tehnike i upotrebe oružja, gotovo svakodnevno su izdavani bilteni i zidne novine, u kojima su saopštavani rezultati obuke i takmičenja, organizovani su kursevi za starešinski kadar u brigadama, divizijama, pri Štabu Korpusa i Generalštabu Jugoslovenske armije. Pokretačku snagu svih tih zadataka i obaveza činile su partijske i skojevske organizacije u jedinicama. Njihovo brojno stanje bilo je na nivou većine brigada i divizija naše armije, i u proseku je dosegalo četvrtinu ili trećinu ukupnog brojnog stanja. U jedinicama 42. divizije, na primer, prema izveštaju divizijskog komiteta Centralnom komitetu KPJ od 4. aprila 1945. godine, bilo je ukupno 715 članova Partije, 286 kandidata za članove Partije i 1.057 skojevaca, odnosno 2.058 komunista na oko 7.000 ljudi, koliko je divizija u to vreme imala. Sličan je odnos bio i u 48. diviziji.

Proboj sremskog fronta

U proboju neprijateljeve odbrane na sremskom frontu, zajedno sa ostalim jedinicama Prve armije, aktivno su učestvovala i jedinice 15. makedonskog korpusa — 48. i 42. divizija. Prva je (bez 14. brigade, koja je privremeno pridata 21. diviziji do oslobođenja Vinkovaca) zadržana u drugom ešelonu Armije, na pravcu glavnog udara, i uvedena u borbu u zoni prodora 21. divizije prema selima Ilača i Šidski Banovci, a 42. divizija je angažovana u pravcu Tovarnika. Kako su obe divizije uvele u borbu sve snage, u divizijsku rezervu su određene prištapske jedinice (što se ne uobičava), ali one nisu upotrebljene u prvim danima borbe.

Ojačana jednim inženjerskim bataljonom armijske brigade, i disciplinskim bataljonom Prve armije, ali bez jednog divizionu sop-

stvene artiljerijske brigade, koji je privremeno pridat 6. diviziji, 42. divizija je dobila zadatak da izvrši proboj neprijateljeve odbrane na odseku fronta: Trunićev salaš — zaselak Gradine, grupišući glavne snage prema selima Ilinci i Tovarnik. Širina fronta proboja divizije iznosila je oko 14 km. Pred njenim jedinicama nalazili su se izuzetno utvrđeni neprijateljevi položaji, naročito u selu Tovarnik, a situaciju su otežavali i brojna minska polja pred frontom divizije, koja su uz to bila i nedovoljno očišćena. Imajući u vidu sve pomenute okolnosti, od kojih su neke bile karakteristične za sremski front u celini, tj. za sve jedinice Prve armije koje su uzele učešća u probou neprijateljevih položaja, može se postaviti pitanje nije li front proboja 42. divizije bio isuviše širok. Pitanje je interesantno i stoga što većina jedinica 42. divizije nije imala gotovo nikakvih iskustava u toj vrsti borbenih dejstava, naročito u probou kroz gusto posejana minska polja. Zato je i cena proboja morala da bude neuobičajeno visoka. Prilikom oslobođenja Tovarnika, Ilinaca i drugih naseljenih mesta u zoni proboja samo prvog dana borbi Korpus je imao 236 poginulih i 565 ranjenih boraca, od kojih u jedinicama 42. divizije — 140 poginulih i 408 ranjenih.

Proboj sremskog fronta pokazao je, međutim, da su jedinice 15. korpusa potpuno osposobljene i borbeno spremne za izvršenje najtežih ratnih zadataka. U prvih nekoliko dana borbi zabeleženo je mnoštvo primera hrabrosti boraca i starešina, a nisu bili retki slučajevi da su starešine ličnim primerom prednjačile u jurišima i uništavanju neprijateljevih otpornih tačaka. Zahvaljujući svemu tome, Korpus je u potpunosti izvršio postavljeni zadatak.

Da bi što potpunije i efikasnije iskoristio uspeh postignut u toku prvog dana proboja, Štab Armije je već drugog dana izdao zapovest divizijama i Štabu 15. korpusa da, bez predaha, produže gonjenje neprijatelja i potpuno razbiju i unište njegove snage na sremskom frontu. U skladu s tim, na Vinkovce su orijentisane 21. i 48. divizija, uz podršku tenkova. One su oko 19 časova 13. aprila oslobodile grad. Gubici 48. divizije iznosili su 16 poginulih, 50 ranjenih i 26 nestalih, od kojih najveći broj u neposrednoj blizini grada.

Četrnaestog aprila stigla je pohvala vrhovnog komandanta maršala Tita za uspešno završene dvodnevne operacije, što je bio veliki podstrek za dalja naprezanja.

Učešće 42. i 48. divizije u probouju utvrđene linije Đakovo — Strizivojna — Vrpolje — r. Sava

Štab Prve armije nije očekivao da će neprijatelj pružiti veći otpor na toj liniji, kao što se nije znalo i da je neprijatelj ranije pripremio tu liniju za odbranu. Misliło se na oslobođenje Slavonskog Broda. Analogno takvoj proceni postavljeni su i zadaci divizijama 15. korpusa, koje su gotovo iz pokreta morale da se razvijaju i stupaju u borbu.

Na liniji Đakovo — Vrpolje — r. Sava vođene su izuzetno žestoke borbe od 14. do 17. aprila. Naročito teške gubitke pretrpela je Treća makedonska brigada u noćnoj borbi 15/16. aprila kod Ančića Stana i Vrpolja: 110 boraca je poginulo, 140 ranjeno i 44 nestalo. Neprijatelj se poslužio lukavstvom — pustio je naše jedinice, koje su bile u borbenom zanosu, da uđu u Vrpolje, a onda je zatvorio obruč oko njih i zasuo ih snažnom automatskom, artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Osnovna greška je bila u tome što noćni napad na Vrpolje nije izveden koordinirano, iako je bilo predviđeno da jednovremeno pređu u napad sve četiri brigade — Prva, Druga, Treća i Četrnaesta. Međutim, kako su Prva, Druga i Četrnaesta brigada zakasnile nekoliko časova, jer su čekale popunu municijom, Štab divizije, izgubivši vezu sa brigadama, nije mogao da utiče na sinhronizovanje zajedničkih dejstava, pa je u napad krenula samo Treća brigada. Uz sve to, Štab divizije nije bio sasvim upoznat sa situacijom zbog prekinute telefonske i radio-veze, pa nije mogao ni da interveniše u trenucima najveće krize za brigadu.

Ukupni gubici Korpusa na liniji Budrovci — Piškorevci — Strizivojna — Vrpolje iznosili su 370 poginulih, preko 970 ranjenih i oko 100 nestalih (od kojih se većina vratila u svoje jedinice). Neprijateljevi gubici bili su veliki, ali o njima nisu sačuvani pouzdani podaci.

Oslobođenje Slavonske Požege

Sledeći veliki uspeh jedinica 15. korpusa bio je oslobođenje Slavonske Požege. U napadu su zajednički učestvovalе 42. i 48. divizija, ali je sada koordiniranje dejstava brigada i divizija bilo gotovo bez ijednog propusta. Skupo plaćeno iskustvo Vrpolja bila je dobra opomena i putokaz kako treba organizovati i sinhronizovati veće i zamašnije akcije za oslobođenje gradova. Položaji neprijatelja u

Slavonskoj Požegi okruženi su skoro istovremeno sa sve četiri strane, a od izuzetnog značaja bio je vešti i smeli manevar boraca 3. bataljona Prve makedonske brigade, koji su se prikriveno zabacili u neprijateljevu pozadinu i zatvorili mu sve pravce za izvlačenje kod s. Brestovca prema Novoj Gradiški. Posada u Slavonskoj Požegi bila je time potpuno odsečena od drugih neprijateljevih snaga, pa su joj tako i naneti teški gubici: oko 550 ubijenih, preko 350 ranjenih i više od 960 zarobljenih vojnika, podoficira i oficira, što je bio jedan od najvećih uspeha Korpusa. Uz to, zaplenjena je i velika količina oružja, municije i druge ratne opreme, a u ruke naših jedinica palo je i nekoliko velikih skladišta ratne spreme.

Oslobođenjem Slavonske Požege, 21. aprila, završena je poslednja velika akcija 15. korpusa kao formacijske celine. Neposredno nakon toga rasformiran je Štab Korpusa, a obe njegove divizije — 42. i 48. stavljene su pod neposrednu komandu Štaba Prve armije. Starešinski sastav Štaba Korpusa raspoređen je u 42. i 48. diviziju, čime su osetno ojačani njihovi štabovi i štabovi brigada, a od nemalog značaja bio je i moralni efekat te mere.

Proboj tzv. Zvonimirove linije, na r. Ilovi

Od 25. aprila do 3. maja, u drugoj etapi ofanzive, jedinice 42. i 48. divizije bile su orijentisane na slamanje utvrđenog neprijateljevog odbrambenog sistema na r. Ilovi, tzv. Zvonimirove linije. Jedinice 42. divizije vodile su žestoke borbe kod s. Antunovac, Poljana, Janja Lipa, Jamarica i Međurič, a 48. divizije — kod Uljanika, Blagorodovca, Garešnice i Hercegovca. U sumrak 28. aprila neprijatelj je izvršio snažan protivudar iz s. Poljane (angažujući jake snage 7. SS divizije »Princ Eugen«) radi proboja fronta 42. divizije, a istovremeno je delom snaga 7. SS divizije i glavniom 9. ustaško-domobranske divizije izvršio siloviti ispad iz Garešnice u levi bok jedinica 48. divizije. Iznenadne žestinom i snagom udara nemačko-ustaških trupa, naše jedinice su bile prisiljene da se povuku na nove položaje, ali su pri tome pretrpele i osetne gubitke: 42. divizija — oko 1.100 izbačenih iz stroja (oko 200 poginulih, preko 650 ranjenih i blizu 250 nestalih), a 48. divizija — 485 izbačenih iz stroja (88 poginulih, oko 380 ranjenih i 17 nestalih).

Bilo je više razloga za tako teške gubitke: 1. zbog pomanjkanja municije izostala je artiljerijska i minobacačka podrška jedinica, čime je osetno umanjena vatrena moć i snaga glavnog ešelona obe

divizije; 2. izviđačka i obaveštajna služba nisu uspele da pravovremeno prikupe verodostojne podatke o neprijateljevim stvarnim snagama, tako da su mnoge procene bile nerealne (i nemačke i kvislinške snage su višestruko potcenjene); 3. jedinicama su često mejnani zadaci i izdavana protivurečna naređenja, što se negativno odražavalo na tempo njihovog nastupanja i sputavalo inicijativu i odgovornost štabova i starešina; 4. u nekoliko kritičnih situacija došlo je do zastoja i prekida veza, tako da pretpostavljeni štabovi nisu mogli blagovremeno uticati na dejstvo jedinica.

Zastoj u dejstvima 42. i 48. divizije, kao i ostalih jedinica Prve armije, bio je, međutim, kratkotrajan i bez većeg uticaja na tok operacija u celini. Već 3. maja su jedinice Prve armije uspele da ovladaju mostobranom na r. Ilovi, nakon čega je nastavljeno nezadrživo nastupanje ka Zagrebu, i dalje na zapad. Ponovno su došli do izražaja visoki borbeni kvaliteti gotovo svih jedinica Prve armije, a starešinski i borački sastav je — kao i u prethodnim bitkama i borbenim dejstvima — ispoljio izuzetan moral, elan i visoki stepen osposobljenosti za dejstva u najtežim ratnim uslovima.

U borbama za oslobođenje Zagreba učestvovala su i jedinice 48. divizije, dok je 42. divizija bila u armijskoj rezervi u rejonu Dugo Selo — Sesvete. Nakon oslobođenja Zagreba, 10. maja, 42. divizija je upućena u zapadnu i centralnu Bosnu radi čišćenja te teritorije od zaostalih ustaško-četničkih bandi, a 48. divizija je produžila ka Celju i Dravogradu, gde je uzela učešća u zarobljavanju i razoružavanju glavne neprijateljeve grupacije koja se povlačila iz Jugoslavije.

Bilans dejstava 15. korpusa

Ocenjujući krajnje rezultate i ukupan efekat dejstava 15. makedonskog korpusa u završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje, može se izvući nekoliko opštih zaključaka i ocena trajnijeg značaja i vrednosti.

1. Od svog reorganizovanja, prvih dana decembra 1944. godine, do kraja rata — maja 1945. godine, 15. makedonski korpus je prošao dug borbeni put: od Makedonije, preko Srbije i Hrvatske, do krajnjih severozapadnih granica Jugoslavije, u Sloveniji. Njegove jedinice su aktivno učestvovala i u razbijanju ustaško-četničkih bandi u Bosni i Hercegovini, što je bilo od izuzetnog vojničkog i moralno-političkog značaja, naročito u prvim mesecima nakon završetka

rata. Time je 15. korpus na delu potvrdio da je njegova borbeni i operacijska prostorija cela Jugoslavija i da se podjednako žestoko bori protiv okupatora i domaćih izdajnika u svakom njenom kraju.

2. Operacije 15. korpusa se uslovno mogu podeliti u dve faze: u prvoj je završeno konačno oslobođenje Makedonije, a u drugoj su jedinice 15. korpusa aktivno učestvovali u velikoj i opštoj ofanzivi Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje. Dejstvujući u sastavu Prve armije sve do kraja rata jedinice 15. korpusa su deistvovali u sastavu Prve armije i učestvovali gotovo u svim njenim operacijama — od proboja sremskog fronta do razoružavanja neprijateljeve grupacije u severozapadnim krajevima zemlje. Sve zadatke koje je dobijao, Korpus je izvršio uspešno i bez većih oscilacija. Takvu su ocenu dale i pretpostavljene komande. Pri tome je veoma značajno istaći ratničku povezanost pripadnika 15. makedonskog korpusa sa borcima drugih naših jedinica i iz drugih krajeva Jugoslavije, jer je time, u ratnoj praksi — najsirovijem ispitu — izgrađeno bratstvo i jedinstvo boraca i starešina naše armije i njeno jugoslovensko obeležje.

3. Starešinski i borački sastav 15. korpusa dostojno je predstavljao narode i narodnosti Makedonije, i na delu je pokazao da makedonski narod ne želi da mu se sloboda poklanja, već da se za nju sam bori. On je višestruko doprineo učvršćenju spona i veza sa ostalim narodima Jugoslavije, postavši tako čvrsta karika u novoj jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici.

4. Na svom dugom borbenom putu u završnoj ofanzivi za oslobođenje Jugoslavije. 15. korpus je neprijatelju nanio teške poraze, ali je i sam pretrpeo velike gubitke. Od proboja sremskog fronta do kraja rata, Korpus je imao oko 1.200 poginulih boraca i starešina, 3.360 ranjenih, od kojih je oko 200 umrlo, i oko 370 nestalih, što je u odnosu na ukupno brojno stanje činilo gotovo jednu trećinu. Tako visok postotak izbačenih iz stroja bio je uslovljen, pre svega, izuzetnom žestinom borbi koje su vodile jedinice 15. korpusa, mada su određenog uticaja imale i druge okolnosti: veći broj mlađih i nedovoljno iskusnih boraca, nepripremljenost za frontalna dejstva, relativno mala iskustva štabova u sinhronizovanju sadejstva sa artiljerijom, tenkovima i avijacijom, i drugo. Uostalom, to su bile neke zajedničke karakteristike većine naših jedinica u završnim operacijama, samo su se različito reflektovale u pojedinim operacijama.

General-major
BOJAN POLAK

Druga divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije u završnim operacijama

Formirana marta 1944. godine kao *Vojska državne varnosti*, odnosno državne bezbednosti, Druga divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije imala je u završnim operacijama za oslobođenje zemlje izuzetno značajnu ulogu u pozadini neprijatelja, i to na području čiji je geostrategijski položaj bio specifičan gotovo u svim aspektima.¹ Kada to naglašavamo, imamo u vidu, pre svega, odluku Hitlerove Vrhovne komande još iz jula 1944. godine kojom je bilo predviđeno konstituisanje tzv. predalpskog fronta kao poslednje odbrambene linije na granici Trećeg Rajha, na koju je trebalo da se povuku obe armijske grupacije Grupa armija »C« iz Italije i Grupa armija »E« sa Balkana. U skladu s tim, otpočeli su i intenzivni fortifikacijski radovi za koje su Nemci mobilisali oko 60.000 ljudi u Sloveniji, podvrgavši ih najsurovijem teroru. Tu činjenicu često prenebregavamo u našim analizama istorijskih događaja, iako je to jedan od ključnih elemenata za procenu strategije i politike nemačkih okupatora i svih kvislinških grupacija u Sloveniji — od jeseni 1944. do maja 1945. godine. Strategijski planovi i namere Nemaca bili su mnogo širi i radikalniji nego što se obično misli, kada ih svodimo samo na »odbacivanje partizana od komunikacija«. Tvrditi da su u završnoj etapi rata Nemci želeli u Sloveniji da ostvare, u pr-

¹ Prva slovenačka divizija Narodne odbrane, odnosno Druga divizija KNOJ-a, obrazovana je 3. 12. 1944. godine od tri postojeće brigade Vojske državne varnosti — VDV, koja je tako prestala da postoji. Vojska državne varnosti formirana je marta 1944. od postojećih bataljona, vodova i četa VOS — Varnostnoobavešćevalne službe, i imala je tri brigade i specijalni bataljon.

vom redu, taj cilj — očigledno je velika zablude. Istina je drukčija: njihov strategijski koncept, kada je reč o Sloveniji, zasnivao se na radikalnom čišćenju, raščišćavanju i obezbeđenju područja tzv. predalpske zone, a to je pretpostavljalo likvidaciju Narodnooslobodilačke vojske Slovenije, posebno njenih osnovnih grupacija — Sedmog i Devetog korpusa i Četvrte operativne zone. Da je to tačno, potvrđuje i koncentracija nacističke vojske na ovom području: u jesen 1944. godine bilo je tri puta više neprijateljskih jedinica nego u aprilu 1941. ili nakon kapitulacije Italije, septembra i oktobra 1943. godine.

Karakter i priroda okupacionog sistema Nemaca u Sloveniji bili su u mnogim elementima specifični u upoređenju sa drugim krajevima Jugoslavije. Svu vlast su, praktično, imala dva policijska i SS-štaba — jedan za područje ljubljanske pokrajine, Gorenjske i Štajerske, a drugi za Primorsku. Oba su direktno bila vezana i potčinjena Himleru, što drugim rečima znači da je postojao najčistiji oblik i sistem totalitarne vlasti nacističke partije, Gestapoa i SS-jedinica, pa su čak i dve divizije — stacionirane na ovom području — bile pod komandom SS-štabova. U ljubljanskoj pokrajini su pripadnici tzv. slovenačkog domobranstva bili takođe u sastavu Waffen — SS trupa, a i sve druge kvislinške formacije, koje su bežale iz ostalih krajeva Jugoslavije na zapad, uključivane su odmah u Waffen-SS snage.

Tako su u Sloveniji, početkom 1945. godine, bile dve grupacije jugoslovenskih kvislinga. U *Primorskoj* se nalazio Nedićev Srpski dobrovoljački korpus (jačine oko 8.000 ljudi), Dinarska četnička divizija popa Momčila Đujića (oko 7.000 četnika) i veći broj samostalnih kvislinških grupa iz drugih krajeva, tako da su ukupni efekti ove kombinovane grupacije iznosili oko 20.000 naoružanih ljudi, i svi su bili pod direktnom komandom Gestapoa i SS-jedinica. Uz njih su se nalazila i tri bataljona slovenačkog domobranstva, takođe pod istim patronatom. Sve su ove grupacije bile međusobno tesno povezane u pokušajima da stvore jedinstveni front protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i Jugoslovenske armije koja je nezadrživo nastupala na zapad, pa su čak obrazovale i neku vrstu marionetske vlade, sa patrijarhom Gavrilom na čelu, očekujući da im Nemci i SS-trupe predaju Trst i omogućće zaposedanje Slovenačkog primorja pre dolaska Anglo-amerikanaca. Time je stvoren opasan kontrarevolucionarni mostobran, koji je trebalo likvidirati što brže i radikalnije, jer bi, u suprotnom, mogao da nam nanese ozbiljne probleme i štetu na spoljnopolitičkom planu. Druga kvislinška grupacija bila je u

ljubljskoj pokrajini. Njenu okosnicu je činilo sedam udarnih bataljona slovenačkog domobranstva i veći broj posadnih domobranskih garnizona. Tu su se nalazile i mnoge četničke grupe u ukupnoj jačini od nekoliko hiljada ljudi. U političkoj kombinatorici i strateškim planovima slovenačkih kvislinga iz tzv. Narodnog odbora bilo je predviđeno i dogovoreno da se i ustaške snage iz NDH postupno povlače u ljubljansku pokrajinu, u kojoj je, zatim, trebalo stvoriti jedinstvenu kvislinšku vojsku koja bi povezivala Ljubljanu sa Trstom, i tako se suprotstavila prodoru Jugoslovenske armije u Sloveniju i Istru, odnosno na zapadne i severne granice.

Da bi se to ostvarilo i realizovalo, najpre je trebalo razbiti i uništiti Sedmi i Deveti korpus NOV Slovenije. Taj zadatak je vešto ukomponovan u poslednju strategijsku zamisao nacista, koja se svodila na zaustavljanje sovjetske i Jugoslovenske armije na istočnom frontu i postupno zadržavanje Anglo-amerikanaca na zapadnom i južnom — dok se ne postignu zadovoljavajući uslovi za pregovore i eventualnu predaju. Zbog toga je Himler samonicijativno angažovao Karla Volfa, vođu SS-trupa i policije u Italiji, koji je 9. marta uspostavio kontakt sa Anglo-amerikancima i otpočeo pregovore s njima u Beranu. Predaja Grupe armija »C« potpisana je 29. aprila u Kaserti, a krajnji rok izvršenja određen je za 2. maj. To je omogućilo Nemcima da odmah prebace tri divizije na istočni front, a jedinice 97. korpusa pretpotčine komandantu Jugoistoka, general-pukovniku Aleksanderu Leru, čime je grupacija njemačkih divizija pod njegovom komandom osetno ojačana. Za ovu armijsku grupu više nisu važile odredbe ugovora o kapitulaciji iz Kaserte, i što je još važnije — Nemci su time dobili odrešene ruke za izvođenje zamašne operacije protiv Sedmog i Devetog korpusa, Četvrte operativne zone i divizije KNOJ-a.

Odnos snaga u Primorskoj bio je tih dana 7:1 u korist neprijatelja. Po svim ratnim merilima i kriterijumima — svaki otpor je bio unapred osuđen na neuspeh i neizbežan slom, ali — kao što znamo — ti normativi i takva pravila nisu važila za naše jedinice i našu vojsku. Uprkos izuzetno velikih gubitaka i po cenu najvećih napora, koji su često graničili sa nemogućim — gotovo sve jedinice oba korpusa uspele su da se održe na svom operativnom prosotru i da u odsudnom trenutku smognu snagu da same pređu u pobedonosni juriš, i posednu Soču i Trst.

Činjenica da su jedinice oba korpusa ostale na svojoj operativskoj prostoriji, vezujući znatne snage nemačkih i kvislinških trupa, imala je izuzetan značaj u realizovanju planova naše završne ofan-

zive. Time su, između ostalog, osetno olakšani uslovi za brže i sinhronizovanje napredovanje jedinica Četvrtе i Treće armije, s tim što je prodor Četvrtе armije bio u najjužoj korelativnoj vezi sa dejstvima Sedmog i Devetog korpusa. Razumljivo, konačan obračun je mogao da usledi tek kada su jedinice Četvrtе i Treće armije prodrle dovoljno duboko, i kada je opšti odnos snaga bitno izmenjen u našu korist. To je omogućilo i promenu toka događaja u Primorskoj. Osmog aprila je neprijatelj otpočeo odlučujuću ofanzivu protiv našeg Sedmog korpusa na Krki, Kolpi i u širem području Kočevja, u kojoj je posebna uloga bila dodeljena kombinovanim četničko-nedićevskim snagama. Borbena grupa »Tatalović«, jačine tri puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, dve brigade četnika i jednog nemačkog bataljona iz sastava 188. brdske divizije, a ojačana sa 10 tenkova, dobila je zadatak da izvrši prodor u bok i pozadinu Četvrtе armije i Sedmog korpusa. Međutim, pre nego što je ovaj poduhvat bio i započet — jedinice 20. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije Četvrtе armije izvršile su iznenadan napad, i u munjevitom naletu razbile su Jevđevićeve četnike i treći bataljon 10. SS policijskog puka Nemaca, zauzevši Koritnicu i Knežak. Borci 20. divizije su u silovitom jurišu gotovo pregazili Tatalovićevu kvislinšku grupaciju na njenim polaznim položajima, nateravši je u panično bekstvo. Tako je umesto prodora neprijatelja u bok i pozadinu naše Četvrtе armije otpočelo opkoljavanje nemačkog 27. armijskog korpusa, što je iz osnova promenilo situaciju u našu korist.

Oslobođenje Pivke i Postojne, 29. aprila i 1. maja, predstavljalo je uvod u nanošenje konačnog udara i definitivno razbijanje nemačko-kvislinške grupacije na našim zapadnim granicama. Kada su 29. aprila saznale za slom Tatalovićeve grupacije i ustanak radničkih bataljona u Trstu, četnici Dinarske divizije popa Momčila Đujića otpočeli su užurbano povlačenje na desnu obalu Soče. Nije realizovana ni ideja o povlačenju slovenačke domobranske vojske u Primorju i ustaša u ljubljansku kotlinu, jer bi se time izložili opasnostima od okruženja.

Uspesi 20. i 29. divizije odlučujuće su uticali na razvoj događaja i u drugim krajevima Slovenije. Divizija KNOJ-a je glavnu pažnju usmerila na kvislinšku grupaciju u Primorskoj, jer je ona — u datoj situaciji — predstavljala najveću opasnost. Zato je Druga brigada KNOJ-a odmah ojačana jednim bataljonom Prve brigade i orijentisana ka Trstu, u koji je prodirala sa zapadne strane. Nakon kraćih borbi, brigada je osvojila železničku stanicu, zgradu Radio-Trsta, komandu Gestapoa i prodrla u centar grada. Takav prodor

jedinica KNOJ-a bio je omogućen ustankom radničkih bataljona u Trstu.² U dejstvima jedinica KNOJ-a akcije su se odvijale u skladu sa prethodno razrađenim planom Štaba divizije, koji je izrađen još u martu 1945. godine. Sve policijske i gestapovske stanice i objekti u Trstu, zatvor, radio, banke, železnička stanica i svi značajniji objekti — sve je pravovremeno evidentirano i svaki starešina je detaljno upoznat sa objektom na koji dejstvuje njegova jedinica.

U borbama u Primorskoj, a posebno u Trstu, zarobljen je veliki broj esesovaca, policajaca, fašista, četnika i nedićevaca, a više stotina ih je poginulo u uličnim borbama. Borci jedinica KNOJ-a i organi Odeljenja za zaštitu naroda — OZNE raspolagali su gotovo svim važnijim podacima o nacističkom podzemlju i njegovoj agenturi, a o velikom broju kvislinških vođa i glavešina postojali su čak i precizni podaci u našoj kartoteci. Zahvaljujući tome, naši isledni organi i sudovi bili su u mogućnosti da u prvim posleratnim godinama obave složen i delikatan zadatak obračunavanja sa kvislinškim organizacijama i grupama, što bi, očigledno, bilo mnogo teže da divizija KNOJ-a i obaveštajci Ozne nisu u proleće 1945. godine tako temeljito obavili svoj zadatak. S druge strane, nema nikakve sumnje da su najzapaženiju ulogu u sprečavanju planova kvislinga da se međusobno udruže i povežu sa reakcionarnim snagama Zapada i tako omoguće stvaranje petokolonske okupacione zone u Sloveniji — imale jedinice 20. i 29. divizije Četvrte armije, koje su taj monstruozi plan sprečile i u korenu onemogućile svojim udarima, i to upravo u trenucima koji su bili odlučujući. O tome na žalost, historiografija NOR-a još nije rekla svoju poslednju reč

² Mislim da se ustanak radničkih bataljona u Trstu nedovoljno objektivno prikazuje u našoj historiografiji i literaturi. Neopravdano ga potcenjujemo i svodimo na nivo sporadičnog faktora u borbama za oslobođenje grada, čime nanosimo veliku nepravdu tršćanskim radnicima i antifašistima.

General-potpukovnik
ĐURAĐ PREDOJEVIĆ ĐURIN

Pedeset treća divizija u operaciji „Vlaška Mala”

Među brojnim operacijama jedinica Jugoslovenske armije za definitivno oslobođenje naše zemlje, značajno mjesto ima operacija »Vlaška Mala« koju su izvodile jedinice 53. srednjobosanske narodnooslobodilačke udarne divizije u sadejstvu sa ostalim jedinicama Trećeg korpusa NOVJ. Ova operacija, u okviru strategijske ofanzive Jugoslovenske armije, imala je za cilj razbijanje okupatorskih i kvislinških snaga u dolini reke Bosne i na desnoj obali Save. Ona je trajala do 25. maja 1945. godine.

Da bi pojačao snage na sremskom frontu neprijatelj je dio glavnih snaga njemačke Grupe armija »E«, krajem 1944. i početkom 1945. godine, povlačio dolinom rijeke Bosne od Sarajeva prema Slavanskom Brodu. U vezi s tim, Štab Petog (do 25. 04. 1945), odnosno posle preimenovanja Trećeg korpusa (od 26. 04. 1945. godine do kraja rata), u čijem je sastavu bila i 53. divizija, neprekidno je pratio razvoj situacije i naređivao svojim jedinicama stalnu aktivnost i ofanzivnost dolinom Bosne. Cilj je bio uznemiravanje i razbijanje njemačkih jedinica u pokretu i zaprečavanje drumova i željezničke pruge rušenjem i miniranjem kako bi mu sprečavale nesmetano izvlačenje ka severu. Izvršena je popuna naših jedinica ljudstvom, naoružanjem i drugim materijalnim sredstvima za što efikasnija dejstva. Nasuprot tome, i neprijatelj je stalno jačao uporišta i posade u dolini rijeke Bosne za obezbjeđenje kolona u povlačenju. Tako su već početkom januara na ovoj komunikaciji bile locirane jake njemačke i ustaško-domobranske snage. Dolinu rijeke

Bosne tada je obezbjeđivala njemačka 967. tvrđavska brigada čiji je Štab stigao iz Grčke u Derventu krajem 1944. godine.¹ U početku, ona se nalazila u sastavu divizije za specijalnu upotrebu »Stefan«, a kasnije pod komandom 21. i 34. njemačkog armijskog korpusa.² Dolinu rijeke Bosne od Doboja do Žepča kontrolisala je 966. tvrđavska brigada pri 21. njemačkom armijskom korpusu. U to vrijeme, na ovoj liniji, bila je i novoformirana 15. hrvatska divizija koju su sačinjavale 16. ustaški zdrug sa zapovjedništvom u Derventi i 16. pješadijski zdrug sa zapovjedništvom u Doboju. Njen zadatak je bio da obezbjeđuje komunikaciju Zavidovići — Doboj — Slavon-ski Brod.

U januaru i prvoj polovini februara 1945. godine 53. srednjo-bosanska NOU divizija na toj liniji postigla je zapažen uspjeh. Ona je, pored uspješnog sadejstva sa Četvrtom krajiškom divizijom, ostvarila vidne rezultate na zadržavanju glavnih snaga Grupe armija »E« i ometanju pravovremenog izlaska ovih snaga na sremski front prema utvrđenom planu.³ Njene pobjede i izvršenja postavljenih zadataka, neovisno o snazi neprijatelja, prirodnim preprekama i klimatskim prilikama, zasnivaju se na ofanzivnosti, dinamici, širini manevra i uspješnim borbenim dejstvima njenih jedinica.

Najteže i najsloženije borbe 53. divizije, vođene u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, bile su, pored razbijanja broj-nih četničkih grupacija Draže Mihailovića, i borbe sa jakom ustaš-ko-domobranskom grupacijom u trouglu ušća rijeke Bosne u Savu, na liniji Odžak — Potočani — Svilaj. Najjače uporište bilo je Vla-ška Mala, središnje mjesto u tom trouglu po kome je naša posljed-nja ratna operacija i dobila ime. Pomenutu neprijateljsku grupaciju činilo je oko 11.000 ustaša i domobrana i oko 1.500 četnika. Borbe u ovoj operaciji vođene su od 19. aprila do 25. maja 1945. godine, u dvije faze: prva od 19. do 28. aprila, a druga od 3. do 25. maja.

Postavlja se, međutim, pitanje kako se desilo da su znatne us-taško-domobranske i četničke snage, nakon povlačenja njemačkog 21. i 34. armijskog korpusa, ostale u okruženju? Poslije proboja

¹ Pod komandom ove brigade bili su: 782. turkestanski bataljon, raspo-ređen na području Bosanski Brod — Derventa; 322. i 596. bataljon za osigu-ranje — južno od Dervente u rejonu Lupljanice i 1024. bataljon za osiguranje jugoistočno od njih u dolini rijeke Bosne u oblasti Kotorskog.

² Derventu je ova brigada napustila 18. aprila 1945.

³ Od polovine februara do kraja marta 1945. godine, u dolini rijeke Bosne, vođene su borbe širokih razmjera. Uz velike žrtve u ljudstvu i mate-rijalu, njemačka Grupa armija »E« uspjela je da izvuče znatan dio svojih snaga i da ih uputi na druge frontove u Jugoslaviji.

sremskog fronta jedinice naše Prve i Druge armije u svom snažnom prodoru na zapad, prisilile su neprijatelja na brzo odstupanje, što je uticalo da žrtvuje vlastite zaštitnice. Tako je njemački 34. armijski korpus, koji se povlačio kroz Slavoniju, lijevom obalom Save, praktično žrtvovao bočnu zaštitnicu u donjem toku rijeke Bosne. U vrijeme samog proboja sremskog fronta ovo područje je branio njemački 21. armijski korpus koji se izvlačio prema Derventi i Slavonskom Brodu i čiji je zadatak bio izvlačenje glavnine njemačkih snaga preko rijeke Save. Taj zadatak on je ostvarivao pomoću ustaško-domobranskih i četničkih jedinica koje je, sljedstveno logici odnosa gospodara i sluga, potčinio štabu 34. korpusa, čiji je zadatak bio da ne dozvole prodor jedinica naše Druge armije u rejon Slavenskog Broda i u pozadinu 34. korpusa. Očito je, dakle, da su snage naših izdajnika bile žrtvovane radi izvlačenja glavnine snaga njemačkih korpusa i tako se našle u okruženju.

U prvoj fazi operacije »Vlaška Mala« borbe su vodile jedinice 25. divizije Druge armije, uz sadejstvo 16. brigade 27. divizije. Početak borbi podudara se sa izlaskom snaga Druge armije sa desne obale Save na desnu obalu Bosne. Brzim prebacivanjem naših jedinica, ustaško-domobranske i četničke snage u trouglu: rijeka Bosna — rijeka Sava — Vučjak, — bile su potpuno okružene. Već prvih dana borbi na tom sektoru bilježi se znatan broj mrtvih, ranjenih i zarobljenih neprijateljskih vojnika i podoficira sa velikim ratnim plijenom u naoružanju i drugoj ratnoj opremi. Pored izuzetno žestokih borbi jedinice 25. divizije nisu uspjele da ovladaju najjačim uporištima Vlaška Mala i Prud, koja su ustaše uporno branile. Teške borbe su se ponavljale, položaji su prelazili iz ruku u ruke.

Druga faza operacije »Vlaška Mala« trajala je od 3. do 25. maja, to jest do konačnog uništenja ove ustaško-domobranske grupacije. Štabu Trećeg korpusa stiglo je 30. aprila 1945. godine naređenje Vrhovnog komandanta da preduzme sve raspoložive mere za brzo čišćenje ovog terena od bandi. Tada, Korpus nije imao dovoljno snaga da istovremeno napadne i uništi ustaško-domobransku i četničku grupaciju, pa radi toga donosi odluku da okruženu ustaško-domobransku grupaciju na sektoru Vlaška Mala blokira manjim snagama, a glavnim snagama napadne i uništi četničku grupaciju. Za izvršenje tog zadatka Štab Trećeg korpusa angažovao je jedinice 27. i 53. divizije. Vrijeme od 9. do 22. maja iskorišteno je na pripreme za posljednji odlučni okršaj. Između ostalog, jedinice su

snabdjevene municijom i sanitetskim materijalom, a obavještajni organi su prikupili brojne podatke o ustašama, od kojih je možda najznačajnija bila odluka da se bore do posljednjeg čovjeka i da se živi ne predaju.

Na sektoru Odžak, Mrka Ada, Balegovac, Vlaška Mala, Gornja Dubica i Prud, pred napad 22. maja, bilo je oko 4.500 ustaša pod komandom Petra Rajkovića, ustaškog logornika, i Ive Čilušića, tabornika iz Odžaka. Neprijatelj je bio u jakim utvrđenjima, čiji su spoljni pojas činili rovovi, zemljani bunker i poneka kuća preuređena za odbranu. Glavni odbrambeni pojas bio je sistem utvrđenja oko Vlaške Male, sastavljen od drveno-zemljanih bunkera povezanih saobraćajnicama. U Vlaškoj Mali više kuća je adaptirano za odbranu, a postojao je i dvospratni betonski bunker, koji je svojom visinom dominirao mjestom.

Glavna operativna ideja Štaba Trećeg korpusa bila je da se dijelom snaga napadne okruženi protivnik u uporištima Vlaška Mala i Odžak i pomoću tenkova likvidira, zatim dijelom snaga da se prodre u pozadinu i likvidiraju uporišta na ušću rijeke Bosne u Savu. Plan operacije predviđao je konkretne i precizne zadatke svim jedinicama 53. i 27. divizije. Sva dejstva su bila koncentrisana na uništenje najtvrđeg uporišta — Vlaška Mala. Planirano je, takođe, da 23. i 24. maja na uporišta Odžak, Vlaška Mala, Mrka Ada i Prud dejstvuje avijacija pa je za ovu podršku odobreno sedam aviona. Održano je i savejtovanje svih štabova brigada i bataljona sa štabovima divizija na kojem su razmatrana pitanja kao što su: način izvođenja borbenih dejstava na ovom terenu; analiza izvršenog neprijateljevog zaprečavanja i utvrđenih objekata i načini za njihovo uništavanje ili neutralisanje; opšti značaj i cilj izvršenja ovog borbenog zadatka.

Operacija je počela 22. maja, napadom na Odžak i Vlašku Malu. Do ovog vremena (od 15. do 21. maja) vršeni su češći napadi na spoljna uporišta i pozadinu, s ciljem da se neprijatelj uznemiri i obmane o stvarnom početku napada. Operacija je završena 25. maja potpunim uništenjem i zarobljavanjem ustaša. Napadu je prethodila akcija izviđačke čete 18. brigade postavljanjem zasjede u pozadini neprijatelja u Novigradu, u kojoj je zarobljena veća grupa ustaša. Poslije ove akcije, Štab 53. divizije naredio je ovoj brigadi da pređe u napad. Artiljerija je otvorila vatru na spoljnu liniju odbrane, po ustaškim utvrđenjima, u čemu se posebno istakla posluga jednog brdskog topa koja je sa udaljenosti od 50 metara vrlo

uspješno djelovala po ustaškim utvrđenim objektima. Na uporište Vlaška Mala napadao je sa istočne strane, Prvi bataljon 14. brigade, Drugi bataljon pravcem Duge Njive — Krčevina, Treći i Četvrti bataljon na zapadnu i sjeverozapadnu ivicu, dok je artiljerijski divizion djelovao jakom koncentričnom vatrom po glavnom odbrambenom sistemu. Ustaše su bezuspješno težile da povrate izgubljene pozicije. Glavni zadatak jedinica 27. divizije bio je likvidacija uporišta u Odžaku. Djelovanja 23. maja odnose se na neuspješne i bjelomučne noćne juriše, kao i na najjači ustaški protunapad na snage 14. brigade, pri čemu su ustaše pretrpjele velike gubitke. Toga dana i druge jedinice 53. i 27. divizije postigle su vidne rezultate u svom sve većem prodoru ka glavnim uporištima — Odžaku i Vlaškoj Mali. U više navrata i na raznim odsjecima, 24. maja, ustaše su bezuspješno pokušavale da se probiju iz okruženja. Toga cijelog dana avijacija je žestoko bombardovala Odžak, Vlašku Malu, Mrku Adu, Balegovac i Prud. Stalni pritisak snaga Trećeg korpusa, djelovanja artiljerije i bombardovanje, stvarali su među ustašama opštu pometnju i demoralizaciju. Zato je Štab korpusa doneo odluku da se 25. maja u dva sata pređe u opšti napad. Samo tri sata prije, 24. maja u 23 sata, 19. birčanska i dijelovi 20. romanijske brigade 27. divizije napadaju Odžak koji, nakon dvočasovne borbe, definitivno zauzimaju.

Na dan 25. maja 1945. godine odlučeno je da se djeluje na posljednja neoslobođena uporišta Vlašku Malu i Balegovac. Definitivno se rješavala sudbina neprijatelja u okruženju. Napad je otpočeo u 1,30 jakom artiljerijskom pripremnom u trajanju od 30 minuta da bi u dva sata otpočeo opšti napad jedinica Trećeg korpusa. Težište napada bilo je usmjereno ka središtu uporišta Vlaška Mala, ka školi, s ciljem da se razdvoje ustaške snage na dva dijela. Na tom odsjeku otpor je slaman neposrednim gađanjem iz artiljerijskih oruđa raspoređenih po bataljonima. Njima je uništen i dvospratni betonski bunker. Kao što se često spominje, ustaše su se očajnički ali bezuspješno branile, borba se vodila za svaku kuću i rov. Nakon jednočasovne borbe Treći bataljon, na glavnom pravcu napada 14. brigade i 53. divizije, uz podršku artiljerije, probio se u centar uporišta i ustaške snage razbio na grupe, koje su se dalje odvojeno borile. Balegovac je osvojen poslije kraće, dok je uporište Vlaška Mala, ustaški alkazar, zauzeto tek nakon četvoročasovne borbe.

Rezultat operacije »Vlaška Mala« jeste slamanje neprijateljevih snaga u svim uporištima. Gotovo sve ustaške snage su izginule, mali broj je zarobljen ili ranjen, a još manji je uspio da se probije

kroz obruč. Gubici naših jedinica su bili neuporedivo manji. Ispoljena premoć proizašla je iz više različitih faktora i okolnosti. Prvo, snage Trećeg korpusa bile su brojčano dvostruko nadmoćnije. Drugo, za razliku od ustaša, raspolagale su artiljerijom i avijacijom. Moral boraca i snaga koja iz toga slijedi bili su vrlo visoki. Duboko je bila usađena želja da se taj posljednji neprijateljski i izdajnički bastion što prije likvidira. Rat je već bio završen. Pogodnost zemljišta bila je za ustaše jedina povoljna pozicija.

Činjenica da je operacija »Vlaška Mala« vođena 16 dana po završetku drugog svjetskog rata i kapitulacije Njemačke daje joj izniman značaj i govori, u isto vrijeme, o velični borbi koje su vodile jedinice 53. i 27. divizije Trećeg korpusa Jugoslovenske armije. Praktično, nakon uništenja ustaško-domobransko-četničkog alkazara na sektoru Vlaške Male završene su borbe u drugom svjetskom ratu u Evropi. Poslije ove operacije na prostoru naše zemlje više nije bilo organizovanog otpora, sem četničkih i ustaških bandi skrivenih kod jataka u selima i šumama srednje Bosne.

Glavna operativna ideja bila je dobro razrađena. Uništenju uporišta prethodilo je okruženje, a zatim su ona odvojeno likvidirana po principu »dio po dio«. U tom konceptu Vlaška Mala, kao središnje i glavno uporište, izdvojena je od ostalih i posljednja je oslobođena. To je, po našem mišljenju, kapitalan taktičko operativni elemenat operacije. Nedolazak tenkova i nemogućnost njihove upotrebe zbog srušenog mosta na Savi, kompenziran je uspješnim dejstvom avijacije i artiljerije. Jedinice su svoje zadatke izvršavale tačno i pravovremeno. Disciplina i kreativnost u izvršavanju zadataka bile su na visokom nivou. Jedinici nedostaci bili su neshvatanje značaja održavanja veze sa susjedima i neadaptiranost ravnom terenu, zbog kojih je dolazilo do manjih proboja ustaša i do vlastitih ljudskih žrtava.

Ovo je naša, smatramo, jedna od složenijih operacija gdje je došla do izražaja sinteza naših četvorogodišnjih iskustava u ratovanju. Protivnik je često bio obezglavljen taktičkom primjenom iznuranja artiljerijskom vatrom, bombardovanjem kao i odbijanjem njegovog ispada. Nedostatak stručnog znanja o fortifikacijskim radovima nadoknađen je hrabrošću i upornošću.

Operacija »Vlaška Mala« kao cjelina dala je pozitivne rezultate ne samo na planu uništenja i razbijanja jedne ustaško-domobransko-četničke tvrđave već kao jedno vrijedno pozitivno iskustvo no-

vog načina ratovanja. Dinamika borbi, funkcionalnost manevra i opšta pokretljivost, neovisno od sveukupne složenosti, daju joj karakter savremenih dejstava. Ona je pokazala da se prema dobro utvrđenom i borbenom neprijatelju ne može primenjivati partizanski način ratovanja.

Kao kontinuitet dejstava za konačno i potpuno oslobođenje naše zemlje, ova operacija, koju su vodile jedinice 53. i 27. divizije Trećeg korpusa Jugoslovenske armije i sa klasno-idejnog i sa vojno-taktičkog gledišta, pokazuje nedvosmiselno autentičnost našeg oslobođenja i od spoljnog i od unutrašnjeg neprijatelja.

Pukovnik, prof.
dr GAVRO PERAZIĆ

Međunarodne implikacije oslobođenja i vojnog zaposedanja Trsta od strane Jugoslovenske armije

Borba za Trst i Julijsku krajinu imala je za Jugoslaviju ne samo vojni već i politički značaj, kako je istakao i Tito u odgovoru feldmaršalu Aleksanderu 4. maja 1945. godine.¹

Shodno tome, valja se prisetiti Odluke koju je donelo Predsedništvo AVNOJ-a 1943. godine, u kojoj se potvrđuje Odluka Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora i Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske o priključenju Slovenačkog primorja i druge slovenačke teritorije Sloveniji, a Istre, Rijeke i Zadra Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji. Neki pisci tvrde da je taj akt imao uži značaj, te da smo bili svesni da on tada ne može dobiti međunarodno priznanje.² Zbog toga je rukovodstvo NOP-a prepustilo Predsedništvu AVNOJ-a, a ne AVNOJ-u (kao plenumu), da takav akt potvrdi. Navodno, bilo je jasno da je na osnovu Atlantske povelje 1941. godine i drugih dokumenata iz međusavezničkih odnosa projavljao stav da se za vreme rata državne granice ne mogu teritorijalno menjati.

Vojnim operacijama koje su vođene u završnoj fazi rata na zapadnim granicama naše zemlje trebalo je, prema opštoj zamisli, da se obezbede uslovi za političko rešenje tog problema stvaranjem

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (u daljem tekstu: Zbornik...) tom XI, knjiga 4, str. 1024—1027.

² L. Geršković, *Historija narodne vlasti*, »Savremena administracija«, Beograd 1957, str. 227—228.

vojno-političke osnove, kako bi se saveznicima onemogućila prevelika sloboda u izboru alternativa kada se, konačno, taj problem bude rešavao.

Zato je neophodno sagledati Dogovor između Tita i Aleksandera, zaključen 21. februara 1945. u Beogradu,³ na koji su se često svi pozivali u sporu između saveznika, a i činjenično vojno rešenje tog problema.

Pri tome, značajna su dva ograničenja: prvo, velika je šteta što ne posedujemo naše originalne dokumente u vezi sa tim razgovorima (zabeleške, zapisnike i sl.), već samo prevode dokumenata engleske provenijencije (objavljeni u Zborniku VOT-a, tom XI, knjiga 4); drugo; zbog prvog ograničenja prinuđeni smo, a i poželjno je, da koristimo i neke reference italijanskog porekla,⁴ jer su italijanski autori mnogo pisali o tom problemu, što je i razumljivo.

Taj dogovor je u javnosti poznat kao »Zajedničko saopštenje o poseti feldmaršala Aleksandera maršalu Titu«.⁵ Prema tom dokumentu, razmatrana su sledeća pitanja: 1) koordiniranje budućih operacija sa dejstvima NOV Jugoslavije; 2) pružanje materijalne pomoći saveznika Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije u borbi protiv zajedničkog neprijatelja; 3) pitanja administrativnog aranžmana između oružanih snaga maršala Tita i feldmaršala Aleksandera u zajedničkim završnim operacijama.

Razgovor između njih imao je vojnički karakter, a vođen je u atmosferi najveće srdačnosti i saglasnosti u vezi sa svim pitanjima.

Vojnički karakter razgovora ukazuje na to da se njime nisu prejudicirala politička rešenja koja će uslediti. Naziv dokumenata još nije značio neku čvrstu međunarodnopravnu obavezu, jer i sadržaj Dogovora nije specificiran do detalja.

Međutim, iako je taj dogovor imao klasičan vojni karakter, ono što je sadržao nije davalo potpunu slobodu u ponašanju, jer se u ratu čak i neprijatelju data reč mora poštovati i održati — *fides hosti servanda*.

Vojnička situacija je bila jasna uprkos izvesnim nerazumevanjima druge strane (saveznika), koja je pokušala da lansira tvrdnju

³ Sa jugoslovenske strane bili su prisutni vrhovni komandant J. B. Tito i general-major V. Velebit, šef jugoslovenske vojne misije u Londonu, a sa strane saveznika feldmaršal H. Aleksander, glavni komandant savezničkih snaga za Sredozemlje, brigadir F. Maklejn, šef 37. vojne misije (Zbornik NOR-a, tom XI, knj. 4, prilog 3).

⁴ Giorgio Vallussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Institut di sociologia internazionale, Trieste 1972, pp. 181—184.

⁵ Isto, prilog C.

da je ona zauzela i oslobodila Trst. Naime, snage Jugoslovenske armije (JA) oslobodile su 1. maja Trst, a 2. maja jedinice Novoze-
landske divizije ušle su u predgrađa grada.

U vezi s tim, feldmaršal Aleksander je 4. maja uputio poruku maršalu Titu, u kojoj je prigovarao da se ne poštuje Beogradski dogovor i da je JA preduzela jednostranu akciju kojom je zauzeta teritorija na zapadu sve do reke Soče. Osim toga, napominjao je da on (Aleksander) mora imati potpunu kontrolu nad tim područjima, ukazujući Titu na sledeći stav iz Dogovora: »Vi ste ponudili, a ja sam prihvatio, da sve Vaše snage u tim područjima budu stavljene pod moju komandu«. ⁶ Naime, čudi se što Tito ne poštuje Dogovor zaključen u Beogradu.

Aleksanderova zamisao telegrafski je saopštena maršalu Titu. U njoj Aleksander tvrdi da su njegovi planovi slični onima koji su u Beogradu dogovoreni, i kaže: »Pretpostavljam da će bilo koje Vaše snage koje bi se našle u oblasti zahvaćenoj mojim operacijama doći pod moju komandu, kao što ste Vi to sugerisali prilikom naših nedavnih diskusija u Beogradu, i da ćete sada izdati zapovesti u tom smislu«. ⁷ U telegramu Čerčil, od 5. maja, Aleksander kaže: »Tito... se sad našao u mnogo jačem vojnom položaju nego što je to predviđao kad sam bio u Beogradu i želi da to unovči. On se tada bio nadao da će ući u Trst kad ja budem konačno izašao iz njega. Sada želi da se učvrsti tu i da mi dozvoli samo pravo korišćenja.« ⁸

U odgovoru vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita na poruku feldmaršala Aleksandera, koji je upućen 5. maja 1945, postoje izvesne indicije koje ukazuju na to da je Aleksander suviše ekstenzivno shvatio dogovor zaključen u Beogradu, odnosno slobodu svog ponašanja kada se bude našao sa svojim trupama u Julijskoj krajini. ⁹ No, sasvim sigurno, taj dogovor otkriva i izvesne nepreciznosti, bolje reći mogućnost jednostranog tumačenja prema zaključenom Dogovoru, čija je realizacija sigurno zavisila od toga ko će tada imati bolje vojne pozicije.

Tito je u odgovoru poručio Aleksanderu: »Iznenaden sam zbog Vaše spremnosti da posumnjate u pogledu poštivanja s moje strane dogovora koji smo postigli u Beogradu... Čak sam još više iznenaden, jer sam u svojoj poruci od 2. maja podvukao da se držim riječi koju sam dao u Beogradu o tome da možete koristiti luke Trst

⁶ Vidi, V. Čerčil, *Memoari*, tom VI, str. 495.

⁷ Isto, str. 495.

⁸ Isto, str. 496.

⁹ *Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945*, Beograd 1984, str. 37, dok. 29.

i Pulu, kao i komunikacije koje vode prema Austriji radi snabdevanja Vaših trupa».

Međutim, naredni sadržaj tog dogovora otkriva i neke nove stvari iz njihovog razgovora. Naime, Tito ukazuje na to da se kasnije situacija izmenila (svakako, misli se na situaciju u vreme razgovora u Beogradu) iz sledećih razloga:

»1. Moje trupe su brzo napredovale u pravcu Rijeka — Postojna, a Vaš desant u Trstu koji sam očekivao nije izvršen.

2. Zbog primirja koje ste sklopili na talijanskom frontu, sa njemačkim snagama moje trupe su zapale u tešku situaciju, jer su Nijemci počeli da pojačavaju svoje trupe na našem frontu. Zato sam odlučio i naredio mojim jedinicama da jednim smionim manevrom zauzmu komunikacije koje vode prema Rijeci od Postojne i Trsta i da napadnu u isto vrijeme grad Trst. Ova operacija je imala veliki uspjeh. Kada je kapitulirala njemačka armija u Italiji, ja sam naredio da se što prije zauzme grad Tržič i drže položaji na rijeci Soči da bi se pružila zaštita operacijama u samom Trstu i spriječilo Nijemce da dovedu pojačanja sa talijanskog fronta».¹⁰ Zauzimanje tih teritorija ima ne samo vojni već i politički karakter, jer su nam nepravедно otete posle prvog svetskog rata.

Prema tome, nije bilo sporno korišćenje komunikacija, niti raspolaganje lukom Trst za dalje operacije savezničkih snaga.¹¹

Nešto kasnije, u izjavi »Tajmsu« (Times), Tito je izričito ukazao na to da mu je Aleksander rekao da su mu potrebna pristaništa i komunikacijske veze iz Trsta za snabdevanje trupa na severu, ali »mi ništa nije rekao o tome ko će zauzeti Trst. Ovo je ostavljeno samom razvoju kampanje«.

Na osnovu te dokumentacije treba da dobijemo odgovor na pitanje: da li je Jugoslovenska armija, kao saveznička snaga, imala pravo da oslobodi Trst i da drži krajeve koje je vojnički zauzela sve do Mirovne konferencije u Parizu 1947. godine.

Šta se može zaključiti na osnovu engleskih izvora? Prema zapisniku sa sastanka Aleksandera i Tita, održanog 21. februara 1945, Aleksander je saopštio nekoliko ideja i objašnjenja, koja su bila »čisto ispitivačka«, i da će o celoj situaciji obavestiti *Kombinovani odbor načelnika generalštabova*. Naime, on je naveo sledeće: kad zauzme Austriju, biće mu potrebne komunikacije prema Trstu i Trst. Prema oceni Aleksandera »na prvi pogled«, to bi podrazumevalo

¹⁰ Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 1025.

¹¹ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945, isto.

»zauzimanje celog teritorija zapadno od granice iz 1939. godine« i formiranje savezničke vojne uprave na toj teritoriji, s tim da se ne prejudicira konačno rešenje na mirovnoj konferenciji.

Tito je, prema zapisniku, dao dve primedbe: *prvo*, da se zadrži civilna uprava koja je već tamo uspostavljena, mada prihvata ideju o vojnoj upravi i da civilna vlast odgovara vojnoj upravi; *drugo*, iako shvata cilj zaštite saobraćajnica između Trsta i Austrije, ne smatra da će saveznicima biti potrebno da okupiraju istarski poluotok, te, ako žele, mogu čak koristiti i saobraćajnice koje prolaze kroz Ljubljanu.

Iz zapisnika sa konferencije u Glavnoj komandi savezničkih snaga, održane 2. marta 1945, saznaje se sledeće: budući da su komunikacije Trst — Austrija bile Aleksanderove, on je rekao da za njih snosi punu odgovornost, jer ih obezbeđuje vlastitim snagama. Interpretirajući Titov stav, tom prilikom je Aleksander ukazao na to da se Tito složio što se tiče saobraćajnica i područja kroz koje se one protežu, ali je tamo već postavio (misli na Tita) civilnu vlast. Dalje se navodi da Tito želi, kad odu britanske i američke snage, konačno da preuzme celu severoistočnu Italiju, istočno od reke Soče. I najzad, u područjima oko saobraćajnica Tito je voljan da stavi svoje trupe pod komandu glavnog komandanta savezničkih snaga, a svoju civilnu vlast pod savezničku vojnu upravu koju postavi glavni komandant savezničkih snaga. Ali, Tito je pripitao, zapisano je u tom dokumentu, zašto je neophodno postavljati vojnu upravu u čitavoj Istri, jer komanda nad čitavim područjem nije neophodna za vojne komunikacije.

Dakle, ni u jednom dokumentu se ne precizira to ko će prvi ući u Trst i ko će biti oslobodilac tog grada i ostalog područja na kojem se nađu snage Jugoslovenske armije sa saveznicima. Normalno je pretpostaviti — čije su komunikacije taj treba i da ih obezbedi. Ali, komunikacije su uski koridori, a teritorija o kojoj se radi šire je područje, pa je zato Tito pitao zašto je potrebna vojna uprava na čitavoj Istri.

U jugoslovenskim dokumentima nigde ne piše da će se trupe Jugoslovenske armije staviti pod komandu savezničkih snaga, dok se u engleskim to stalno podvlači. Mi ne verujemo da je dato takvo obećanje, jer komanda nad nekom stranom vojskom može značiti i njenu upotrebu u razne svrhe, pa i neželjene.

Sledeće pitanje, takođe interesantno, vezano je za činjenicu, koja se ne osporava, da se zadržava jugoslovenska civilna vlast. To je i u Beogradu potvrđeno, ali na ratištu primat imaju uvek vojne

vlasti (vojne uprave). Dakle, situacija je bila takva da je postojala civilna vlast jedne, a vojna vlast druge države. To je pravno neregulirano pitanje, jedna vrsta neobičnog kondominijuma *suigeneris*. Konfuznost koja iz toga proizilazi navodi na zaključak da je Titova izjava »Tajmsu« o tome da je čitava stvar »prepuštena vojnoj kampanji« bila logična i istinita. Upravo ta vojna kampanja je omogućila da oružane snage Demokratske Federativne Jugoslavije prve stignu u Trst i uspostave faktičku vojnu vlast do Mirovnog ugovora 1947. godine. S tim u vezi, i Titu je bilo jasno da do konačnog rešenja zauzetu teritoriju ne može pripojiti svojoj državi, jer bi izvršio aneksiju (subjugaciju), što bi značilo kršenje normi međunarodnog prava.

Postavlja se pitanje: da li jedna saveznička armija (Jugoslovenska armija) treba da zastane na vojištu u svom napredovanju ako druga saveznička armija nije u stanju da ostvari tempo ugovorenog napredovanja (izvođenje desanta na Trst), koje su obećali ili planirali saveznici. Poznato je da su tek 27. aprila engleske trupe prešle Adide, 222 km udaljeno od Trsta, dok su snage Jugoslovenske armije u isto vreme bile na San Pietro, na Karsu (Pivka), svega 41 km od Trsta. Dakle, nužnost koja je proizašla iz stanja na vojištu rušila je sve aranžmane između savezničkih armija, ako su postojali, ako one nisu bile sposobne da ih vojnički realizuju. Takvo stanje na vojištu, u stvari, zahtevalo je »smeli manevar« Jugoslovenske armije i da prva stigne u taj grad. Međutim, njegovo predavanje posle toga drugoj vojsci, protiv volje i uz tolike žrtve, neočekivan je ishod iskrenog ratnog savezništva. Pri tome, ne treba zaboraviti da se s tim ne želi prejudicirati konačno rešenje koje je trebalo tek da usledi na mirovnoj konferenciji, na kojoj je jedino meritorno moglo da se odluči o teritorijalnim promenama. Otuda je Jugoslovenska armija imala pravo, isto kao i savezničke armije, da to konačno rešenje sačeka u svojstvu oslobodioca.

Međutim, naše pozivanje na istorijske nepravde nije značilo da ih silom želimo ispravljati, već naše ubeđenje i iskrenu nadu da će se na predstojećoj mirovnoj konferenciji to rešiti u našu korist. Tito je računao i na suprotno rešenje, ali ga to nije obeshrabrilo da se do kraja bori.

Tako stvorena situacija morala se brzo rešavati, što je postignuto prihvatanjem tzv. *Morganove linije*, kao linije razgraničenja okupacione zone dveju savezničkih sila, nazvane po general-lajtnantu Morganu, šefu Štaba savezničkog vrhovnog komandanta za Sredozemlje, koji je pregovarao sa jugoslovenskim predstavnicima. Naime, sporazumom o Julijskoj krajini između Jugoslavije, s jedne

strane, i Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, s druge strane, u Beogradu 9. juna 1945, rešeno je sledeće: da deo teritorije Julijske krajine, zapadno od linije na karti (koja je priložena), uključujući Trst, železničke pruge i puteve koji odatle vode u Austriju, preko Gorice, Kobarida i Tržiča, kao i Pulu i pristaništa na zapadnoj obali Istre, bude pod komandom i kontrolom savezničkog vrhovnog komandanta. Dozvoljeno je stacioniranje ograničenom odredom do 2.000 ljudi jugoslovenskih regularnih snaga u određenom distriktu, koje im odredi saveznički vrhovni komandant, s tim da im u ostalom delu tog područja ne bude dozvoljen pristup. Osim toga, jedna mala vojna misija Jugoslovenske armije mogla je biti pridodata štabu Sedme armije kao posmatrač za ostalo područje Istre i Pule, ako je to potrebno.

Jugoslovenska armija se povukla zapadno od *Morganove linije* 12. juna u 8.00 sati po Griniču, a posebni aranžman za taj odred do 2.000 ljudi kasnije je sačinjen. Julijska krajina, koja je u tom aranžmanu shvaćena kao italijanska provincija iz 1939. godine, i to Gorica, Trst, Rijeka, Kvarner i Pula (Istra), podeljena je na zonu »A« i zonu »B«. Tako je i ostala sa posebnim pravnim statusom sve do memorandumu o saglasnosti o slobodnoj teritoriji Trst sa modifikacijama 1954. godine.

Da li smo na takvo rešenje morali pristati s obzirom na to da smo za te krajeve dali desetinu hiljada žrtava, odnosno da li smo imali drugi izbor? Opreznost rukovodstva Demokratske Federativne Jugoslavije bila je nužna, jer su u izgledu bili svi oni međunarodni procesi koji su DFJ i njenu vladu uveli u krug ravnopravnih pobedničkih sila na Mirovnoj konferenciji u Parizu.

Na vojničkom planu stvari su se sve više zaoštravale. Incidenti su bili sve češći, što se moglo očekivati u situaciji kada se dve vojske sa divergentnim interesima nađu na jedinstvenoj teritoriji. Uz to, status teritorije nije bio pravno definisan. U početku ni Čerčil ni Truman nisu hteli da izazivaju sukob, ali 1. maja Aleksander je izvestio Čerčila da Tito neće povući trupe ako mu se to naredi, sem ako mu to Rusi kažu.¹² Zatim, Aleksander je naglasio da će morati da vodi borbu sa Jugoslovenskom armijom ako mu Kombinovani odbor načelnika generalštaba naredi da okupira celu Julijsku krajinu. On nije bio zadovoljan raspoloženjem svojih trupa, jer su se divile Titovim partizanima, pa je smatrao da moraju biti oprezniji pre nego što zatraže od njih da se okrenu od zajedničkog neprija-

¹² V. Čerčil, *isto*, str. 495.

telja da bi se borile protiv saveznika. U tom izveštaju svom premijeru Aleksander, kao vrhovni komandant jedne savezničke vojske koji je mnogo hvalio našu vojsku, februara 1945, nakon samo tri meseca, pretpostavlja da će morati da ratuje protiv Jugoslovenske armije.¹³ Međutim, Čerčil je naredio: staviti »nogu na vrata« i sa Titom ne praviti nikakav sporazum o prisajedinjenju Istre, ili bilo kog dela predratne Italije do Mirovne konferencije, a imati dovoljno trupa, moderno naoružanje i demonstrirati ratnim vazduhoplovstvom.

Ozbiljno se razmišljalo o modalitetima: da li će to biti sukob graničnih razmera ili pravi rat. Najzad, 21. maja, i Truman je predložio da Ajzenhauer i Aleksander naprave demonstraciju sile na kopnu i u vazдушnom prostoru da bi osvestili Tita, ali je sumnjao da bi se neprijateljstva, ako budu počela, mogla tretirati kao pogranični incident.¹⁴

Nema sumnje da je opasnost od novog sukoba u tom delu Evrope, posebno Balkana, bila realna. Zato je borba na diplomatskom polju nastavljena na Mirovnoj konferenciji 1947. godine, gde smo preko slobodne teritorije Trst pokušali da parališemo gubitak dela Julijske krajine (zone »A«), koji smo napustili radi doprinosa miru, da ne bismo bili odgovorni za novu konfrontaciju u tom delu sveta. Iako s teškom mukom, morali smo prepustiti deo našeg stanovništva i naše etničke teritorije drugoj državi.

¹³ Tada je, prilikom boravka u Beogradu, februara 1945. godine, Aleksander izjavio: »Sjajne nacije ne nastaju slučajno, njih stvara karakter njihovih naroda. Jugoslavija može da bude zaista ponosna na svoje sinove«, da bi tri meseca kasnije izjednačio nas sa Hitlerovom i Musolinijevom vojskom.

¹⁴ V. Čerčil, isto, str. 502.

Tehnički urednik

Andro Strugar

Jezički redaktori

Slavica Đerić-Magazinović, profesor

Vera Prelević, profesor

Nada Dragišić, profesor

Mirjana Popadić, profesor

Korektor

Dragomir Delibašić